

HOLMI

V. évfolyam 7. szám

1993. július

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Ludassy Mária,
Mándy Iván, Megyesi Gusztáv, Petri György,
Szalai Júlia, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia, Závada Pál.

Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tördelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Vas István:* Vallomás a történelemről • 911
Petri György: „Ötven felé” • 917
 Opciók • 919
 Naptár • 920
Tallár Ferenc: Az igazságról
 és az értelmes beszédről • 920
Majoros Sándor: A vértócsa • 927
Kántor Péter: Jég-öröm • 932
Schweitzer Pál: Tonio Kröger utolsó szerelme • 934
Thomas Mann: Napló (*Részletek*)
 (*Schweitzer Pál fordítása*) • 937
Nemes Nagy Ágnes: Thomas Mann mint álarc • 955
Franz Richter: Nádas Péter méltatása
 (*Király Edit fordítása*) • 959
Lossonczy Tamás: A képzőművészet helyzete
 és állapota • 962
Zádor Anna: Egy elfelejtett folyóirat • 966
Somlyó György: A megnevezhetetlenekről • 970
 Csak ők értik (?) • 972
Rába György: René Guy Cadou • 973
René Guy Cadou: Óda Szergej Jeszenyinhez • 974
 A gyermekkor csodái • 977
 Téli szoba (*Rába György fordításai*) • 978
Eörsi István: Időm Gombrowiczsal (X) (*Részlet*) • 979
Hermann Hesse: A henyelés művészete
 (*Nagy Nóra fordítása*) • 990

- Imreh András*: Hommage • 994
Írás után • 995
Magyar László András: A varkocsvágó • 995
Kormis Mihály: Napkönyv (VIII) • 1002
Orbán Ottó: Bellman szelleme
a kapuban várja Csatlós Jánost • 1015

FIGYELŐ

- Dávidházi Péter*: Révben a gálya
(Kertész Imre: Gályanapló) • 1017
Szegedy-Maszácz Mihály: A regény, amint újraolvassa önmagát
(Esterházy Péter: „Termelési regény”-ének
újraolvasása) • 1021
Horkay Hörcher Ferenc: Házy Eszter és a káosz
(Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő
pillantása) • 1022
Bán Zoltán András: Könyvmoly. Egy alig ismert remekmű
(Kodolányi János:
Boldog békeidők) • 1025
Nagy Sz. Péter: Polgári örökségünk
(Zsolt Béla: A végzetes toll) • 1031
Tálpási Tamás: Üzenet a bárhoni magyar olvasónak
és főképp Ferdinándy Mihálynak
(Ferdinándy Mihály: Baklovagok) • 1034
Pál József: Előkép és beteljesülés az irodalomban
(Tibor Fabiny:
The Lion and the Lamb) • 1037
Harmat Pál: Gének piros-fehér-zöldben (Czeizel Endre:
A magyarság genetikája) • 1038
Radnóti Sándor: Az amnézia munkája
(Robert Harris: Führer-nap) • 1041
Dolinszky Miklós: Lingva és natio (Esterházy Péter:
Harmonia Caelestis) • 1042
Gángó Gábor: Beccaria Magyarországon • 1045

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Előfizetési díj fél évre 360, egy évre 720 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
Terjeszti a Magyar Posta és a Sziget Rehabilitációs Kiszervezet
A fényszedést az ARGOS Kft. végezte
Nyomtatta a Zenemű Nyomda Kft.
Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

ISSN 0865-2864

Vas István

VALLOMÁS A TÖRTÉNELEMRŐL

A meséket túl korán kellett abbahagynom. Én még szívesen elhallgattam volna anyám meséjét a békakirályfiról vagy a Fräuleinét Tangalilinbo királykisasszonyról, tekeregetem volna még az arab és perzsa királyfiak meselabirintusában, elábrándoztam volna Dongó és Mohácsi hazudozásain, de az osztálytársaim már Old Shatterhand és Old Firehand kalandjairól beszéltek a tízpercekben. Nem mondom, hogy nem olvastam volna élvezettel WINNETOU-t vagy Verne regényeit (igaz, hogy a „tudományos” részek gondos elkerülésével), de mi volt ez az EZEREGYÉJSZAKÁ-hoz képest? Csak akkor nyugodtam meg igazán, amikor belekezdtem egy tizenöt kötetes világtörténelembe, aránylag elég gyermekteged kedéllyel. Megint elmerültem egy tarka tengerbe, mint évekkel azelőtt, a szörnyetegek és istenek közé. I. Ferenc király Madridban, Károly császár fogságában! Mennyit képzelegtem erről! Első pillanattól kezdve szenvedélyesen az ő pártjára álltam. V. Károly nem imponált sem azzal, hogy birodalmában sohasem áldozott le a nap, sem pedig azzal, hogy az estremadurai kolostor falai között saját koporsójában hált. I. Ferencet ledérnek és kedvesnek képzeltem. Egyformán szerelmes voltam a csipkegallérjába és a barátnőjébe, Poitiers-i Diannába. Nemrégiben olvastam, hogy ez a hölgy, amikor Ferenc király felajánlotta neki, hogy törvényesített leányukat, inkább lemondott róla, mintsem eltúrja a parlament beleszólását szerelmi életébe; ekkor hirtelen újra felébredt bennem ez a Valois-világ, tündérvilág, ahogy akkoriban képzeltem, a francia gótika és flamand renaissance mélységes derűjével. Láttam Henrik császárt Canossa alatt a hóban, láttam Matild örgrófnőt térdepelni, rózsaszínű ruhában, aranycipőben, fekete feszület előtt. Szemem előtt vonultak el a Liga menetei, de a lándzsák zöreje mögül is kihallottam IV. Henrik király röhögését. Az is kedves ábrándom volt, amint ez a király apró lovon lovagol Párizs felé, görbe, rezes orral, szürkülő szakállal, csillogó szemmel. „Párizs megér egy misét!” De meghitttem ezt akkor, hiszen éjjel-nappal egyébről sem álmodtam, mint Párizsról. Azonkívül láttam Torstensont, amint köszvényesen hordatja magát diadalról diadalra, elképzeltem Turenne ragyogó és daliás seregét, amint végigdúlja és -fosztogatja a pfalzi örgrófságot, kihányva a speyeri királysirok csontjait. A németek ebben az évben a francia hadvezérekről nevezték el kutyáikat. (Mellesleg ez a kép jutott eszembe, amikor öt évvel később Elzászban jártam. Akkor folyt le a colmari autonomista per, amelynek vádlottait egy Fachaud nevű ügyész általános megdöbbenésre súlyosan elítélte. Vasárnap, amint végigmentem a colmari korzón, láttam, hogy ott hemzseg az egész nép, munkások, parasztok, kispolgárok, de nemcsak Colmar népe, hanem Strاسبourgé, Schlestadté, Mühlhausené is. Mindenki kutyát vezetett pórázon, melyet Fachaud névvel biztatott. Zengett a tér a pfúj, Fachaud-tól, kuss, Fachaud-tól, a kacagástól és ugalástól. Egész Colmar egyetlen Fachaud-kiáltás volt, nem is tudom, honnan vettek ennyi kutyát ebben a kis tartományban.) Újra és újra elolvastam azt a jelenetet, ahol XIV. Lajos serege fogai közé veszi a kardokat, és a lovak hátán átúsztatja a Rajnán, így ütve rajta a meglepett és jámbor hollandusokon. Azonkívül a Szépművészeti Múzeumban gyakran álltam meg Juan Carrena de Miranda képe előtt, amely egy előkelő

ifjút ábrázol égő feketében, vékony fehér gallérral, halovány orcával, ajakkal és olyan dekadens szépséggel, hogy ma sem tudom borzongás nélkül szemlélni. Pontosan ilyennek képzeltem Don Carlost, amint szeme rátéved az Escorial alatt elterülő síkságra, miközben csokoládékávét fogyaszt hagymával és vörösborral, mert nem tudom, mi okból, sokáig azt hittem, hogy ez volt a spanyol királyok mindennapi vacsorája.

Mire azonban a tizenkettedik kötet végére értem, már szentül hittem, hogy történelemmel foglalkozni értelmetlen, sőt vétkes időtöltés. Ki tanított erre? éppoly kevésbé felelős bárki is ezért a nézetért, mint mindazért a zöldségért, amely szorosan hozzátartozott az ifjúság egy részének élet- és világszemléletéhez. Be kell vallanom, hogy én is ehhez a részhez tartoztam. A történelem ugyan továbbra is érdekelt, de azt hittem, ez is a ponyva iránti hajlamomból következik, amely a detektívregények és erotikus regények olvasására készített. Magamat megbüntetőnek nem fordítottam gondot arra, hogy újabb és jobb történelmi műveket olvassak el, hanem ugyanazt a meglehetősen közepes világtörténelmet forgattam át újra és újra. Biztos, hogy eszményképeink, a modern mesterek, sohasem állították mindazt a képtelenséget, melyet mi hittünk és vallottunk, legfeljebb magatartásukban volt valami, ami igazolta azt az ösztönös törekvésünket, hogy a múltat megvessük, és elképzeljük közeli lehetőségét egy olyan átalakulásnak, amilyenre a történelmi idők óta nem volt példa. De még ha hevesen állították is az ellenkezőjét, nemigen vettük észre. Volt egy görög tanárom, aki, ahogy most már visszaemlékszem, valóságos művészi órákat adott a görög nyelvből és irodalomból, s aki egyik legfinomabb képviselője volt annak a humanista gimnáziumnak, ahol tanították ugyan a görögöt az ötödiktől kezdve, de nem követeltek belőle érettségit. Ez a gimnázium kissé maga is elhitte a szülőknek és a közvéleménynek állandó szemrehányásait, hogy mire is ez a sok fölösleges holmi a szegény gyerekeknek, csak teher az életben; s így a görögöt, latint, történelmet mintha állandó és titkos lelkiismeret-furdalással tanították volna. Tehát ez a görög tanárom kapott egyszer rajta, amint Xenophón tárgyalása közben Babits RECITATIV-ját olvastam. Csöndesen hívta fel a figyelmemet Babits KLASSZIKUS ÁLMOK című versére, de figyelmeztetése nyomtalan maradt. Olyanok voltunk, mint némely ravasz ember, aki csak akkor süket, ha nem akar valamit meghallani. Ezekben az években fordították magyarra a legújabb franciákat olyanképpen, hogy kihagytak belőlük minden rimet, ritmust és azt a kevés értelmi logikát is, ami volt bennük. Guillaume Apollinaire, aki a háború alatt tiszt volt a francia hadseregben, a frontról, hogy hetvenkedőkedvét kimutassa, kedves rimes és érzelmes verseit bravúros rajzok, galambok, szökőkutak, nyakkendők, órák formájában írta fel a levelezőlapra; ebből a játékból Hunniában költészeti irány lett, melyet nagy komolysággal folytattak. Egy angol folyóiratban olvastam, hogy Oswald Spengler tanainak keletkezése és terjedése a legyőzött államok szellemi fiatalságára jellemző, mert ennek igazságérzetét és emberi eszményeit olyan megrázkódtatás érte, hogy szívesen fogadta azt a művet, mely történelembőlcséletileg a világ végét jósolta, a nyugati civilizáció bukását. Sajátságos, de tény, hogy a közép-európai ifjú egyszerre lehetett spenglerianus és szocialista. Minél inkább hitt a fennálló kultúra bukásában, annál nagyobb figyelemmel, lelkesedéssel és monomániával készült arra az elkerülhetetlennek látszó ugrásra, mellyel az emberiség a jövő felé lendül, s amelyet a szocializmus egy tanítómestere így nevezett: „Ugrás a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába.”

Elmondjam-e, miféle külső és belső átalakulás vezetett vissza a történelemhez? Inkább máskor, amikor majd az idő már jobban elvégezte hegesztőmunkáját. De eljött

az a korszak, amikor már bizakodni is csak a történelem segítségével tudtam. Szükségem volt a történelem jótékony kódéré; már csak a múlt biztosíthatta, hogy a jövő mégsem lesz talán olyan szégyenteljes, mint ahogy a jelen mutatja. Most éreztem csak átkos következményeit annak, hogy éveken át csupán egy elavult és jelentéktelen világtörténet köteteit olvastam. Azt sem tudtam, hol kezdjem a tájékozódást. A történetírás álnok gazdagsága előtt úgy álltam, mint paloták között a szegény ifjú, aki habozik, hova kopogjon be először, hogy ki ne dobják, és még ajánlólevelet is kaphasson a másik házhoz. A pozitivista történelem untatott, a szellemtörténet gyanakvóvá tett. Eleinte a legolcsóbb műfajnál maradtam, amelyet talán leleplező történetírásnak lehetne nevezni, s ahová egyképpen beletartoznak a marxista és pszichoanalitikus művek. De hamarosan megcsömöröltem az effajta nyárspolgári kajánságtól, mely gyönyörrel bizonyította be, hogy az egész világtörténelemben egyéb se számított, mint a gazdasági érdek; vagy rámutatott a francia forradalom valódi rugójára, ti. hogy XVI. Lajos nem minden szempontból volt egész férfiú. Különböznék is mindig visszataszított a modern ember fölénye, amelyre ráillik az anekdota a zsidóról, aki okosabb, mint a jó Isten, mert az Isten csak mindent tud, ő azonban mindent jobban. Még mindig igyekeztem olyan történelmet olvasni, amelyből némi vigaszt merítettem, például azokból a kötetekből, melyekben Renan meséli el a kereszténység eredetét. Ezekből már nem a tanulság maradt meg bennem, hanem néhány felejthetetlen egyéniség, ázsiai tájék és általában a Krisztus születése körüli élet a Római Birodalomban. Ettől kezdve a történelemben is a vízió érdekelt elsősorban, az alakok, a képzelet és alakítás kettős, elbűvölő játéka. Olyan művek vonzottak, mint Szeffű történelmének néhány remekbe faragott része, a Goncourt testvérek könyve a XVIII. század asszonyáról, a francia társaságról a forradalom alatt, vagy Huizinga a középkor ősziidejéről. De ilyen nagyon kevés akadt. A történelemkönyvek legnagyobb része, ami a kezembe került, ha nem volt nagyon is száraz, telítve volt politikával. Egyformán ellenemre volt a „baloldali” történész, aki megrótt a Rákóczit, amiért nem tudta áttörni a feudalizmus osztálykereteit, és a „jobboldali” történész is, aki azzal utasította vissza ezt a szemrehányást, hogy Rákóczit barokk társadalma determinálta, és történelmietlen álláspont azé, aki ezt nem látja be. S még ő vádolta a másikat aljas materializmussal! Lassan-lassan jöttem rá, hogy a régiek ebben is bölcsebben, tisztábban láttak, és bonyolultabb gondolataikat egyszerűbben, klasszikusabban fejezték ki. Rákóczi világosabban írja le korának osztálytagozódását és a nemesség hibáját, mint bármely mai történész. S mennyivel élesebben rajzolta meg Tacitus a latinok birodalmát és nagy alakjait, mint Ferrero, akinek művét valaha nagy elismeréssel olvastam. Tacitus egy-egy szakaszán hetekig elmerengtem, s amikor a Berlini tér és Újpest között a tömött villamoson puská segítségével megemésztettem egy mondatát, úgy éreztem magam, mintha domb tetején, rózsalugasból nézném a világot. Már meg is békültem volna vele, ha mindig izgatóbb olvasmányok nem tolokodtak volna elő, Görgey és Rákóczi emlékiratai, Thököly és Kölcsey levelei, Széchenyi lázas könyvei, Kemény Zsigmond tanulmányai, Zrínyi Miklós művei. A magyar történelem! Furcsán voltam vele. Valaha nem is igen vettem róla tudomást. Nem volt számomra fontosabb, mint a többi nemzet történelme, azokat pedig színesebbeknek, gazdagabbnak hittem. Ma már tudom, hogy ugyanaz a gyávaság működött bennem, amely mindig menekülni igyekezett az élet mélyebb, kegyetlenebb, fájdalmasabb formái elől, és amely egy-egy orosz regény után Jókai, Mikszáth műveit adta a kezembe. A magyarok általában nemigen tudnak történelmükhöz fájdalom nélkül közeledni. Az enyémet azonban csak az értheti meg igazán,

akinek Magyarország választott hazája. Vannak barátaim, akik úgy mesélnek a régi magyarokról, a nemességről, mint családjukról, és a magyar múlt eseményeit úgy beszélik el, mint derús vagy keserű családi történeteket. Ilyenkor nem tudom megakadályozni, hogy zavar és irigység ne tóduljon a gyönyörködésembe. Éppígy irigylem a költőt, aki – „*Ó, az a nemesség!*” – így fakadhat ki keserűen, és saját őseiért kiált bosszút a versben. Én pedig úgy hajoltam a magyar történelemhez, olyan féltékenyen és kielégíthetetlenül, mint ahogy a férfit izgatja szerelmének múltja, s mint ahogy az igazi szerető sohasem tud belenyugodni abba, hogy nem ismerte kedvesét tipegő kislány korában, nem segíthetett neki, amikor leckéi fölött törte a fejcskáját, és nem ő kísérte az első bálba.

Hazám nem annyira a térben volt, mint az időben. Budapesten kívül alig ismertem valamit Magyarországból, s mivel körülményeim a legszerűebb utazást sem engedték meg, már éppolyan hevesen vágyódtam Székesfehérvárra, Pécsre, Egerbe, a Balatonhoz, a Bakonyba, a Hortobágyra, mint valaha Párizsba és Indiába. Sokkal inkább el tudtam képzelni Magyarországot a török hódoltság alatt, mint manapság. Általában a történelem, akár valami megemésztetlen hús, megmérgezte gondolkodásomat és idegzetemet. Persze voltak ennek előnyei is. Az a fiatalság, melyből elindultam, kénytelen volt belátni, hogy a világon minden ellenkezőképpen történik, mint ahogy ő hitte és szerette volna. Nem volt könnyű dolog ebbe beletörődni; de engem maga az idő vett karjába, és ringatott az élet fölött. Menekülés volt ez? Igen, de a valóság zűrzavarából, s megtaláltam az idő ritmusát, melynek szintén van teremőereje. Reggel, amikor felébredtem, titkos meglepődéssel töltött el, hogy kikerülhetetlenül este lesz, és hogy ez tegnap is így volt, és holnap is így lesz. Körülöttem még azon vitatkoztak, hogy Oroszországban államkapitalizmus van-e, s én már azt sem csodáltam volna, ha Sztálint prémes szokmában, hermelines főveggel láttam volna kilépni a Kreml kapuján. Miközben a *Nouvelle Revue Française*-ben Gide megtérésének hatása alatt gyermeteg tanúbizonyságok jelentek meg a sztahanovizmusról, miközben Barbusse Sztálinról írt könyvet, Thomas Mann a száműzetésből írt keserű levelet, és Európa gótikus városaiban ujjongó barbárok meneteltek, én Burckhardt NAGY CONSTANTINUS-ában követtem a Római Birodalom zülleszt. Míg Alfred de Vigny versét fordítottam:

*„Hamis szerep mögött oly büszkén tetszelegnek,
De reng a föld a sok kis néptribun alatt,
Adnak a sürgető és tapsoló tömegnek
Műlékony, gondosan hízelt szavakat;
Szűk csarnokok között mindig új hallgatóság
Vet a politikus ripacsnak talmi rózsát,
Mely elhervad korán s még illatot sem ad –”*

hogy is tudtam volna különösképpen felháborodni a modern politikusokon? Annak a kiválasztott fajtának közepében születtem és éltem, mely ezredévek óta naponta retteg életéért és égi meg földi javaiért. Egy ismerős fiatalember nemrég arra kért, adjam neki kölcsön Baudelaire-nek azt a versét, ahol a költő egy iszonyú zsidó nő mellett fekszik az ágyon, mert erről előző este szó esett a társaságban. Elhoztam neki, s ő elkezdte olvasni. „*Une nuit que j'étais près d'une affreuse Juive.*” De úgy látszik, még ekkor sem tudta eldönteni a társaságbeli vitát, mert ezzel a kérdéssel fordult hozzám: „No tehát antiszemita volt-e Baudelaire vagy sem?” Én azokra a sokkal hatalmasabb birodalmak-

ra gondoltam, melyek már fölvettek valaha a harcot ezzel a néppel, a világ legszebb, legragyogóbb birodalmaira, Rómára, Egyiptomra, és nem tudtam együtt aggódni a siránkozókkal. De amikor nyáron Szentendre fölött egy dombon a SZIGETI VESZEDELMET olvastam, s utána végignéztam az alkonyi napban a cseh határtól a római fürdőig és még lejjebb, a Gellérthegyig, szívem elszorult a gyöngéd és törékeny Pannóniáért.

Maga a történelem azonban, az eleven, egyre közelebb került a való élethez. Vonult az égen, mint fekete felhő, fakadt a földből, mint fekete sár... Egy este baráti társaságban ültünk együtt. Valaki felolvasta nekünk Édes Gergely Theokritosz-fordítását, melyet az Akadémiában lévő kéziratról másolt. Ugyanezzel a filológus barátommal mentünk hazafelé tíz óra tájban. Láttunk ugyan izgatottabb embereket, én még töprengtem is, mi történhetett, barátom azonban – „majd megtudod idejében” – így csillapított. Sikerült is hazajutnom a Lánchídon át, anélkül hogy a beszédfoszlányokat megérthettem volna. Így elég tűrhetően aludtam, s másnap azzal a derűsebb kedéllyel szálltam villamosra, mely szombati napon a hivatalnokembert el szokta fogni, és elővettem a homéroszi APOLLÓ-HIMNUSZ-t, melyet Goethe fordított németre. Alig kezdtem bele, mellém telepedett egy kollégám, s „no mit szólsz hozzá?” – kérdezte. Fogalmam sem volt hozzá, mihez. „A németek bevonultak Ausztriába” – s már darálta is az eseményeket azzal a kibírhatatlan újságstílussal, mely mindinkább behatol a közbeszédbe is. Én megkísértem olvasni még Létóról, amint átkarolja a pálmafát, lábát nekitámasztja a fűnek, és hosszú fájdalmak után megszüli az isteni gyermeket Délosz szigetén; de mérgezett képzeletem már másfelé robogott, elképzeltem, amint német katonák vonulnak át Salzburgon, s már felvillantak előttem I. Ottó császár csapatai, amint 961-ben nehéz vértjeikkel átkelnek az Alpeseiken, és aláereszkednek az olasz síkságra. Láttam a világtörténelem két mitikus alakját, a Hódítót és a Lemondót. Aztán eszembe jutottak Petőfi sorai: „Miként elpusztult Jéruzsálem, El fogsz pusztulni, Ausztria.” Mégiscsak fog a költők átka, ha nem is mindjárt – gondoltam, s az unalmas újsághasábok meg a nagy emberek jelentéktelen arcai mögé felrajzoltam a meséket és legendákat, amiket elhihetnek majd az eljövendő századok. De a történelem-mitológiába sem menekülhettem sokáig. Kedélyes-hangos szóváltás fröcskölt a fülembbe. „No, komám, pucolnak már a zsidók!” „Pucolának, ha tudnának. De csapdába kerültek, mint a patkányok. Csehországnak meg majd a pofájára taposnak a német csizmák!” – Az irodában sápadt arcok, átvirrasztott szemek. Egy kolleginám mesélte, hogy este a rádiót hallgatták, ő azonban korán lefeküdt. Éjszaka a Horst Wessel-indulóra riadt fel, s rémülten ugrott az ablakhoz, azt hitte, a németek már Újpesten menetelnek. – Egymás mellett állott az alacsony, köpcös, protestáns és a hosszú, sovány, katolikus, akik gyakran folytattak amolyan időtöltő vallási csipkelődést. „Hát ki tolt ki kivel?” – kérdi most a protestáns. „Piszok náci” – sziszegi vissza a másik. Az meg egyenesen a torkának, hörgés, alig tudták őket széjjelválasztani. Utána persze mind a ketten mosolyogtak, de az egyik holthaltvány volt, a másiknak majd szétfeszítette az ereit a vér. Pesten a hisztéria tombolt. A hír próbatétel volt, s ez a kis társadalom, melyet megfigyeltem, egyértelmű választ adott: mindazt a rosszat, ami még érheti, meg is érdemelte. Délutánra a gyűlölködésnek, gyávaságnak, képmutatásnak olyan szennyes mocsárán hatoltam át, hogy homlokig piszkos lettem. Nem is mentem este emberek közé. Mit feleltem volna a kérdésekre: „Mi a véleménye? Mit szól hozzá? Anglia miért nem üzent meg még a háborút? Mit csinál, ha elveszti az állását?” – Inkább elővettem Kálti Márk KRÓNIKA-jának fordítását, melyet egy nappal azelőtt kaptam meg, s amelyet nemrégiben adtak ki, bár csak szemelvényesen, de szemet gyönyörködtető kiadásban.

Tavaly a nyomtatványkiállításon láttam latin eredetijét is, a bécsi képes krónikának nevezett kódexet, amely bizony nagyon kétségessé tette Gutenberg módszerének fölényét. Egyszermind eszembe jutottak az Esztergomnál kiásott Árpádok korabeli királyi palota romjai, oszlopai, kövei, melyek néhány év előtt annyira meghiúsultak. Most is ugyanannak a franciás izlésnek, előkelő magyarságnak gyönyörű műveltsége áradt felém a szép nyomású iniciálékból, képekből, diszezből és magából a finoman fordított, latinos-magyaros szövegből. A mai világ dübörgő, nyárspolgári pátosza, felfuvalkodott álharciassága után találkoztam benne a hiteles hősiességgel, amellyel a magyar királyok „az isteni segedelem erősségében bízva a fegyveres sorokat vitélül megfutamítván és a királyoknak, valamint császároknak táborait fölforgatván hatalmasak lettek a háborúban, mivel senki nem tudott nekik keményen ellenállni a harcban”. De legfőbb kincsük nem a győzelem, hanem a béke. „Ami be is teljesedett Magyarország királyaiban, akik minden tirannust levertek, s Magyarországot népeit a béke szépségébe és bőséget fakasztó nyugalomba ultették...” A mogoródi csata előtt így szól Ernei ispán az uszító Vidhez: „Te földicséred urunk előtt a testvérharcot, és azt mondod, hogy kaszásokat és villásokat gyűjtött egybe. De meglásd, amit ezer kaszás levág, azt tízezer villás sem gereblyézi össze, és Istenen kívül megszámlálni senki nem tudja majd. Minekünk illik a királyért meghalni, de jobb lenne, ha a jobbik eszünkre hallgatnánk...” A csata után, melyben Vid is, Ernei is elesik, „László herceg, minthogy mindig kiváló jámborságú volt, látva a megöltek annyi ezrét, bármennyire is ellenségei voltak azok, akiket megöltek, mégis megrendült belseje miattuk egészen, és keserűen megsiratta őket, meghasogatva orcáját és fürtjeit nagy mellveréssel, mint az anya fiai temetésén”. Hirtelen arra gondoltam, hogy olyan állam szűnt meg ezen a napon, amely képes volt ágyúkkal harcolni saját alattvalóinak házai, asszonyai és gyerekei ellen, s a győzelem után sem csillant föl benne a lovagias megbocsátás. A mai élet hatalmasságai után olyan uralkodókkal találkoztam, akik királyok voltak Isten és ember előtt. Most, amíg lehet még, bevallom a világ színe előtt, hogy ők az én igazi királyaim. Mert mint a krónika prologusa mondja: „azok a királyok királykodnak, akik bírják az igazságosság méltányosságát, a bölcsesség világosságát, a türelem csöndességét és az irgalom kegyességét”. Mint Boldog Imre, aki „ifjúságának kora virágában az emberek közönséges természetén isteni adomány által fölülemelkedve, igazságossággal, okossággal, erővel és mértékletességgel, bölcsességgel, tudással, szelidséggel, irgalommal, jóindulattal, bőkezűséggel, alázatossággal és türelemmel felfegyverzett volt és a többi egyházi és állami ére-nyekkel ékes, akárcsak Szent István, az ő atya”. Vagy László, aki „hitében catholicus, jámborságában kiváltságos, bőkezűségben pazar, irgalmasságában kimagasló... És bár a magyarok megválasztották királynak, jóllehet akarata ellenére, mégis fejére soha nem helyezett koronát, mivelhogy inkább égi koronára áhítozott, mint földire, és élő király koronájára... Mert isteni ihlettől megvilágosítva tudta, hogy a király nem annyira kormányoz, mint kormányoztatik, ezért minden ítéletében mérsékelve a törvények szigorúságát, mindig az irgalom szelidségéhez folyamodott. Mert a lesújtottak vigasztalója, az elnyomottak fölemelője, a gyámoltalanok jámbor atyja és az árvák gyámoltója volt. Ugyanis minden alattvalójától még a nevét is megváltoztatva jámbor királynak hivatott. És azonfelül győzedelmes, tisztelt, híres, fenséges lett, nemcsak úgy név szerint, hanem a dolgok valósága szerint”. A könyv utolsó fejezete Róbert Károly hadjárata Bazarád oláh vajda ellen. A király Bazarád tisztességes békeajánlatára így felel: „Igy mondjátok meg Bazarádnak! Ő az én birkaim pásztora, szakállánál fogva rángatom ki vackából.” Ezután csalták az oláhok a magyar sereget a hegyszorosba, „ahol a tolongásban össze-vissza dültek a gyönyörű paripák a katonákkal együtt mindenfelé”, és „hullottak az ifjak és az öregek, főrangúak és hatalmasak válogatás nélkül”. A király nagy nehezen menekül meg Hédervári Dezső önfeláldozása által, a könyv utolsó mondatai pedig ezek: „Ez pedig

azért történt, nehogy a gyakori győzelmektől elgőgösödjének, mivel a magyarok mindenütt bátor és kemény csatákat vívtak, vagy bizonyára azért, hogy máris megnőtt gőgjükért megrója őket, hogy alázatosságot tanuljanak és tanítsanak, minél fogva az isteni választottság kegyelmét az atyai javítás ostorán keresztül igazából kiérdemeljék, mert Isten atyánk azokat rója meg, akiket szeret.”

Szégyelljem? mire idáig értem, már elhomályosodott a szemem. Mi indított meg ennyire? Hogy ez a könyv épp Róbert Károly fia számára készült? Hogy lehetett így is húnek lenni a hazához? Talán az ismeretlen végzet, amely, ki tudja, mit gördít ellenem, ellenünk? – A homályon át színek villogtak, fegyverek csillogtak, szemembe mosolygott a poraiból megelevenedő hitem, az elvesztett és megtalált meseország, a kitárt karú szülőföld: a magyar történelem.

(Vas István hagyatéka 1992-ben az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába került, elrendezése 1993. március végén elkezdődött. Ennek során került elő ez a kiadatlan gépirásos tanulmány; a szöveg keltezzelen, de tartalmából egyértelműen kiderül keletkezésének ideje: 1938. – A kéziratot Monostory Klára rendezte sajtó alá.)

Petri György

„ÖTVEN FELÉ”

Tekintve a szívem, a tüdőm és a májam
állapotát, hatvanhárom (pluszmínusz
két) évet gönölok, valószínűsítek magamnak.
Az utolsó három ezekből
vagy nagyon gyötrelmes,
vagy nagyon önfeledt lesz.

Az áhitott tökélyt elérni nem fogom.
A kritériumaim szerint
elismerhető igazságnak
közelébe sem férközhetek.
Szépség, boldogság: ilyesmivel ifjan sem
kecsegtettem magam; illetve igen:
(hogy még ilyen vénen is hazudok!)
erre ment rá, pazaroltatott el
az említett ötven év;
de azt tényleg nem gondoltam,
hogy közvetlenül
elérhetőek ezek a „-ságok”, „-ségek”,
most már
tudom: közvetve sem.

Véltem volt ifjúkori szertelenségnek
hinni, hogy, ami
rögtön nem az, ami,
soha nem is lesz azzá.

Most már tudom, hogy igazam volt.

De megváltozni mégse nem tudok.
Köponyeg előtti esőre várok
az időt-látott pásztorok szerinti
évszázados aszálynak közepette.

(Bár néha-néha esik,
van úgy is, hogy nem süt,
hol északi, hol délszaki szél fú,
májusban havazik,
novemberben rügyezik:
és mégis, mégis ezek a túlzások folyton!
A költőket be kéne tiltani.)

Higgadjunk vissza.
Mármint a múltba. Ha már így
szóba hoztam az *ötven évet*,
akkor ez illendő, sőt, némileg elváratik.

Nos, hát tessék:
egy igen hig, mócsingokat is
csak módjával úsztató
badella-gulyást látok magam előtt,
amiben néhány fagyos,
szétfőzhetetlen, édeskés-üveges
burgonyahasáb bukdos le-föl:
szülők, tanári karok,
lányok, később: nők (még később: gyerekek,
következményként, súlyként;
terhükre csak az anyjuknak voltak;
ennyit a pontosság kedvéért).

Igen. Ennyi volt.
Tudok főzni, szeretek még...
– de már nem(igen) tudok,
valaha verset írni is tudtam.
Mindenesetre: mondták. Látásom romlik,
autót, országot vezetni már nem mernék,
egy alkonyati lépcsőn is óvatosan
botorkálok már, félek
minden meredélytől (20 centitől fölfelé),
és nem bírom a csipős ételeket.

Ötven év. Olyan nagy számnak tűnik.
 (Pláne, hogyha félszáznak mondanám,
 vagy 0,05 évezrednyinek.)
 Holott hullong, mint a pernye,
 avarégetés után,
 nyúlik-szakad, utálatos!, mint az ökörnyal –
 Itt van. Itt van. Rám terpeszkedik, befon,
 pedig valami telítettnek-szépnek
 gondoltam ezt a kerekded számot,
 jóllehet tudhatnám: mindig tévedek,
 ha megtagadom magam.
 Ez csak egy szám a számegyenesen,
 folytonosság, monotonia, megbízhatóság,
 pozitív egész szám.
 A többi:
 néma
 ujjongás, jajgatás.

OPCIÓK

Úgyszólván nincs már semmi:
 a fordítás, a számítógép labirintusában
 történő eligazodási kísérlet
 (ami végül eredményesnek bizonyul,
 bár a magátólértetődés érzése
 soha nem fog el; inkább:
 bolyongás az „invalid path”-okon,
 magyarán járhatatlan
 vagy csak kitaposatlan? ösvényeken).
 Marad a kérdés megválaszolása,
 hogy mi is vagyok voltaképpen.
 Opciók: „is-is”, „vagy-vagy”, „sem-sem”.
 És marad Mari. Van még, ha nem is
 mindenesetre. Bár csak részemről *ewig*,
 objektíve vitathatatlanul *weibliche*.
 Talányos lénye éltet.

NAPTÁR

Ott botorkálnak ketten
a havas szédületben
egy ő meg egy másik ő,

vacognak, zsugorodnak
a szédült havazásban
mindig valami más van

a sok hó majd elolvad
ebből csak árvíz lehet,
sodródó tetemeket
látnak, felpuffedt hasú
őzet, disznót, egeret –
ez a bosszú. Büntetés
valami egész másért.

Tavaszdik.

Tallár Ferenc

AZ IGAZSÁGRÓL ÉS AZ ÉRTELMES BESZÉDRŐL

Ki beszél értelmesen? Vajon az, aki ugyanazt mondja, amit mi is mondanánk, akivel tehát egyetértünk? Nyilván hajlik az ember erre a kényelmes feltételezésre, ám alklamadtán mégiscsak el kell ismernünk, hogy hiába szajkózza X. ugyanazt a véleményt, melyet mi is képviselünk, bizony nem beszél különösebben értelmesen. Másrészt pedig lehet, hogy Y. álláspontja gyökeresen eltér a miénktől, lehet az is, hogy kölcsönös igyekezetünk ellenére éppoly kevésbé tudjuk meggyőzni őt, mint ő minket, s mégis elismerjük, hogy Y. értelmesen beszélt. Az értelmes beszéd ezek szerint nem írható le oly módon, hogy értelmesen beszél az, „aki *azt* mondja, hogy...”. Inkább a beszéd – mondjuk egyelőre így – formális jellege kerül itt a középpontba: értelmesen beszél az, „aki *úgy* beszél, hogy...”.

Hogyan beszél hát az, aki értelmesen beszél? Annyit leszögezhetünk, hogy *érthetően* beszél, de ezzel még nem mondtunk sokat, hisz az érthető beszéd nem feltétlenül *értelmes* is egyben. Induljunk hát ki egy lehetségesnek tetsző negatív meghatározásból.

Kézenfekvőnek tűnhet például azt mondani, hogy az értelmes beszéd ellentéte a pontatlan, az elnagyolt vagy a szenvedélyektől túlfűtött és ezért racionálisan nem következetesen ellenőrzött beszéd. De hát a pontatlanságokat pontosíthatjuk, az elnagyolt állításokat finomíthatjuk. Bár a pontatlanság és az elnagyoltság aligha tekinthető erénynek, nem tekinthetők feltétlenül véteknek sem. Egy elnagyolt, különösebb felelősséggel nem terhelt helyzetben miért ne tenné meg egy elnagyolt, ám szükség esetén pontosítható állítás? Végül is nem vagyunk két lábon járó lexikonok, s a tudós elmélkedés igencsak zavaró lehet egy kvaterkázás során, még ha igaza van is az oktanul okoskodónak. Miért lenne továbbá ésszerűtlen egy morális szituációban az a személyiség hitelességéről tanúskodó „szép” szenvedély, mely alkalomadtán elhomályosíthatja ugyan az érvelés kristálytisza logikáját, ám nagyon is megfelel a személyiség egészét kihívó morális konfliktusnak.

Nyilván a „megfelel” itt a kulcsszó. Hiszen a pontatlan és elnagyolt, racionálisan ott és akkor nem kellőképpen ellenőrzött beszéd másrészt nagyon is ésszerűtlen lehet egy üzleti tárgyalás, egy jogi vagy politikai egyezkedés s persze egy tanulmány írása során. Aki ésszerűen beszél, az „megfelelően”, ezért aztán mindig egy kicsit másként is beszél tehát. Nem azért, mert elvtelen konformista, hanem azért, mert egy absztrakt igazság helyett arra a valóságos beszédhelyzetre, az életnek azokra a sajátos érdekeire, céljaira és beállítódásaira figyel, melyek az adott szituáció elemei. Szemét absztrakt igazságokra függesztve a legokosabb ember is úgy járhat ugyanis, mint az a szökött elmeháborodott, aki épelméjű voltát azzal akarta bizonyítani, hogy minden lehetséges és lehetetlen helyzetben elismételte „A pipacs piros virág” mondatot, ám rémülten kellett tapasztalnia, hogy ennek a mondatnak a hangoztatása is visszajuttathat valakit a sárga házba.

Nem akarom én persze ezzel azt állítani vagy sugallni, hogy az értelmes beszédnek az igazsághoz semmi köze sincs. Már hogyan lenne? Aki értelmesen beszél, az tévedhet ugyan, de ha arra kerül a sor, mégiscsak arra törekszik, hogy az igazságot mondja, s elkerülje a hamisat. A kérdés csak az, hogyan viszonyul az igazsághoz, és egyáltalán mit ért rajta. A XX. században és a mi kultúránkban (ha eddig nem lett volna világos, hát most legyen: idealizációról van itt szó természetesen), azt hiszem, nem beszélhet igazán értelmesen az, aki az igazságot valamiféle végső és mozdíthatatlan, örök adottságként kezeli, mely súlyos függönyök sora mögött várakozik ránk, a mi feladatunk pedig csak abban állna, hogy félrehajtva e függönyöket megpillantsuk őt. Aki értelmesen beszél, az *maga* beszél: azt nevezi igaznak, amit ő maga igaznak tart, s amit – a tévedés lehetőségét elismerve – igaznak tart, azt igaznak mondja.

Magától értetődőnek tetszhet ez, de mégsem az. Hiszen ha az igazságot összekapcsoljuk az igaznak tartás aktusával, akkor az igazság óhatatlanul összefonódik azokkal a megalapozásokkal, érvekkel és ellenérvekkel, melyekkel rendelkezünk vagy épp nem rendelkezünk, összefonódik nyelvünkkel, kultúránkkal, egyszerre hiányos és bővíthető tudásunkkal, korlátozott emberi képességeinkkel. Az igazság ily módon nemcsak hogy javítható és kétségbe vonható érveket, nemcsak hogy megalapozásokat követel, de éppenséggel ezekben áll. Mivel a ránk várakozó igazságot a játékból kiiktatjuk, az igazság problémája és lehetősége csak annyiban merül fel egyáltalán, amennyiben mi magunk *teszünk* valamit. A beszélő (B) kijelentésével az igazság különböző szintű és jellegű érvekkel beváltható érvényességigényét emeli. Ha pedig ezek az érvek a mi számunkra is megvilágító erejűek, vagy netán további okokra lelünk, melyek B állítását alátámasztják, akkor B állítása a szemünkben megalapozott: B joggal emelte

az igazság érvényességigényét. Amennyiben ezt elismerjük, állítását ugyanúgy igaznak fogjuk *tartani*, ahogy ezt B már korábban is *tette*.

Ám éppen ez az, amit nem ismerhet el a tőlünk független, végérvényes igazságokra vágyó metafizikus vagy az, aki a köznyelv élethelyzetekhez és kultúrákhoz kötött értelmes beszédét az újkori tudományosság nagyon is specifikus igazságfogalma alapján szeretné „felvilágosítani”. Hiszen milyen lenne – úgymond – az az igazság, mely nem *feltárul*, hanem mindig kétségbe vonható megalapozások, mindig vitatható (és újra megvitatható) érvelések során *jön létre*.

Természetesen nem ismerheti el ezt a fundamentalista sem, akinek a metafizikához ugyan kevés köze van, de „tudja, amit tud”. S bár amit tud, az csak a saját, korlátozott tudása, mégis végérvényesként kezeli, mert amit tud, azt abszolútnak akarja tudni. Mivel azonban a fundamentalista nem érvel, pontosabban félresöpör minden érvet, ami nem az övé, s ily módon süketté-vakká teszi magát, most inkább magára hagyom őt, hisz értelmesen szeretnék beszélni. Jöjjön helyette inkább a metafizikus, aki Russell egyik érvét variálva a következő ellenvetést tehetné: „Ön – mondhatná – elvétí az igazság problémáját, ha a mindig epizodikus, mindig konkrét személyekhez és helyzetekhez kötődő »kijelentés« fogalmával operál. Így aztán, mikor az igazság lényegét a megalapozási folyamatokban látja, persze a kocsit fogja a ló elé. Hiszen a lehetséges megalapozás csak azt jelezheti, hogy az igazság itt van, hogy a *mondat*, mellyel valaki ezt a *kijelentést* tette, igaz volt. A kijelentés nem azon okból következően igaz tehát, mert a vele emelt igazságigényt jogosultnak találjuk, hanem éppen fordítva: azért találjuk ezt az igazságigényt jogosultnak, mert a mondat igaz.”

Ülne ez az ellenvetés? Nem hiszem. Stimmel persze, hogy a mondatnak, mellyel a kijelentést tesszük, tartalmaznia kell saját igazságfeltételeit, vagyis azokat a kritériumokat, melyek alapján felvethetjük a kérdést, hogy a mondat *vajon* igaz-e. Csakhogy a mondatot órákon át bámulhatjuk, csócsálhatjuk akár, választ erre a kérdésre a mondatról, a mondat belső megértéséből soha nem fogunk kapni. Mert igaz ugyan, hogy – Wittgensteint idézve – megérteni „*egy mondatot annyit tesz: tudni, minek az esete áll fenn, ha a mondat igaz*”. Csakhogy Wittgenstein sokat idézett tézise egy mondat *jelentésének* megértésére vonatkozik. „A galambok költöző madarak” mondatot megértjük, amennyiben tudjuk: ha ez a mondat igaz, akkor a galambok összelelrepülnek délre. „*Tehát a mondatot megértjük akkor is – teszi hozzá Wittgenstein –, ha nem tudjuk, igaz-e.*” Hogy igaznak tarthassuk, ahhoz külső okokra, megalapozásra van szükségünk. Ez a külső ok azonban magától értetődő módon nem állhat abban, hogy a mondat *maga* igaz.

Hadd éljen azonban metafizikusunk további ellenvetéseivel is. „Úgy tűnik, önt a beszédaktus elmélete már megfertőzte. No jó, erről most ne nyissunk vitát. De hogyan magyarázna akkor egy olyan kijelentést – kérdezi –, mint például: »Létezik halál utáni élet?« Ez a kijelentés nyilvánvalóan vagy igaz, vagy hamis, bár sem megalapozni, sem cáfolni nem tudjuk, sőt azt sem tudjuk, hogy a megalapozáshoz itt hogyan lehetne egyáltalán hozzáfogni. Vagy vegyünk egy másik, kevésbé misztikus példát, melynek elvileg az ön fejében is világosságot kellene gyűjtania: »X. brit állampolgár.« Ön mindig élethelyzetekre hivatkozik. Tegyük hát fel, hogy egy meghatározott helyzetben nem tudjuk eldönteni, vajon ez a kijelentés igaz-e vagy hamis. Arra gyanakszunk például, hogy X. kém, akinek papirjai hamisak. Csakhogy az »X. brit állampolgár« kijelentés vagy igaz, vagy hamis, *függetlenül attól* – s itt metafizikusunk ujját intőleg fel-emelné –, hogy mi igazolni vagy cáfolni tudjuk-e.”

Nos, ami engem illet, itt nem látok semmilyen problémát. Amit vitapartnerünk állított, teljességgel helyénvaló. De mit is állított valójában? Azt mondta, hogy az „X. brit állampolgár” kijelentés, függetlenül attól, hogy mi igaznak vagy hamisnak tartjuk-e, *vagy* igaz, *vagy* hamis. Ezt pedig nem is vitatom. Vitapartnerem többet nem mondott, és nem is mondhatott volna. Ahhoz ugyanis, hogy azt mondhassa, a fenti kijelentés nem „*vagy* igaz, *vagy* hamis”, hanem éppenséggel igaz, olyan érvekre kellett volna támaszkodnia, melyek arra ösztönözték őt, hogy a kijelentést igaznak *tartsa*.

Hogy gyakorlatilag nem tudjuk eldönteni, vajon a példaként idézett állítás hamis-e vagy igaz, ugyanakkor azonban tudjuk, hogy vagy igaznak, vagy hamisnak kell lennie, még nem ad okot arra a feltételezésre, hogy az igazság egy kész formában valahol *már ránk várakozik*. Ami „*ránk várakozik*”, azok csak bizonyos külső okok, például X. felderíthető szülei és rokonai, akik természetesen nem „*igazak*” (mert mit is jelentene ez), ám létükkel mégis arra ösztönöznek minket, hogy a fenti mondat *állítását* jogosultnak s ezért a kijelentést igaznak *tartsuk*.

Metafizikusunknak természetesen vannak még további érvei. „Nagyon is lehetséges – mondhatja például –, hogy *p* kijelentést ma senki sem tartja igaznak, *p* azonban tíz, száz vagy akár ezer év múlva igaznak bizonyul. Ebből a jövőből visszatekintve egészen világos volna azonban, hogy *p*, melyet mi nem tartottunk igaznak, igaz, sőt igaz volt a mi korunkban is, függetlenül attól, hogy mi igaznak tartottuk-e. S mivel nem látom, hogy eddigi gondolatmenetem miként lehetne hibás, hozzáteszem még, hogy *p* akkor is igaz lehet, ha igazsága soha nem derül ki. Amit ön állít, az végül is konformizmusnak tűnik. Galileinek talán fel kellett volna adnia tézisének csak azért, mert egyeduralkodó maradt vele?”

Ezért az ellenvetésért vitapartnerünket csak köszönet illetheti, hisz új összefüggésekre hívta fel a figyelmet. Néhány problémát azonban ő is figyelmen kívül hagyott, s először inkább ezekre térnek ki. Hogy *p* igazságának kérdése egyáltalában felmerülhessen, legalább egyvalakinek lennie kell, ti. a mi Pszeudogalileinknek, aki *p*-t a mi korunkban is igaznak tartja, s ehhez érvekkel is kell rendelkeznie. Ha érveinek tartathatatlanságát nem tudjuk bebizonyítani neki, Pszeudogalilei természetesen továbbra is ki fog tartani amellett, hogy *p* igaz. Nem is tudna másként cselekedni: amit jó érvekkel belátunk, azt nem *tudjuk* másként, mint igazként megítélni. Itt nincs más lehetőségünk. Pszeudogalilei lemondhat *p* hirdetéséről, el is fojthatja valamiképpen a meggyőződését, meggyőző érvek nélkül azonban nem változtathatja meg. Senkit sem szólított fel tehát konformizmusra, s az ebben az értelemben amúgy is hiábavaló lenne.

Mi történik azonban a jövőben? Vegyük először azt az esetet, hogy *p* igazságát nem látjuk be sem tíz, sem ezer év múltával. Mit kellene ebben az esetben azon értenünk, hogy *p* igaz? Mi ugyanis továbbra is hamisnak tartjuk. *Ki* állítja azonban akkor, hogy *p* igaz, eltekintve persze a halott Pszeudogalileitől, akit vagy rég elfeledtünk, vagy még mindig habókosnak tartunk? Úgy gondolom, ez csak Isten lehetne, de a kérdéssel kapcsolatos tudását még ki is kellene nyilatkoztatnia számunkra, ami az érv egy különös fajtája volna. Más kérdés, s ebben partneremnek igaza van, hogy *p* elvileg az igaznak tartás aktusától függetlenül is igaz *lehet*. Ezt a *lehetőséget* valóban nem szabad kizárnunk. Ez a lehetőség azonban csak arra utal, hogy egy igazságigényt emelve *mindig* kitesszük magunkat a tévedés veszélyének: mindig új érvek merülhetnek fel, melyek a korábban elfogadhatónak tetsző érvet tévedésként leplezik le. Ebben az értelemben az, amit igaznak tartunk, éppen úgy, mint amit hamisnak, *mindig fenntartás* alatt áll. Szívesen elismerem tehát, hogy Pszeudogalilei tézise akár igaz is *lehet*. Amíg

azonban nincs okom arra, hogy tézisést igaznak is *tartsam*, nem fogom azt mondani, hogy igaz.

Nézzük most a másik lehetséges esetet. Tegyük fel, hogy száz év múlva *p* igazságát felismerjük. Mit jelent ez? Először is azt, hogy Pszeudogalileinek bizony pechje volt. Másodszor pedig azt, hogy azoknak az érveknek a találó volta, melyeken a félreértett mester meggyőződése nyugodott, most számunkra is világossá vált. „El kell tehát mégis ismernie – vág itt szavamba a metafizikus –, hogy *p* értetlen elutasításunktól függetlenül már korábban is igaz volt.” Valóban. Ez azonban csak annyit jelent, hogy a végre megértett érvek alapján belátjuk: *p*-t már korábban is igaznak *tarthattuk* volna. És csak mert ezt felismerjük, mondhatjuk most azt, hogy *p* már korábban is igaz volt.

Mivel az általunk hamisnak tartott kijelentések közül egyet sem tudunk megnevezni, mely igaz lenne, helyesebbnek tűnik a józan pragmatista tanácsát követni: „*Csak összezavarod magad – mondja Peirce –, ha a metafizikai »igazságról« meg »hamisságról« beszélsz, melyekről semmit sem tudsz. Az egyetlen, amivel dolgozod van, azok a te kétségeid és meggyőződéseid... Ha az igaz és a hamis terminusai nálad olyan értelemben szerepelnek, hogy a kétség és a meggyőződés fogalmaival, valamint a tapasztalat menetére való vonatkozásban lehet őket meghatározni... akkor minden rendben van. Ebben az esetben csak kétségről és meggyőződésről beszélsz. Ha azonban az igazon és a hamison valami mást értesz, olyasvalamit, amit a meggyőződés és a kétség terminusaival semmiképpen sem lehet meghatározni, akkor olyan entitásokról beszélsz, melyek létéről semmit sem tudhatsz.*”

*

Peirce-nek a „meggyőződésre” tett utalása más szempontból is fontosnak tűnik. Az igazságról való értelmes beszédet a megalapozásokkal és az érvekkel kötve össze, könnyen keletkezhet ugyanis az a benyomás, hogy az értelmes beszédet mégiscsak *tudós* beszédként, akadémiai szimpozionon való részvételként akarom eladni. Erről azonban szó sincs. Aki értelmesen beszél, az először is nem magányos hős, és nem is szabad akként fellépnie. Része egy nyelvnek, egy kultúrának, egy közös tudáskészletnek, melyben bizonyos, valaha valakik által megalapozott kijelentések szabadon továbbadható *bizonyosságoknak* számítanak. Annak a kijelentésnek az igazsága, hogy a Hold a Föld körül keringő égitest, teljesen független attól, hogy én vagy a közösség bármely tagja ezt a kijelentést elismerjük-e, független attól is, hogy gondolunk-e rá, vagy egyáltalán tudomásunk van-e róla. Ez a kijelentés, mint egy igaz kijelentés, egyszerűen adva van a számunkra, nem kell újra „felfedeznünk” vagy érvelnünk mellette, mi több, ez épp ésszerűtlennek számítana. Ez a „függetlenség”, ez az „adottság” azonban csak a kulturális-nyelvi közösség egyes tagjai vonatkozásában áll fenn, nem pedig egészére nézve: azért lehetséges, mert *mi*, e közösség „beszámíthatóként” számba vehető tagjai ezt a kijelentést egyszer már elismertük, mert *mi* igaznak *tartjuk*. Ebben az értelemben az értelmes beszéd nem áll ugyan szolgai viszonyban a *tradícióval* és a *tekintéllyel*, de nem is áll szükségképpen ellentétben vele. Mert ahogy W. James mondta: az igazság nagyrészt *hitelből* él. „*Gondolataink és meggyőződéseink – írja – addig vannak érvényben, amíg semmi nem mond ellent nekik, éppen úgy, ahogy a bankjegyek is addig érvényesek, amíg senki nem vonakodik elfogadni őket.*”

De nemcsak erről van szó. Utaltunk már rá: aki értelmesen beszél, az „megfelelően” beszél. Jól ismert például a következő fordulat: „*p* igaz, de talán megfelelőbb (helyesebb) lenne azt mondani, hogy *q*”. Arra szolgálna ez a fordulat, hogy udvarias formában tudtul adjuk, *p*-t valójában hamisnak tartjuk? Távolról sem. Ezzel a fordulattal

inkább azt mondjuk, hogy p igaz, ha a dolgot (eseményt, kérdést) így és így nézzük. A dolgot azonban másként is tekinthetnénk, s az adott szituációban ez a másik nézőpont, mely p helyett q -hoz vezet, helyesebb vagy megfelelőbb lenne.

Ez bizonyosan olyan következtetés, mellyel a metafizikus nem tud kibékülni. Ő nyilván ki akarja zárni az „érdekektől vezérelt féligazságokat”, s ragaszkodni fog ahhoz, hogy vagy p -nek kell igaznak és q -nak hamisnak lennie, vagy fordítva. De miért volna ez így? Időzzünk „egy percre annál a kérdésnél – szólít fel Austin –, hogy vajon az igazság vagy hamisság kérdése olyannyira objektív-e. A való életben, a logikai elméletben elképzelt egyszerű helyzetekkel szöges ellentétben, nem lehet mindig olyan könnyen megválaszolni, hogy valami igaz-e vagy hamis. Tegyük fel, hogy a »Franciaország hatszögletű« állítást szembesítjük a tényekkel, ebben az esetben, gondolom, Franciaországgal – igaz-e vagy hamis? Nos, ha úgy tetszik, bizonyos mértékig igaz. Minden további nélkül be tudom látni, hogy mire gondolsz, amikor bizonyos összefüggésekben azt mondod, hogy igaz. Egy tábornok talán be is éri ezzel, de egy geográfus már korántsem.”

Ugyanez vonatkozik az érvekre vagy megalapozásokra is. Ha például kétségbe vonjuk a „Kis úr visszatért a városba” kijelentés igazságát, B minden további nélkül válaszolhat nekünk azzal: „Tegnap láttam őt a városban.” Néha tehát elég, ha valaki látta Kis urat, azaz ha kinézzünk az ablakon. Ha látom, hogy ég a szemben lévő ház, nem fogok további érveket keresni, mielőtt felhívom a tűzoltóságot. Egy tudományos megalapozás során azonban már nem érjük be az érzéki evidenciákkal, s ha Kis úr ma reggel még Ausztráliából telefonált, kételkedni fogunk abban, hogy B délben látta őt a városban.

Úgy vélem, itt is abból kell kiindulni, hogy miként az igazság maga, megfelelő megalapozása is a helyzettől függ. Ha valami meglehetősen elnagyolt megfelelő lehet egy elnagyolt állításhoz, akkor néha egy meglehetősen elnagyolt megalapozás is megteszi: egy megalapozás helyes lehet ilyen és ilyen feltételek mellett, ezekkel és ezekkel a címzettekkel szemben, ilyen és ilyen célokra. Az „X. részeg volt” kijelentést egészen más-képp kell megalapoznom egy barátommal folytatott beszélgetésben, mint ahogy a szakértőnek a bíróság előtt.

Nem kellene-e azonban ebből mégis arra következtetnünk, hogy bizonyos kijelentések mégiscsak „igazabbak”, mint a többiek, s hogy végső soron csak azok a kijelentések mondhatók igaznak, melyek mélyrehatóan és minden tekintetben, az elfogulatlan kutatás (végtelen!) folyamatában lettek megalapozva – melyeket tehát azért *tartunk* igaznak, mert éppenséggel *igazak*? Ez a nézet a metafizikusnak bizonynyal jól jönne, én azonban félrevezetőnek tartom. Ha fölteszük, hogy egy kijelentés igazsága külső megalapozottságában áll, akkor itt nem arról van szó, hogy néhány kijelentés „igazabb” volna más kijelentéseknél, hanem arról, hogy bizonyos helyzetekben és bizonyos feladatok esetén (például ha nagy a felelősségünk, vagy ha a döntés fontos érdekeinket érinti) jobban megalapozott érveket várunk el ahhoz, hogy valamit igaznak tartsunk, mint más helyzetekben.

Természetesen elismerem, hogy saját benyomásaimmal szemben elfogadom az orvos szakvéleményét, s – a „hitelből élő” igazság nevében – *hiszek* az orvosnak, ha azt állítja, X. nem volt részeg. Ez végül is az ő szakterülete, s a felelősséget is ő viseli a bíróság előtt. De mi következik ebből? Tudomásul veszem, hogy már megint tévedtem. Ez minden. Csak ezért nem fogok lemondani az igaz szó használatáról, s továbbra is azt fogom igaznak mondani, amit – én magam vagy „hitelbe” – igaznak tartok. (Most

például azt, hogy X_n nem volt részeg.) Ebben a vonatkozásban nincs azonban köztem és a szakértő között lényegi különbség. Szakvéleményét ugyanis neki is igaznak kell tartania, s az igaznak tartás aktusa az ő esetében is ugyanúgy fenntartás alatt áll, mint az én esetemben.

*

„Ön az értelmes beszédet – szól közbe vitapartnerünk –, úgy tűnik, egyszerűen összetéveszti »posztmodernnek« nevezett korszakunk ma oly divatos *relativizmusával*, mely az embert végül minden eszmének, minden törekvésnek kiszolgáltatja. Hisz »fenntartásról«, »megfelelő« érvekről beszélve ön relativizálja az igazságot, s még inkább ezt teszi, amikor az igaznak tartás aktusával kapcsolja össze saját tudásunk alapján mi ezt fogjuk igaznak tartani, mások pedig, az ő tudásuk alapján, valami mást. De van-e még értelme annak, hogy ön ezek után igazságról beszél?”

Megszivlelendő, de nem biztos, hogy találó ellenvetés. Az az érv, melyet fel szokás hozni annak bizonyosságául, hogy az igazságnak és az igaznak tartás aktusának azonosítása relativizmushoz vezet, valójában célját téveszti. „Az igazság nem lehet egyszerűen racionális elfogadhatóság – érvel például Putnam –, méghozzá egy alapvető okból... »A Föld lapos« kijelentés 3000 évvel ezelőtt minden valószínűség szerint racionálisan elfogadható volt, ma már azonban nem az. Azt azonban nem lehet mondani, hogy »A Föld lapos« kijelentés 3000 évvel ezelőtt igaz volt, hiszen ez azt jelentené, hogy a Föld az alakját megváltoztatta.» A félreértés kézenfekvő: Putnam az igazságnak egy olyan fogalmából indul ki, melyet épp az előbb utasítottunk vissza. Így aztán nem is lehet a fejünkre olvasni azokat az ellentmondásokat, melyek ebből az igazságfogalomból következnének.

Ha igazságon egy objektív és időtlen igazságot értenénk, mely egy kijelentés rejtélyes belső tulajdonságaként lenne valamiként megragadható, úgy logikus lenne persze azt állítani, hogy egy kijelentés, mely ezzel a „tulajdonsággal” egyszer már rendelkezik, azt nem veszítheti el. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az igazság nem egy kijelentés belső tulajdonságában, hanem állításának *külső* megalapozottságában rejlik, úgy itt nem találunk semmiféle ellentmondásra. Az embereknek háromezer évvel ezelőtt okuk volt feltételezni, hogy „A Föld lapos” kijelentés igaz. Nekünk ezzel szemben okunk van arra, hogy ezt a kijelentést hamisnak tartsuk. Jobban megfontolva a dolgot, többet valójában nem is mondhatunk. Hiszen az igaznak tartás aktusa a mi esetünkben is az időben áll, így fenntartással kezelendő, s a későbbiekben – bármennyire nehezen tudjuk is ezt ma elképzelni – racionálisan többé nem elfogadhatóként lepleződhet le.

„De hát mi lenne ez, ha nem szintiszta relativizmus? – kiált fel régóta türelmetlenül várakozó metafizikusunk. – Ön azt állítja, hogy »A Föld lapos« kijelentést az ember éppúgy tarthatja igaznak, mint hamisnak.” Nos, hogy az „ember”, ez a hipotetikus lény mit tarthat igaznak vagy hamisnak, azt nem tudom. Csak azt tudom, hogy *mi* ezt a kijelentést hamisnak tartjuk, s ezt jó érvekkel tesszük. És amíg valaki ezeknek az érveknek az elfogadhatatlanságát nem bizonyítja be nekünk, addig egyszerűen nem áll módunkban a kijelentést igaznak tartani, bár éppenséggel *megértjük*, hogy ez háromezer évvel ezelőtt miért volt lehetséges. Ebben az értelemben egyáltalán nem vagyunk tehát relativisták, s távolról sem tolerálunk mindent. Ha például valaki – mint Ardentí ezredes Eco regényében, A FOUCAULT-INGÁ-ban – a templomosok világmértéti összeesküvését homályos föltevések és esetleges ötletek rögeszmés egybefűzésével „bizonyítja”, s végső érvként csak azt tudja felhozni, hogy teóriája szükségképpen igaz, „ *mivelhogy elképzelni sem tudom, mi más lehetne az igazság*”, akkor aligha fogjuk ezt az elméletet igaznak, őt magát pedig értelmesnek tartani.

Bár a *tolerancia* valóban jellemzője az értelmes beszédnek, nem azt jelenti ez, hogy aki értelmesen beszél, az mindent hajlandó lenne tolerálni. Csak azt, hogy ellenérvekkel találkozva, azaz a megfelelő esetekben, kész minden állítást felülvizsgálni, így a saját állításait is. Nem hősiesség ez a részéről. Egyszerűen tudja, hogy tévedhet, s hajlandó tanulni.

Amit a relativista állít, azt furcsa módon a *fundamentalista* gyakorolja. Hisz a relativista nemcsak azt mondja, hogy különböző nyelvek, kultúrák és életformák léteznek egymás mellett, és ezek mindegyikének megvan a maga sajátos érvrendszere, érvényesnek tekintett megalapozási mintája. Az ő állításának lényege a *lefordíthatatlanság*: az egyes nyelvek, az egyes életformák képezik azokat a végső horizontokat, melyeken belül az igazságra vonatkozó kérdések egyáltalán felvethetők és értelmesen megválaszolhatók, és közöttük – úgymond – nincsenek értelmes átmenetek.

A relativizmus által feltételezett fundamentalista persze valóban „valóra váltja a relativizmus ígéretét”: „tudja, amit tud”, s félresöpörve minden „idegen” érvet, mást tudni nem is *akar*. Csakhogy a fundamentalista – legyen bár a Világsszellem titkos tanácsosa vagy a Párt katonája, sarjadjék bár az össznemzeti szellem misztikus gyökérezetéből – egyszerűen és a szó szoros értelmében *korlátolt*. Aki viszont értelmesen beszél, az nem hisz ugyan e korlátok végérvényes felszámolhatóságában, de tágításukon fáradozik. Igazságra törekszik, ha nem is az abszolút Igazságra.

Mert éppen akkor tudjuk leküzdeni saját közösségünk korlátait, s részt venni egy közös tanulási folyamatában, ha tudatában vagyunk annak, hogy az „igaz” szóval jelölt kijelentések mögött nem egy abszolút Igazság, hanem csak az igaznak tartás aktusa rejlik. Ez a belátás az, ami a fundamentalizmus *dogmatizmusa* helyett racionális fenntartást követel saját, s nyitottságot a mások meggyőződéseivel szemben. Hisz soha nem zárhatjuk ki, hogy *saját* megalapozási mintáinkon belül olyan új érvek merülhetnek fel, melyek tévedésre mutatnak rá egy megszokott igazság helyén. Mint ahogy azt sem zárhatjuk ki, hogy olyan *idegen* mintákkal találkozunk majd, melyeket nemcsak megérteni tudunk, de sajátunkká is tesszük őket. Ami csak annyit jelenthet, hogy ezen érvek és érvelési módok számára „helyet” találunk *életünkben*. Életünkben, melyről az igazság szól, s amelyben gyökerezik.

Majoros Sándor

A VÉRTÓCSA

Aznap éjjel nem történt semmi említésre méltó. Nem hangoskodtak az utcán korhely fiatalok, nem vernyákolta a macskák, és nem hallatszott a katonai teherautók fojtott brummogása. Fülledt meleg volt, petyhüdtlen lógtak a függönyök, s még a keresztespókok sem szövögették bonyolult mintázatú hálójukat. A tárva-nyitva hagyott ablakokból édeskés szagú párák tódultak ki a szabadba, és ködcsikokká alakulva barangoltak a közök és átjárók labirintusában. Mozdulatlan volt minden, s ami gép vagy ember mozoghatott volna, valami furcsa véletlen folytán hiányzott az utcákról.

A hálósobákban kitakart combok világítottak – fehéres, foszforeszkáló fénnel –, az álomtalan bódulat terhelte arcokon pedig ragadós cseppekké sűrűsödött a verejték. Minden párna, lepedő bemocskolódott ezzel az undorító váladékkal, s olyan sárga lett tőle, mint a légyfogó celofán. Aki elmulasztott altatót bevenni, csak hánykódott ebben a béklyóban, s közben annyira eltompultak az érzékei, hogy sem az idő múlásáról, sem az éjszaka hangjairól nem vett tudomást.

Tikviczki Géza sem tudott elaludni. Hanyatt feküdt ódon nászágyán, alig könyéknnyire a feleségétől, aki egy öt milligrammos nyugtatónak köszönve halkan, egyenletesen szuszogott. Tikviczki rettentően dühös volt erre a váratlan hóhullámra, mert tudta: hajnaltájt lehül egy kicsit a levegő, és akkor pár óráig tartó kábulat következik, amelyből csak erős fejfájással lehet megszabadulni. Holnap tehát gyűrött arccal ül majd le a tárgyalóasztalhoz, és nem valószínű, hogy követni tudja a belgrádi üzletfelek okfejtéseit. Hetek óta másra sem gondolt, csak erre a találkozásra. A Borbát meg a Politikát olvasva tökéletesítette szerbtudását, sőt Milorad Pavic Kazár szótárával is megpróbálkozott, ám ebbe beletört a bicskája. Aránylag jól elboldogult az államnyelvvvel, de ha szerbül beszélt, mindig röviden, lényegretörően fogalmazott, mert attól félt, megmosolyogják „bácskaia” kiejtését. Holnap mégis ő fogja vinni a szót, mert ha ezek a belgrádi „frajerok” átveszik a kezdeményezést, akkor lótnak az üzletnek.

Jó lett volna legalább lazítani egy kicsit. Elfelejtani, hogy ez a testhelyzet, ez a hanyatt fekvős, hasra kulcsolt kezű pozitúra a ravatalon fekvő tetem szabványhelyzete. Élő ember nem feket így, mint ahogy a hullákat sem szabad talpra állítani, soha. Olyan ez, akár a fekete mágia: sötét titkokat hív elő, s ha ezek a titkok előlopakodnak, megkeserítik az ember életét. Aki él, annak mozognia kell, szüntelenül. Ezért kemények most is az izmai, és talpa alatt ezért forrósodott át az ágy támlája. Tikviczki Géza gyűlölte azokat, akik nem átallottak morfiumot bevenni e fájdalom nélküli szenvedés megszüntetése érdekében, és még inkább gyűlölte azon kiváltságosokat, akik – feleségéhez hasonlóan – kilencig, sőt akár délig is ágyban maradhattak.

Aztán – egy pillanat múlva? – hirtelen világos lett, és amikor megnézte a naktasztlira tett vekkert, alig akart hinni a szemének: elmúlt fél hét! Az történt, amit megjósolt: kegyetlenül fáj a feje, rossz szagú volt a lehelete, és a szelek is kintzták. Valami nem stimmelt ezzel a lakással. Lehet, hogy avar sírok fölé épült, vagy csak erősebb volt alatta a földmágnesség? Sokszor érezte úgy, hogy véletlenül csöppent ide, és valójában egészen máshol lenne a helye. Hogy pontosan hol, azt nem tudta volna megmondani. De abban biztos volt, hogy mindaz, amit ötven év alatt összegyűjtögetett, igazából sosem lehet az övé. Az államhatalomé a földi vagyon, ő sáfarkodik az emberek pénzével, de nemcsak azzal, életükkel is. Elég világgá kürtölnie: kitört a háború, és máris koldusbotra jutnak a büszke vállalkozók. Olyan varázsszavak ezek, amelyek megszüntetik a földhivatal munkáját, a telekkönyvezést, és porrá égetik a rengeteg adásvételi szerződést meg a vagyont érő bírósági aktákat. Egyre több katonai teherautó cirkál a városban, közel tehát az idő. Nem fölösleges óvatosság kézközelben tartani az útlevelet és a megspórolt devizát.

Egy török kávé jól jött volna, de alig húsz perce maradt a busz indulásáig. Amíg öltözködött, azzal próbálta vigasztalni magát, hogy ha körbejár a kismutató, megint este lesz, és akkor – függetlenül a tárgyalás végkimenetelétől – pótolja azt, amit a múlt éjjel elmulasztott. Lefekszik már kilenckor, és tizenkét órát alszik egyfolytában. De ez csak elképzelés maradt, semmi több. Amikor kilépett az utcára, az egyik beszögellésben megpillantotta a vértócsát.

Szabálytalan alakú, élénkpiros vértócsa volt. Először azt hitte, kiöntött festék – mínium vagy hasonló –, ám amikor közelebb lépett hozzá, észrevette, hogy feketésvörös nyálka keríti közre, ami az alvadás egyik legfőbb bizonyítéka. Vér volt, valakinek a vére. Néhány földre pottyánó csepptől eltekintve még sosem látott igazi vértócsát, és rögtön arra gondolt: itt valami borzasztó dolog történt. Valakit elgázoltak vagy megkéseltek. De az is lehet, hogy verekedés volt, orrbeveréssel meg miegymással. Ha az éjjel hallott volna gyanús zörejeket, esetleg segélykiáltásokat, egy vállránditással elintézettnek tudja a dolgot, és rögtön odébb megy. De semmire sem emlékezett. Semmi sem igazolta a tócsa létjogosultságát. Egyszerűen csak létezett, ráadásul az ő ablaka alatt. Nem tudta eldönteni, hogy élőlényként vagy tárgyként bírálja el, de a felfedezés izgalmaiban ez még nem is volt fontos. A tócsa keletkezésének körülményeit homály fedte, tehát azonosult magával a titokkal, és annak rejtegetője lett. Tikviczki Gézárt leginkább az nyugtalanította, hogy közvetlenül a hálólé helye mellett olyasmi történhetett, amiről érzékszervei által nem szerezhetett tudomást. Óriási csalódás volt ez, mert azt hitte, mindenkit ismer ezen a környéken, és – miként egy jól tájékozott gyár-igazgatóhoz illik – azt is tudja, milyen indulatok, vágyak és félelmek rejtőzködnek a gondosan nyilvántartott személynevek mögött.

Tévedett. Legékesebb bizonyítéka ennek éppen ez a szemérmetlenül terpeszkedő vértócsa. Olyan fölényes nyugalommal uralkodott frissen szerzett birodalmán, akár egy hódító. Udvartartásába mindenféle mocsok beletartozott, ami az ilyen beszélgetésekben megtalálható, de neki ez nem volt elég. Követelte, hogy foglalkozzanak vele, hogy észrevegyék, s hogy megfejtsék rejtjelezett titkait.

„Vér” – motyogta. „Friss vér...” Arra gondolt: őbenne is ilyen moslékszerű folyadék áramlik, és elég egy horzsolás, máris vértócsa lesz belőle. Erről eszébe jutott, hogy a vér sohasem lehet személytelen, mert magával az élettel egyenlő. Vajon ki lehetett a gazdája ennek a bőrödöző valaminek? Rossz arcú, szakadt nadrágú pasasnak képzelte az illetőt, mert úriemberhez vagy – urambocsá’ – nőnemű lényhez méltatlannak találta ezt a nagyfokú tisztátalanságot. Ha nem félt volna, hogy beszennyezi magát, biztosan leguggol, és megnézi közelebről is. Úgy vonzotta az élénk szín, mint ahogy a mélység szőlítgatja a szakadékba tekintőt. Körbefordult vele a világ. Hátratántorodott, de még idejében elkapta a kerítés rácsát. A fém hidege magához térítette. Ez csak egy vértócsa, semmi több. Nincs benne genny, nincsenek benne húscsapatok. A lehető legközönségesebb, kiömlött vér. A kórházakban literszám tűnik el a lefolyókban, és senki sem émelyeg miatta. Ő sem émelyeghet, hiszen idegen vérről van szó, neki – hál’ istennek – megvan mind, az utolsó cseppig.

Már jócskán elmúlt hét óra, amikor továbbindult. A tárgyalásra próbált gondolni, de még a partnercég neve sem jutott eszébe. Meghipnotizálta ez a vértócsa. Távolodott tőle, de egyre nagyobb erőfeszítés árán, s végül – alig néhány háztömbnyire a tócsától – megállt, és nekitámaszkodott a falnak. Ha egy homályos folyosón patkányt lát az ember, ugyanígy elgyengül, és megbűvölve néz bele a szírványhártya nélküli szemekbe. Nem az a borzasztó, hogy egy ocsmány féreg pillantását kell elviselnie, hanem az, hogy ezekből a szemekből kiolvasható egy idegen és visszataszító értelem. A patkányszem fölénnyel néz bennünket, mert látja, amit mi sohasem: mindaz, amit mi civilizációnak nevezünk, valójában csak egy vékonyka érhártya. Ami ezt a hártát feszesen tartja, lent a burok vezetérendszerében sikamlík. Csövekben utazó gázok, kábeleekben vonatozó energiák és szalonitbarlangokban örvénylő fekáliák. Nem akar ő bántani senkit. Dehogynis. Meg van győződve ön maga fontosságáról, hite erős és tö-

retlen, s ha a patkányoknak van érzésviláguk, akkor közömbös. A vértócsára ugyanez vonatkozik. Övé a mélység, az örök rejtőzködés. Ha felszínre jut, nemes gesztussal tudatja velünk, fényben és árnyékban küszködőkkel, hogy mindig és mindenütt számolnunk kell vele. Diszkrétan rejtőzködik fedezékében, mert a nagy dolgok, amelyek kicsordulását eredményezték, már réges-rég lezajlottak. Létének utolsó epizódja volt folyamatban ott, a fal tövében, s ez már nem sok jót ígért. Nem csoda, hogy vértócsához méltó önfegyelemmel azon mesterkedett, hogy a lehető legrövidebb idő alatt elérje a megalvadás édeni állapotát.

Tikviczki Géza rosszallóan csóválta a fejét, de ez a rosszallás nem a feltételezett bűncselekményre vonatkozott. Képtelen volt megérteni, miféle erő kényszeríti arra, hogy ezzel a szurtos vacakkal foglalkozzon. Szerencsétlen véletlen az egész? Lehet, hogy így van, mert ha, mondjuk, távolabb, úgy ötvenlépésnyire találja meg, legfeljebb egy oldalpillantást vet rá. Elvégre semmi köze hozzá, mi történik az utca másik végén. Az ott lakóknak szimpla jó napot!-ot köszön, s még véletlenül sem tenné hozzá, hogy: szomszéd. De ez csak önámítás, mert a kiömlött vér nem tartozik senkihez. Egyszerűen csak vér, nem pedig valakinek a vére. Aki rátalál egy ilyen tócsára, sohasem a személyi vonásokat kutatja benne, hanem létrejöttének körülményeit. A vér – ha már kifolyt – egyszerű szennyfolt, amit minél előbb el kell takarítani, mert visszautal arra, ami történt, s ez a történet sohasem mulatságos. Ilyen vonatkozásában a vértócsa a legmagányosabb „lény” az egész világon. Akár az ajtó elé tett gyermek.

Mintha kést szúrtak volna a gyomrába. Egy ajtó elé tett gyermek! Most már mindent értett: lelketlen hipertóniás volt az illető! Sunyin lopakodott végig a házfalak mellett, és amikor az ablaka elé ért, szántsándékkal vágta meg magát. Szemét alak. Mi csoda dolog a vért csak úgy egyszerűen behullajtani a vakvilágba?! Övele ugyanígy bánt el annak idején az a némbér, akit mindennek ellenére kénytelen anyjának nevezni. Sohasem látta, hirt sem hallott felőle, de éppen ilyen sunyinak képzelte el. Ha egyedül maradt, és a diványon végigdőlve ábrándozgatott, tisztán látta a kihalt utcán végiglopakodó, parasztszoknyát viselő alakot. Amikor Lidi mama – későbbi nevelőanyja – házához ért, kést rántott, és – megvágta magát! Igen, így történhetett, mert vér volt a véreből, mégpedig a fölöslegesnek, eldobni valónak tartott fajtából.

Észre sem vette, mikor és hogyan tért vissza a vértócsához. Leguggolt mellé, szelíden elhessegette róla a legyeket, és egy üres konzervdobozzal megfutamatotta a közelben ólálkodó kandúr macskát. Még mindig érezte halántékán azt a kellemetlen nyilallást, ami az imént kevés híján ájulásba kergette. De most! most félretett minden óvatoskodást, és alaposan szemügyre vette a vértócsát. Golyóstollával fölvelt belőle egy cseppet, és a nap felé fordította. Sohasem hitte volna, hogy tehetsége van az ilyesmihez. Egészen érzékenyült, mert eszébe jutott Lidi mama. Ugyanígy mustrálgathatta őt, miután fölvette a küszöbre tett kosárából. Akármennyire vonzóan találta ezt a hasonlóságot, nem tudta eldönteni, mit cselekedjen. A vértócsa mégiscsak egy kocsonyásra duzzadt lepedék, s ha mégoly felelőtlenül szabadult is meg tőle a gazdája, nem szedheti föl, nem viheti haza. Undor és vonzódás között ingadozott, mint annak idején, amikor – huszonöt évvel ezelőtt – megkefélt egy utcalányt. Szinte fogcsikorgatva próbált meg helytállni, pedig a lotyó semmilyen helytállást nem várt tőle. Tarkójára kulcsolt kézzel feküdt, és oldalt fordította a fejét. Ő pedig a nagynénje testére gondolt, bűnös, vérfertőző gondolatokkal, mert csak így tudta elterelni figyelmét erről a minden porcikájában visszasztító nőszemélyről. Amit most végbevitt, legalább ennyire perverz és undorító, mindenesetre semmiképpen sem méltó egy fontos tárgyalás előtt.

álló gyárigazgatóhoz. Azzal próbálta meggyőzni magát, hogy a vértócsa – akár az utca gyermekei – nem igényel különösebb gondoskodást. Jól megvan egyedül, s hála a nap hevének, gyorsan lezajlanak benne azok a folyamatok, amelyek végén fakó óriáspikkely lesz belőle. Csak ne diszelegne éppen az ő lakása előtt!

Dél körül visszatántorgott a házba, és lerogyott az egyik fotelbe.

„Kicsit maródi vagyok. Kivettem egy szabadnapot” – vetette oda a feleségének, olyan rideg, befelé forduló tónusban, hogy az asszony meg sem próbált beszélgetni vele. Inkább ráhajtotta a spalettát a nyitott ablakra, s mint a félhomályban otthonos éjjeli állatok, kisurrant a másik szobába.

Amikor egyedül maradt, Tikviczki Géza kivett a szekrényből egy takarót, és tetőtől talpig bebugyolálta magát. Ha behunyta a szemét, nem a kihalt utcán lopakodó asszonyt látta, hanem az óriásira dagadt vértócsát. Börszerű cafatokká tépődve lassan örvénylett, mint egy elaggott forgószél vagy légbuborékokat és nyálkát táncoltató csillagrendszer. Félt, hogy beleszédül ebbe a kozmikus mélységbe, és megfullad a buborékközi térben lebegő gázoktól. Szerencsére a plafonon talált egy pontot, egy aprócska festékpörsenést. Ez elvonta figyelmét a látomástól, de aztán – lehet, hogy az erősödő láz miatt – észrevette: egy kis lekerekítéssel ez az ábra is hasonlít a vértócsára. Ha lett volna jártányi ereje, biztosan föltápaszkodik, és kimegy a ház elé megnézni: ott van-e még az a néven nem nevezhető valami, s vajon mennyire jutott előbb abban a folyamatban, ami az ő tudtával, beleegyezésével, ám közreműködése nélkül ment végbe. Most már nem is a hőemelkedés miatt didergett: lelkiismeret-furdalás gyötörte, s ez természetes következménye volt a bűnnek, amit elkövetett. Elfogadta a sors kegyelméből ajándékba kapott nevelőszüleit, nem lázadozott, nem elégedetlenkedett, vagyis nyugodtan, úgyszólván gond nélkül élhetett több mint ötven éven át, és most, amikor a sors neki is fölkinálta a lehetőséget, hogy gondviselője legyen egy vérévadéknak, megfutamodott, mint a tetten ért útonálló.

Valami melegség folyt végig az arcán. Odanyúlt, letörölte, pontosabban: ujjhegyére csippenve a fény felé fordította. Nem, nem vércsepp volt. Áttetsző, üvegszerű folyadék, majdnem olyan, mint a tavaszi esővíz. Megnyugtató volt nézegetni. Egy kis összpontosítással még önmagát, saját arcának kerekded tükörképét is fölfedezte benne. De aztán a tükörkép remegni kezdett, majd hirtelen megfakult, és lepottyant a szőnyegre. A függöny kitárt lepkeszárnyrá változott, lustán meglibbent, és utat engedett a befelé iparkodó légáramoknak. Valahonnét – talán a déli látóhatár mögött végigvonuló hegyekből – fojtott brummogás hallatszott. Mintha egy se vége, se hossza gépkocsisor készült volna ráhajtani a bácskai dűnékre, alaposan felpörgetve a motorokat, a végső, megmásíthatatlan parancsszó előtt.

Tikviczki Géza fölkönyökölt. Nem akart hinni a fülének. De úgy fél perc múlva megismétlődött az iménti hang, most már jóval erősebben. Nagy nehezen lábra állt, és félretolta a spalettát. A telecskai dombok fölött fekete volt az ég, s a fehérre változott tévéantennák mögött nyugtalan sárga csikok ficáinkoltak.

„Zivatar!” – suttogta döbbenten. „Nyakunkon a zivatar!”

El is felejtette, hogy lázas. A vértócsa odakint hevert, árván, kiszolgáltatva az ítélet-időnek! Fölkapta a pokrócot, és amilyen gyorsan csak tudott, végigbotorkált a sötét lakáson. Közben eleredt az eső. Dongó nagyságú cseppek kopogtatták a tetőt, az ablakokat, s amikor kinyitotta a bejárati ajtót, már nem látta az utca túloldalát. Selymes, kék hinárfonadék lengedezett előtte, ami nem kúszott tova, és nem kuszálódott össze,

miként a hínárfonadékok általában, hanem – akár a csokoládét borító cukormáz – eltakarta a lényegét: a tetőkről lemosott por szennyes áradatát.

A pokrócot fejére dobva Tikviczki Géza félvakon tapogatózva kereste meg az ismerős beszögellést. De ott már hiába nézelődött: a vértócsát elmosta az eső.

Kántor Péter

JÉG-ÖRÖM

Hendrick Avercamp (1585–1634)

Na még ti gyertek velem! – intett Hendrick,
és azok mentek vele, az ő jegére,
és Hendrick várt, amíg eloszlanak,
és bizott bennük, hogy majd megtalálják
a helyüket, és tényleg megtalálták
akkor, ott legalábbis, a jegen.

És *Jég-öröm*nek nevezte el Hendrick,
amikor megtelt a kép, és előterében,
mintegy a minden dolgok kapujában,
épp szemközt vele állt meg egy pazar
színes lepkére emlékeztető,
lábán korcsolyát viselő gavallér,
sárga mellényben, sötét, buggyos gatyában,
fején magas, tollas kalappal, pózolón,
mintha ő volna igazán a fontos,
rajta összpontosulna, belőle futna szét
minden irányba minden figyelem,
holott csak mint a többi, úgy volt ő is jelen.

Aztán lelakozta vastagon az egészet.

S akkor megdermedtek a madarak az égben,
az orra bukó úgy maradt, orra bukva,
s mindenki ahogy éppen, lépve, ülve,
fél lábon, párosan vagy egyedül.

S nagy lett a némaság. S a némaságban
a mozdulatok mint a tőszavak
hirdették: Itt! Ide! Így! Erre! Erre! Hopp! –
jöllehet már semerre, végleg ott már.

És nincs erő, mely ezen változtatni tudna,
se szándék, s talán ok sincs igazán,
hisz minden úgy van, ahogyan lehet,
vagyis jól van úgy minden, ahogyan van.

Így! – és lelakkozta még egyszer az egészét.

És kész. És Hendrick, ez a te jeged,
ez az arannyal futtatott ezüstitál,
mágnesként vonzza hitetlen hívedet.

Akár a csillagokkal teli ég,
ahol minden csillagnak helye van,
s mindent beleng valami *lenni* – *szép*.

Valami közletről is távoli,
mint a bennrekedt dallamok a fülben,
aminek nem tud semmi ártani.

Színültig drága fényben kabát, harisnya, szoknya,
minden, mi melegít, piroslik, feketéll,
és nem mosódik össze ház, ladik, fa.

És nincs sóvár, el-, mást vágyó tekintet,
nincs múlt, jövő, messzi hegycsúcs, mi fájjon,
nincs elmúlás, nincs só, nyílt sebbe hintett.

Más tudta, amit tudott. Pieter Brueghel, a mester.
Nálad boldogan rogyadozva siet
a szegény a nehéz szalmateherrel.

Nálad lovas szánon siklik az élet,
és aki nézi, örül, hogy nézheti,
hogyan tehet bármilyen kis semmiséget.

Jelenetek a jégen. *Jég-öröm*,
korcsolyázók – s egyszer se vak vezet
világtalant komisz göröngyökön.

És úgy lehet, van ebben is igazság,
a képek kicsik, de nagy a világ;
a te jegedet kedv és béke lakják.

Hát mért, csak az igaz, hogy mindig sír a szél?
hogyan mindig tombol? hogyan mindig sziszeg?
hogyan mindig nyögve hull a falevél?

Hogy mindig borzongunk a durva nyárban,
és megtelvé cukorral, mint a szőlő,
vaktában hirdetünk valamit kiabálva?

Csak egyszer vittél volna ki a te jegedre!
tettél volna rám kalapot meg lágy fényt, ami csak kell,
s lakoztál volna le megérdemelt helyemre!

TONIO KRÖGER UTOLSÓ SZERELME

Thomas Mann életművének értékelésében bizonyos periodicitással váltották egymást a megközelítés legfőbb szempontjai. Voltaképpen maga az író jelölte ki őket, mégpedig korántsem csupán szépirodalmi alkotásainak témái vagy stíluseszközei által, hanem legalább ugyanennyire a nekik szentelt esszéisztikus írásain keresztül. Goethét leszámítva ugyanis nincs a világirodalom nagyjai között még egy, aki annyi ismertetést és magyarázatot fűzött volna műveihez, mint Thomas Mann. Az értelmezésre kezdetben és azután még jó ideig a művész és a polgár létformája közti áthidalhatatlan ellentét nyomta rá a bélyegét. Ennek az ellentétnek gyötrelmeit és megjelenítésük módzatait fejtegette a Mannról szóló írások legtöbbje. Újabb és modernebb interpretációk alapjául szolgált a mitoszok humanizálásának legfőbb eszközéül tekintett ironia. THOMAS MANN, AZ IRONIKUS NÉMET – ez nem csupán címül szolgált egy jelentős monográfiához (az ötvenes évek végén írta Erich Heller), de bátran jelölhetnénk vele az íróval foglalkozó tanulmányok egy korszakát is. Mintegy másfél évtizede pedig tanúi lehetünk egy merőben más, jóval komorabb színezetű magyarázó elv mind gyakoribb érvényesítésének a manni alkotások születésével

kapcsolatban. Az író naplójának 1977-tel kezdődő és még ma sem befejezett közzététele nyomán bizonyossá vált, amit a TONIO KRÖGER vagy a HALÁL VELENCÉBEN alapján már jóval korábban is sejtettek a kifinomult lélektani szimattal rendelkezők. Nevezetesen: a naplóíró igazán jelentős erotikus vonzalmait kora ifjúságtól folyamatosan tizenéves fiúk vagy fiatal férfiak váltották ki.

Bő két évtizeddel halála után, naplójának keresztül, tehát akaratlanul – sőt bizonyára akarata ellenére – ismét maga az író adott tápot egy új irányzatnak, amely már nem csupán a két említett elbeszélés keletkezésének gyökereit kívánta fölmutatni a homoerotika hangsúlyozásával, hanem igényt támasztott rá, hogy magyarázatul szolgáljon az egész életmű alapjaira nézve. „Thomas Mann és a homoszexualitás”, sőt, „Thomas Mann homoszexualitása” – ilyen vagy ehhez hasonló címmel, esetleg alcímmel tanulmányok és könyvek egész sora látott napvilágot, igyekezve megfejtetni a legkülönbözőbb művek egésze vagy egyes részei mögött meghúzódó tudatos vagy tudattalan alkotói szándékot.

Részletezésre nincs hely itt, ám enélkül is könnyűszerrel belátható, hogy – némely részgazságot megvilágító ereje da-

cára – milyen egyoldalúságra, sőt leegyszerűsítésekre vezet, ha uralkodóvá, netán kizárólagossá válik ez a szempont az életmű értékelésében.

Az irodalomszerető laikus eddig is vajmi keveset törődött azzal, hogy kedvelt, sőt esetleg kedvenc íróját miképpen ítélik meg és magyarázzák – olykor épp az aktuális divatnak hódolva – az irodalomtudomány különböző irányzatait képviselők. Itt azonban másról és többről van szó. A naplók – számtalan egyéb mellett – valóban ráirányították a figyelmet Thomas Mann egyénisége egyik kétségkívül fontos vonására, amely a pubertás korától fogva folyamatosan érvényesült, és amelyről eddig nem volt tiszta képünk. Az 1950. augusztus 28-i naplóbejegyzés szavaival ekként jellemezhető tömören ez a lelki adottság: „*Axióma számomra, hogy az »isteni ifjú« csodálatra méltó valója fölülmúl mindenfajta nőiséget, és az általa keltett vágyakozáshoz semmi sem hasonlítható ezen a világon.*” Intenzív homoerotikus hajlam érvényesül tehát, mely azonban a polgári önfegyelmezés folytán nem jutott el a szabad kiélésig. Thomas Mann, noha többször és huzamosan gyulladt szerelemre fiatal férfiak iránt (maga sorolja föl őket 1950. július 16-án), sohasem létesített homoszexuális kapcsolatot.

Ezeket a mély lelki megrázkódtatásokkal járó, sok szenvedést és olykor a boldogság fölemelő érzését hozó szerelmeket tizenkét és ötvenkét éves kora között élte át az író. Életének ezen időszakából származó naplóit azonban megsemmisítette. (Csak az 1933. március közepétől vezetett naplók maradtak fenn folyamatosan. Elkerülték a tűzhalált az 1918. szeptember 11-től 1921. december 1-jéig terjedő följegyzések is, de ebben az életszakaszban nem fordult elő komoly szenvedély.) Bár naplója egy odavetett mondatában azzal nyugtatta magát, hogy ezekről a műveken is nyomot hagyó érzelmi viharokról – élete féltve őrzött tit-

kairól – nem számol be majd semmilyen irodalomtörténet, több mint valószínű, hogy önmagának sem bevallottan azért óhajtotta volna, ha mégiscsak tudomást szerez róluk valamikor a világ. Különbömiért idézné föl őket immár az utókorra maradó naplója lapjain, amikor hosszú idő után újból hatalmába keríti őt egy ilyen szerelem? Bizonyosra vehető, hogy élete utolsó huszonkét évének naplóit a korábbiaktól eltérően azért nem égette el, mert hiteles dokumentumként kívánta őket hátrahagyni az emigrációval kezdődő megpróbáltatásairól. De korántsem csupán róluk, hanem egyúttal személyisége egészéről is. (Noha persze kikötötte, hogy a halálát követő harmadik évtized kezdetéig nem szabad föltörni a följegyzéseit tartalmazó csomag pecsétjét.)

Lényeges vonása volt ennek a személyiségnek a homoerotika. Szépnek ítélt fiúk és fiatal férfiak iránti érdeklődésről és az irántuk érzett vonzalomról a napló számtalan helyén találunk rövid bejegyzést. A följegyzések hosszú sora szól viszont egy igazi föllángolásról. Ez már valóban párhuzamba állítható azokkal a régiekkel, amelyekkel kapcsolatban nem maradt fenn ilyen részletes beszámoló az „eseményekről”. Idézőjelbe kívánczik a szó, mivel látni fogjuk, hogy most éppúgy nem történik lényegében semmi, ahogy minden biztonnyal nem történt évtizedekkel korábban sem. Minden „történet” kimerül a szerelmes érzéseinek hullámlázásában, fantáziálásaiban, gondolati reflexióiban.

1950. júniusának végén, a II. világháborút követő harmadik európai útja során ismerkedett meg Thomas Mann „utolsó szerelmével” Zürichben. Mintegy húsz nap telt el azóta, hogy a városban nagyszabású ünnepségek keretében ülte meg születése 75. évfordulóját. Egy tizenkilenc éves német pincér volt a heves érzelmek kiváltója, név szerint Franz Westmeier. A másfél éve közreadott 1949–

50. évi naplók sajtó alá rendezője kiderítette róla, hogy ma bankettrendező főpincérként dolgozik New Yorkban.

Alakja június 25-én bukkan föl először a naplóban. Ekkor csupán ennyi áll róla: „*Csinos müncheni pincér.*” Négy nappal utóbb pedig: „*A kis »müncheni« szolgált ki.*” Az érdeklődés, sőt vonzalom fokozódásáról a július 3-ával kezdődő följegyzések adnak hírt. Ekkor már hosszabban foglalkoznak a fiú személyével, és hamarosan nem múlik el nap, hogy ne esnék szó róla meg a vele kapcsolatos érzelmekről. Ez utóbbi dátummal érdemes tehát kezdeni a naplóból vett szemelvényeket, amelyeket folyamatosan közlünk a hónap utolsó előtti napjáig. Szögletes zárójelbe tett három pont jelzi néhány olyan nap följegyzéseinek elhagyását, amikor Franzl nincs bennük jelen. Aztán fél hónapnyi szünet következik. Nem mintha ez idő során nem foglalkoztatná a naplóíró, noha persze csökkenő intenzitással, a fiú meg az általa ébresztett szenvedély, de a helyszűke takarékossgát parancsol. Egy hónapnyi távollét után, augusztus közepén látja őt viszont az író; erről az utolsó találkozásról följegyzetteket természetesen nem lehet nélkülözni. Két héttel később pedig, már Amerikában, otthona felé utazva, mintegy összefoglalást ad erről a számára éppoly fontos, mint amennyire kínzó és kínos élményéről. Amit ekkor papírra vet, az önként kínálkozik e szerelem történetének lezárásául, noha Franzl alakja még ezt követően is föl-föltűnik a napló lapjain.

Szóljunk néhány szót az író személyes körülményeiről is, amelyek nélkül nehezen érthetők följegyzései. 1950. április 19-én indult el kaliforniai otthonából, hogy először az Egyesült Államok keleti felébe, majd Európába utazzék. Kíséretében van a felesége, Katia, akit a napló mindig K. rövidítéssel nevez meg, valamint legidősebb gyermekük, Erika. Fölolvasásokkal tarkított svédországi, majd

párizsi tartózkodás után május közepétől Svájc különböző helyein fordulnak meg. Június 6-án Zürichben ünnepli az író 75. születésnapját. Pár nappal utána Katia Mann-nak egy nőgyógyászati műtét végett be kell vonulnia a hirslandeni klinikára.

Az európai út során sem szünetel a munka: készül A KIVÁLASZTOTT. Róla van szó, valahányszor a napló fejezetet emleget. Olykor „Gregor” vagy „Gregorius” néven szerepel a regény.

Június 24-én éjjel az észak-koreai csapatok átlépték a 38. szélességi fokot: kitört a háború Koreában. Több mint négy évtized távolából, a ma már köztudott tények ismeretében különösnek tűnhet, mennyire elitélő Thomas Mann véleménye új hazájának, Amerikának ebben a háborúban és ekkor a világban játszott szerepéről, egyáltalán az amerikai közállapotokról. Ne felejtjük el azonban, hogy ezek az évek a mccarthyizmus, a hisztériáig fokozódó kommunista- és szovjetellenes hecckampányok virágkora. Számtalan támadásban volt része az írónak, minden alap nélkül kommunistasággal vádolták, és ismételten fölrották neki, hogy az előző évben, Goethe születésének 200. évfordulóján ellátogatott a szovjet megszállási övezetben levő Weimarba. A már ekkor latolgatott „második emigráció” terve két év múlva valósul meg: 1952 közepén Thomas Mann odahagyja Amerikát, és véglegesen Svájcba költözik.

Az egyes napok följegyzéseihez fűzött magyarázatok a legszükségesebbeket közlik csupán. A naplóíró nem ügyel a személynevek pontos leírására, még szerelme tárgyának nevét is négyféle alakban találjuk. Csupán ebben az esetben ragszokdtunk betű szerint a kéziratához, a többi nevet szabályos formában közöljük, hogy ne kelljen szaporítani a jegyzeteket.

Schweitzer Pál

Thomas Mann

NAPLÓ

Részletek

Schweitzer Pál fordítása

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 3., hétfő

Tegnap délelőtt másfél órai diktálás Else Lindnek. Délben K.-nál, akit viszketegség kínoz. Könyvajándék Richard Schweizertől: A Vatikán, szerzője J. Bernhardt. További dolgokat intéztem el. Az én korom kézírata ajánlott küldeményként a Lübecki kiállításra. Estefelé a kertben voltam. A kis Tegern-tavi fiú mindig sugárzó arccal üdvözl, és ilyesmiket is mond: „Gyönyörű este!” Milyen szépek a szeme és a fogai! Milyen bájos a hangja. Nem tudom, vonzana-e a teste. Jut itt valami a szívnek is, amire tavaly nem került sor. – Dr. Bollack jött, és megajándékozott Dosztojevszkijnek a Langen Verlag kiadásában megjelent KAMASZ-ával, Holm fordítása. Itt hagyta számos könyvem első kiadását, hogy dedikáljam. Diszkrét-indiszkrét módon érdeklődött Erika felől: szívesen „inyekciózza”-e magát. – Az alkalmat erre egy beszélgetése adta Erikával, aki morfiumszármazékok alkalmi és óvatos élvezetével epefájdalmait ellensúlyozza. Erika, legalábbis szubjektíve, meg van győződve róla, hogy tökéletesen uralkodni tud magán. A Santa Monica-i dr. Mann megnyugtatta: „Erika, you need it.” Följárnította, hogy fölír néhány ampullát. – Ebéd után levelet írtam Fridónak arról a csinos kis levélről, amit ő írt K.-nak, valamint a születésnapomra küldött meséjéről. – A müncheni Desch Verlag előzékeny válasza Lesser könyvének ügyében. – A Vatikán-t olvastam. A hőség miatt csak éjjel egy óra felé fekdtem le.

Újra derült, meleg nap, noha tegnap este villámlott. A reggelinél telefonbeszélgetés K.-val. – Erika híradása Emil Ludwig özvegyének inséges helyzetéről. Sic transit – a könyvek egy centet sem hoznak, hiába volt a világhír. – Úgy van, hogy K. nyolc nap múlva jöhet ide. – Beleolvastam Anna Seghers regényébe: A HOLTAK NEM VÉNÜLNEK. Alaposan ismeri a népet és korunk hétköznapi életét, amely zsargonszerűen színesíti az egyébként rossz stílust. Lekicsinylés nélkül állapítom meg, hogy híjával van minden artistikumnak és a nyelvhasználat örömeinek. Komikum és paródia szintén hiányzik. De távol legyen tőlem a lebecsülés. Ez valóban „szocialista realizmus” és nagyszabású meseszöveg. Ám én mennyivel inkább a „burzsoá” és „formalista” oldalon állok, mennyivel inkább tartozom Joyce-hoz, Prousthoz! Sőt Huxleyhoz. Ugyanakkor üresnek érzem a játékoságot, a szellemességet és az iróniát, a népelettel kapcsolatos tudatlanságomat pedig szégyellem. Végül is életművem csak némi kulturális izgalommal fűszerezett pótlék. Mégis mekkora hírnevet és mennyi hálás szeretetmegnyilvánulást is tudtam szerezni és kiváltani vele! – A kézirattal foglalkoztam. Apróbb javítások az utolsó fejezeten. – Délben K.-nál. Ebéd után a hallban Mr. Mampell Amerikából. Az ebédnél beszélgetés a Tegern-tavi Franzcal, aki kisegítőként szolgált föl. A szülei ott élnek, és „egy vendéglátó üzemet” tartanak fenn, amelyet később majd ő fog átvenni. Nagyon büszke rá, hogy ismerte Ganghofert, Thomát és Slezakot. Megkérdeztem a családnevét, Westermaier vagy valami ehhez hasonló, ha jól értettem, aztán a

keresztnevét is, és ez a fő. Milyen kedves arc és kellemes hang! „Nos, magának ott biztos a jövője!” Nagyon is természetes lenne, ha tegezném. – Ék alakú párna az ágyamba: jelentős javulás. Fél hatkor Erikával autón a baden-berni országúton Salisékhoz a *Brunegg várba*. Zivatar lógott a levegőben, de nem tört ki. Lindtbergék, Roederék és még néhányan voltak a társaságban. Vermutot ittunk a kertben. Ízetlen vacsora a lovagteremben. Vállizületi fájdalmak gyötörték a házigazdát, odaültem mellé. A beszélgetés közben helyrejött az izülete. Lindtberggel az orosz monstre filmről, a BERLIN ELESTÉ-ről meséltem magamnak. Magas színvonalú technika és kitűnő színészi játék gyermektegy primitívségekkel párosul. – Amikor 11-kor hazatértünk, Feist várt minket. Nagyon fáradtan mentem a szobámba, és olvastam még dagályos hangvételű híradásokat a koreai helyzetről meg a hangulatról Londonban stb.

Richard Schweizer (1900–1965) forgatókönyvíró és a Zürichi Színház felügyelőbizottságának elnöke. T. M. az 1930-as évek végétől állt vele baráti viszonyban. – AZ ÉN KOROM (MEINE ZEIT): ezen a címen tartott előadást az író a chicagói egyetemen 1950. április végén. Magyarul csak részletek jelentek meg belőle napilapokban. – A lübecki városi könyvtár kiállítást rendezett az író 75. születésnapja alkalmából. – Dr. Bollack: valószínűleg dr. Siegmund Pollag zürichi belgyógyászlól van szó. – Dr. Mann: amerikai orvos, csupán névrokona az írónak. – Frido(lin) Mann: az író 1940-ben született első és kedvenc unokája, a DOKTOR FAUSTUS Nepomuk Schneideweinjének (Echójának) modellje. – Jonas Lesser (1896–1968) osztrák író és irodalomtörténész. THOMAS MANN IN DER EPOCHE SEINER VOLLENDUNG című könyve 1952-ben jelent meg az említett kiadónál. – Jean Rodolphe von Salis (*1901) svájci történész, a zürichi Szövetségi Technikai Főiskola tanára. – Hans Feist (1887–1952) orvos és irodalmár, az író család-jának régi barátja.

[...]

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 6., csütörtök

Éjjel sokat esett. Hűvös reggel. Fél nyolckor kezdtem a napot. Fürödtem. Élveztem a tejeskávét vajas és mézes kiflivel. Alig látom a kis Westermiaiert. Telefonbeszélgetés K.-val; ma plasztikai műtétet végeznek rajta. – A legkülönbélebb levelek. Dolgoztam valamelyest a fejezetem. Korrodi meleg hangú levele és Rychner kis eposza. Levél Mrs. Lowe-tól K. dolgában. Délben az utóbbinál voltam. Ötkor autón *Burgba* (Aargau) Baslerékhoz. Igazán kellemes kirándulás. Ízléses kis ház, az asszony tervezte, egy magaslaton áll, gyönyörű kilátás körös-körül. Kedves, szívélyes, helyes fölfogású és hűséges emberek, megbízhatók tetőtől talpig. Rossz volt a gyomrom, szemet és vermutot vettem magamhoz náluk. Vacsora egy gazdag szivargyáros szép fekvésű, várbeli lakásán. Egyszerű körülmények között élő milliomosok. Kellemes társalgás. Sok szó esett Hermann Hesséről, Heinrichről és a németek ostobaságáról. A házigazda biztos ösztönrel utasítja el Ernst Jüngert és Ernst Wiechertet is. Útközben megtekintettük a XII. századból való nemesi vízi várat, grandiózus. Sima, ötnegyed órás hazaút. Éjfélkor ágyba.

Eduard Korrodi (1885–1955) svájci publicista és irodalomkritikus, a *Neue Zürcher Zeitung* tárcarovatának vezetője. – Max Rychner (1897–1965) svájci költő és irodalomkritikus. – Helen T. Lowe-Porter (1877–1963) amerikai fordító, 1924 és 1951 között T. M. csaknem valamennyi fontos műve az ő fordításában jelent meg angolul. – Otto Basler (1902–1984) svájci tanár és esszéista, az 1930-as évek elejétől baráti kapcsolatban állt az íróval. – Heinrich Mann (1871–1950) T. M. bátyja.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 7., péntek

Tegnap óta zajos útépitő gép dolgozik a ház előtt. Gyötrelmes. Fél kilenckor keltem. Telefonbeszélgetés K.-val. Tudósított, hogy mi volt tegnap. A műtét folytán még némi fájdalmat érez a mellében. Borús idő. – Fáradt vagyok a tegnapiak miatt. Különféle levelezési ügyeket kellett intéznem. Nem jutottam hozzá, hogy a kézirattal foglalkozzam. Délben K.-nál. Megérkezett Therese Giehse, délután K.-nál volt (túl hosszan). Amikor *Traugott professzorhoz* indultunk, röviden beszélgettem Westermayerrel, akit régen nem láttam már. Nagyon kedves a hangja. Úgy érezte, közölnie kell, hogy „Zuckmayer itt van”. Még egy darabig Svájcban akar maradni a fiú. Egy genfi szállodában, „a konyhában” szeretne állást kapni, hogy franciául tanuljon. Míg én a fiút néztem, Erika a kabátujjamat rágatta, és dühösen szidott. Valóban nem lehetett volna tovább nyújtani a beszélgetést a hallban, de nem törődtem a pillantásokkal, amelyek búcsúzásom szívélinességét figyelték. Pontosan látja a fiú, hogy vonzódom hozzá. Egyébként megjegyeztem Erikának, hogy ez nem sokban különbözik attól a jó érzéstől, amit egy szép kutya látványa nyújt. Sokkal több szexualitás sincs benne. Ezt azonban nem egészen hitte el. – Traugottnál, férjezett lányánál és Amerikában nevelkedett unokaöccsénél voltunk. Elvittem a professzornak egy hálás dedikációval ellátott példányt a DOKTOR FAUSTUS-ból. A társalgás nem volt unalmasabb az ilyenkor szokásosnál. Tőlük Zollikonba mentünk *Moserékhez* vacsorára. A gyerekekről és az unokákról beszélgettünk. Amerika nagyságáért és erejéért lelkesedett az öregúr. Ráhagytam. Képek a lurkókról fejlődésük különböző szakaszából. Idejében távoztunk.

Therese Giehse (1898–1975) német színésznő, Erika Mann barátnője. 1933-ban Svájcba emigrált, a háború után visszatért Münchenbe. – Marcel Traugott (1882–1961) német nőgyógyász, 1933-ban Svájcba emigrált. Ő végezte Katia Mann műtétjét. – Moserék: az író legfiatalabb gyermeke, Michael feleségének szülei. – A gyermekek és az unokák: Michael és Gret, valamint két fiuk: Fridolin és Antonio Mann.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 8., szombat

A fiú iránt táplált érzelmeimről gondolkodom, valóban sok szeretet van bennük. Nem mennek túl messzire a vágyakozás terén. Hozzájárul a dolog varázsához, hogy ezeket tenne boldoggá és büszkévé egy rövid beszélgetés velem – erről lehet valami sejtése neki is. Aztán megfölcsendül: „*Legjava bölcs szíve csügg legjava életen.*” Gyakorta idézem! – Éjszaka azt álmodtam, hogy Frido voltaképp kislány, ami igen kellemetlenül érintett. – Derült, nem túl meleg idő. Néhány postai úton elintéznivaló (A VARÁZSHEGY Bécsbe küldendő korrektúrája) után valamelyest tovább írtam az új fejezetet. Délben K.-nál, jól halad a gyógyulása, de még jócskán kíméletre szorul. – A postával megérkezett Harold Nicolsonnak születésnapomkor a BBC harmadik programjában elhangzott, nagyon szívélyes és meleg hangú beszéde, Adorno levele és Walter Benjaminről írt cikke. Egy J. Kunz nevű egyetemi magántanár Frankfurtban „háromórás, egész szemeszterre terjedő előadást” tartott rólam, amelynek nagy sikere volt. – Ezt minden levelemben meg kellene említenem, ahogyan Nietzsche tette az „éles elméjű dán dr. Brandes” előadásával. – Még most is érkeznek Pacific Palisadesből továbbított születésnapi jókívánságok. Hermann Kesten kedves levele. Köszönőleveleket írtam. – Igen mélyek a fiúval kapcsolatos érzelmeim. Folyvást rá gondolok, és megkísérlem, hogy találkozzunk, ami könnyen megütöközést kelthet. Nagyon szép a szeme, a hangja egye-

nesen behízeglő, és bár a vágyam nem terjed messzire, az örömöm, a gyöngédségem és a szerelmem tele van lelkesedéssel, és kitölti az egész napomat. Örömmel tennék a kedvére valamit, hozzásegíteném a genfi álláshoz vagy ilyesmi. Biztosan rég észrevetted, mennyire tetszik nekem – amit természetesen óhajtok is. Nem gondoltam volna, hogy ez az utazás ezt is meghozza. Az előző során semmi sem jutott „a szívnek”. Kísértést éreztem, hogy teát igyam a teraszon, de lemondtam róla, és az erdőben jártam szép utakon, anélkül hogy a távozásnál és a visszatéréskor láttam volna a fiút. Erika közben K.-nál volt. Tréfálkozva beszéltem mindkettőjüknek a fiúról és az iránta érzett gyöngédségemről – Erika Therese Giehsevel jött vissza, az utóbbi velünk vacsorázott. Sok szó esett Brechtről és zavaros elméleti dogmatizmussal párosult színpadi zsenijéről. – Amerikában részleges mozgósítás, behívások, hadigazdálkodás kezdődik. Enyhén borzongok a hazatéréstől. Lippmann vezércikke a Hitler és Sztálin közti különbségről; az utóbbi főként úgy igyekszik elkerülni az előbbi hibáit, hogy a szerződéseket ördögi módon *betartja*. Fölöttébb komikus.

„Legjava stb.”: Friedrich Hölderlin SZÓKRATÉSZ ÉS ALKIBIADÉSZ című verse második strófájának első sora. Bernáth István fordítása. – Pacific Palisades: Los Angeles egyik kertvárosa, ahol az író háza állott.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 9., vasárnap

Gyönyörű, derült és hűs reggel. Gondolataim a fiú körül jártak. Nem valami magával ragadó szenvedély, mivel nem borotválkoztam meg és öltöztem föl tüstént, hogy a kertben a közelében reggelizzem. Félénkség, diszkréció vagy kényelmesség? – A szokásos kávét ittam, és Bellergalt vettem be vele. Telefonbeszélgetés K.-val, ő is a teraszon élvezte a szép reggelt. Templomi harangok. – Dolgoztam valamelyest a fejezetem, azután, hogy elintéztem egyet-mást, és hosszabb levelet írtam Rychnernek az EPYLLION-járól. – K.-nál a klinikán. Megbeszéltük átköltözésének, a szobacserének és Erika szobájának a dolgát. – Löncs Feist társaságában, aki aztán elbúcsúzott. Nicolson beszédét és Adornónak Walter Benjaminról írt tanulmányát olvastam. Hatást tett rám. – Tea a teraszon a színész Kalserral. Szorgalmas, olvasott és törekvő. Szeptemberben Shylock szerepét fogja játszani, büszke rá, és aggódik miatta. Aligha tud megfelelni a követelményeknek. Izgatott voltam, mivel F. W.-re számítottam a teraszon. Nem volt ott. Nem éreztem jól magamat, mégis elmentem sétálni Kalserral az erdőbe, és túlságosan kimelegedtem. – – *Nos hát, újra bekövetkezett, újra szerelem*, elragadtatás egy embertől, mélységes vágyakozás utána – huszonöt éve nem fordult elő ilyesmi, és most még egyszer meg kellett történnie velem. Este, most először, a mi asztalunknál szolgált föl a fiú. Szakszerű ügyesség, udvariasság és a mozdulatok „virtuozitása”. Fölfigyeltem fogvatkozásaira, profilból nem igazán elragadó, míg az arc en face végtelenül megnyerő, és diszkrét, udvarias, a müncheni dialektus által megérintett hangja „szívet melegengető” ... A nyakszirt nem formás. A test erőteljes. Mintegy huszonöt éves lehet, nem ifjú, hanem fiatalember. Barna, némileg hullámos haj. Keze finomabb, mintsem gondoltam. Váltottunk néhány szót. Először felém kémlt, észrevettem-e vajon a jelenlétét, utána azonban nem volt valami sokat a közelben. Többnyire a fekeke csokornyakkendő, franciául beszélő olasz pincér szolgált föl, és csak távolabbi dolgok odahozatalát engedélyezte a fiúnak. – Utána nagy megindultságot éreztem, és örültem szobám nyugalmának. Erika még bement a városba, hogy találkozzék Therese Giehsevel. Adorno okossága nyugtató hatású. Átmenetileg...

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 10., hétfő

Éjjel, rövid alvást követően, hatalmas merevedés, majd magömlés. Hát ez is megvolt, becsületedre válik, te balga! Némileg büszke vagyok életkorom vitalitására meg erre az egész élményre. Közönséges aktivitás, agresszió, annak kipróbálása, hogy milyen mértékben volna hajlandó ő is, nem illenék titkot parancsoló lényemhez. Különben sincs erre alkalom és lehetőség. Visszariadok *a beteljesülés lehetőségét tekintve igen kétséges valóságtól*. Tegnap Kalszerrel a Svájcban hihetetlenül elterjedt homoszexualitásról és arról beszélgettem, hogy Wälderlin nagyon is kihasználja a helyzetét. Különös, hogy nem tör ki botrány. – Szobákat néztünk meg. Úgy döntöttünk, hogy az itt töltendő néhány napra maradjon minden a régiiben, mivel másképp nem volna maradéktalanul megfelelő. Erika átköltözik az alsó emeletre. – Sokféle postaküldemény. Nem igazán érdekelnek sem a kedvező, sem a visszás dolgok. Knopf félelmi elszámolása igen rossz képet mutat, mindössze kilenc dollárt tesz ki. Fölfoghatatlan, és K. elől egyelőre eltitkolandó. Elhatároztam, hogy írok Knopfnak. Angell örömdetes levele a kiállítás teljes anyagának megvételére vonatkozó tervről. – Angol nyelvű levelek Angell és mások címére. Egyebet nem dolgoztam. Délben látogatás K.-nál. Öt órakor autón ismét Hirslandenbe mentünk. Erika csomagolta össze K. holmiját, ez utóbbi először volt utcai ruhában. Könyveket és édességet ajándékoztunk az ápolónőeknek, akik lejöttek velünk a kocsizhoz, ahová én vezettem le K.-t. Autóút föl ide, megismerkedés a szobákkal; K. igen elégedett velük. Egy darabig nálam volt, majd lefeküdt az ékpárnákkal jól előkészített ágyába. Néhány levelet írtam. Feist ajándéka: kétnyelvű, angol–német HAMLET-kiadás. – K. korai vacsorája ágyban. Mi még kettesben vacsoráztunk Erikával. Egész nap nem láttam az izgalmi állapot okozóját. Karl Spitteler tanulmányait olvastam; operákról, Heinéről, Nietzsche-ről, személyes dolgairól ír. Közlés-módja helyenként Hessére emlékeztet.

Oskar Wälderlin (1895–1961) svájci színész és rendező, a Zürichi Színház igazgatója. – Alfred A. Knopf (1892–1984) T. M. amerikai kiadója. – A Yale Egyetem könyvtára az író 75. születésnapja alkalmából kiállítást rendezett műveiből és kézírataiból. Szóba került, hogy T. M. kézíratait a könyvtár megvásárolja, de ez végül nem valósult meg.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 11., kedd

Nem aludtam valami jól. Irritáció a gyomorban és a fülben. Nyolckor keltem. Nap-sugaras reggel. Üdvözöltem K.-t a szomszéd szobában. Még nem beszéltem vele az anyagiak kedvezőtlen állásáról New Yorkban. Nincs már messze az elutazásunk Sils Mariába. Képtelen vagyok megszabadulni a rossz közérzet okozta idegességtől. – Levél Adornónak. Oprechték látogatása. Délben néhány lépésnyi séta K.-val az erdőben. Löncs hármában. Negyed hatkor Else Lind jött, egy sor levelet diktáltam neki. Postázás. Golo érkezett meg, míg az asszonyok távol voltak, ők masszázs végett mentek Hirslandenbe. Hazatértük után Golóval voltunk együtt a szobámban. Berlinről és a Lasky-féle kongresszusról mesélt, ahol állítólag jelentős ellenállás nyilvánult meg az exkommunisták domináns szerepével szemben. Sikeres előadást tartott Heidelbergben. Münchenben tárgyalásokat folytatott a házunk dolgában – bérháznak akarják újjáépíteni –, valamint a Pringsheim-örökség ügyében. Vacsora Golóval. K. visszatértét Moët-Chandon pezsgővel ünnepeltük meg. – Mindent eltölt és beárnyékol a gyász, hogy nélkülözöm kell izgalmi állapotom okozóját; fájdalom, szerelem, ideges vára-

kozás, óránként megújuló álmodozások, szétszórtság és szenvedés. Egy alkalommal, amikor lejöttem a lifttel, láttam futólag a rám oly nagy hatást tevő arcát. Tudomást sem vett rólam. Úgy tűnik, nem érdekli már a vonzódásom. Nem sokat törődöm a világhírrrel, de milyen tökéletesen súlytalanná válik az a fiúnak egy mosolyához, szemének pillantásához, hangja lágyágához mérve! Platen is és mások is, akik között én éppen nem az utolsó vagyok, átélték ezt szégyen, fájdalom és csüggedés közepette, de mégis büszkék voltak rá. Milyen csekély energiát érzek a megvalósításhoz. Végül is adódnék lehetőség rá, hogy célratörően menjek érzelmeim útján, előidézzem a találkozásokat. Ha reggelenként rögtön fölöltöznék, és a teraszon reggeliznék, úgy könnyen megeshetnék, hogy ő szolgál ki. Az érzelmi megrázkódtatástól való félelmemen és a titok megőrzésének parancsán kívül bizonyára visszatart ettől kényelmességem is – az erős meghatottsághoz ellenérzés párosul az aktivitással és a vállalkozókészséggel szemben! – Még három nap, és nem látom többé a fiút, elfelejtem az arcát. De nem felejttem el ezt az érzelmi kalandot. Megkapja a helyét abban az arcképcsarnokban, amelyről nem számol be semmilyen „irodalomtörténet”: Klaus H., valamint a már halottak, Paul, Willri és Armin tartoznak ide.

Oprechték: Emil Oprecht (1895–1952), valamint felesége, Emmy, a zürichi Europa Verlag tulajdonosaiként hathatósan segítették az antifasiszta német emigráció ügyét. – Golo Mann (*1909) történész, az író harmadik gyermeke. – A Melvin J. Lasky által szerkesztett berlini folyóirat, a *Der Monat* 1950. június végén kongresszust rendezett „a kulturális szabadság védelmében”, amelynek erős antikommunista jellege volt. T. M. is meghívást kapott, de ő elhárította a részvételt. – A naplóbejegyzés végén említett személyekről lásd az 1950. július 16-i főljegyzések jegyzetét.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 12., szerda

Altatókkal igen jól aludtam, kezdetben néhány órán át a karosszékekben. Jót tesz, hogy kipihentem magam. Nyolckor keltem. Üdvözöltem K.-t. Megfürödtem. – Hűvös és borult idő. – Tegnap este Spitteler tanulmányát olvastam Nietzsche-ről, figyelemre méltó. – Levélírás. Pepecseltem valamelyest a kézirattal, anélkül hogy voltaképpen haladtam volna. Nagyon boldog köszönőlevél érkezett Rychnertől a versei kíséretében. A párizsi *Les Etudes* igen kedvező ismertetést közöl a DOKTOR FAUSTUS francia kiadásáról. Hangsúlyozza a vallásos elemeket. Idézet a szerzőnek írott levelemből K.-val és Golóval az erdőben. Én egyedül továbbstátaltam egy darabon, míg ők padon ülve vártak rám. Löncs Golóval, Erika nélkül. Szerencsés véletlen úgy hozta, hogy a fiú nálunk szolgált föl az étkezés legnagyobb részében. Összemosolyogtunk. Megmutattam őt K.-nak: „Ő a Tegern-tavi.” Összemosolygás és kacérkodás. Franzlnak szólítottam. Kértem még egy adag salátát. Kecsés udvariassággal szolgált föl, láthatóan élvezte szakmailag. Megkérdeztem, milyenek a genfi kilátásai. „Még nem találtam helyet.” Éppen ez után érdeklődtem. Meggyújtotta a cigarettámat. Megvártam, míg a gyufa megfelelő erővel ég behajlított kezében. Ismét erős elragadtatással néztem az arcát, hallgattam a hangját. K. nagyon kacérnak találta a szemét. Mondtam neki, a fiú rég tudja már, hogy vonzódok hozzá. Később eltűnt. Nagyon boldoggá és megindulttá tett, hogy a kapcsolat ilyen barátságosan és egyszerűen vált derültebbé. – K. délután masszázsa ment Erikával. Dedikáltam azt az óriási halom könyvet, amelyet Oprechték küldtek ide. Utána a kertben voltam. Vacsora előtt búcsú az Olaszországba induló Golótól. Amikor K.-t kísérttem ki a vacsorától, találkozás Vele. „Halló” – mond-

tam elhamarkodottan, amit ő csupán egy komoly és bizalmasságtól mentes meghajlással viszonzott. Komorulat és újabb fájdalom. Bárcsak több lélekjelenlétem lett volna! Jó lett volna ma délben öt frankot adni neki az ügyes fölszolgálásért. Félek, nem adódik majd újabb alkalom, hogy örömet szerezzek neki. – Erika komoly hangú levelet írt Knopfnak. Aláírtam. – Spitteler írásait olvastam. – A drága fiúra gondolva aludtam el, ahogy őrá gondolva ébredek. „Amikor még epekedtem.” Hetvenöt évesen is ezt teszem. Még egyszer, még egyszer! Mennyire azonos a régivel, a maga bánataival és fölujjongásaival együtt.

„Amikor még stb.”: Idézet Goethe JELENBEN A MÚLT (IM GEGENWÄRTIGEN VERGANGENES) című verse második szakaszából. Vas István fordítása.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 13., csütörtök

Fülbántalmak zavartak éjjel. Szép, derült reggel K.-val beszélgettem, elmondtam neki az amerikai elszámolás dolgát. Egyáltalán nem a voltaképpeni, a Brand & Brand ügynökségen keresztül lebonyolódó, hanem a megszokott kanadai járulékos kifizetésről van szó. Teljesen fölösleges volt az ijedség és a titkolózás. K. mégis a levél elküldése mellett van, hogy Knopft tájékoztatásra készítsük. A tulajdonképpeni elszámolás bizonyára szűkös lesz, de nem szolgál majd váratlan meglepetéssel. Néhány ezer dollárra mindenképpen számítani lehet. – Levelet írtam Agnes Meyernek, és beszámoltam neki K. betegségéről. K.-val az erdőben. Sétáltam egy kicsit egyedül. A löncsnél olykor közelemben volt az igéző. Öt frankot ajándékoztam neki, mert „tegnap oly előzékenyen szolgált föl”. Leírhatatlanul bájos volt szemének mosolya, amikor köszönetet mondott. Túl erős a nyakszirtje. K. a kedvemért kedves volt a fiúval. Úgy találta, hogy a többi pincérrel szemtelenül viselkedik. Nagyon is lehetséges, hogy az a jóra való, fiatal svájci alkalmazott, aki nemrég dedikáltatta velem a TONIO KRÖGER-t (mert Oprechtékhez nem tudott eljönni), és ma olyan szerényen mondott ezért köszönetet, jellemesebb valaki, mint az, akinek az arcát sajnos el kell majd felejtennem. A svájciak természetesen jobbak és szelidebbek a németeknél. De hát egy német tette mindezt velem, és ő fog helyet kapni az arcképcsarnokban... Levelet írtam O. M. Fontana bécsi írónak. Aztán a kertben olvastam. Emmy Oprecht csatlakozott hozzám. Aperitif az Oprecht házaspárral, K.-val és Erikával a hallban. Vacsora ötösben a sarokasztalnál. Részben a fiú szolgált föl most is. Fáradt voltam, és nem jól éreztem magam, nyomasztott és idegessé tett a jelenléte. Komolyság. Fájdalmasan érintett, és hallgattam, amikor Erika ezt mondta a fölszolgálóról: „Ez az úr müncheni stb.” Gyötrellem. Étvágytalanság. Örültem, amikor K.-ra való tekintettel Oprechték eltávoztak, és én egyedül voltam a szobámban, kiszabadulva a fiú közelségéből. Egy alkalommal szorosán mellettem állt, én meg azt mondtam neki, hogy kérem a paradicsomlevest. Nagyon udvariasan reagált. Némileg negédes gondossággal szolgált föl. Hirtelen odaszaladt, és tüzet adott, amikor cigarettára akartam gyújtani. Fáradt tekintettel néztem rá. Láttam, ahogy a maga kedvére mulatott egy kísértetiesen kicicomázott, aszott vénasszonyon a szomszéd asztalnál ülő, bizonytalan nemzetiségű társaságból. Nézte, és magában nevetett, nem tiszteletlenül. – Erika új selyem hálóköntöst vásárolt számomra, mert annak, melyet Agnes Meyer ajándékként magammal hoztam, szétrongyolódott a háta; kiderült, hogy leszállított árú silányság. Jellemző, miket ajándékoz. – Sekonal és Trasentine megnyugtató, jótétemények ezek a cseppek. A karosszékből aludtam el azután, hogy K. segítségével alkoholos öblítést végeztem a fülemben.

Agnes E. Meyer (1887–1970) német származású amerikai publicista, a *The Washington Post* bankár tulajdonosának felesége. Kiterjedt levelezést folytatott az íróval, akinek sokban segített kedvező amerikai életkörülményeinek megteremtésében.

Zürich, Hotel Dolder, 1950. július 14., péntek

Mélyen aludtam néhány órán át. Korán ébredtem, rossz közérzettel. Ma összecsomagolunk. Tizenegykor jön a müncheni-küsnachti Maria, hogy elvégezze ezt a munkát. Nem tudom, adódik-e kedvező alkalom rá, hogy elbúcsúzzam a fiútól és minden jót kívánjak neki. Elmúlt. Talán már elmúlt, és minden bizonnyal megkönnyebbülés lesz – visszatálok a munkához, a boldogság pótlékához, így kell lennie. Ez a sorsa (és az eredete?) minden zsenialitásnak. – – – Néhány levelet írtam. Megjött Maria. Kezdődik a csomagolás. Nagyon füledt a levegő. A teraszon és a verandán voltam. Eső. Többnyire Franzl szolgált föl. Nyugodtan és barátságosan társalogtam vele genfi terveiről; egyik barátjától, egy itteni szállodás fiától ajánlást kapott az Hôtel du Rhône igazgatójához. Mondtam, hogy holnap elutazunk. „Ó!” Felejthetetlenül kedves volt az arca. Utána nagyon boldog (sic venia verbo) és nyugodt voltam. Vigasztaló harmóniát éreztem. Soha nem hallott Sils Mariáról és Engadinről. Újra odajött, és szép időt kívánt nekünk a hegyekben. – Dr. Beidlerrel és egy elvbarátjával teáztam a hallban. A fiú elment mellettünk, és kihasználta az alkalmat, hogy barátságosan üdvözljön, amit én a Koreáról beszélő vendégek feje fölött bizalmasan viszonztam. – Csomagolás. – Nyolckor vacsora. Sült nyelvhal. „Ö” ott volt a hallban. Amikor távoztunkkor K.-t fölkísértem a lépcsőn, nyilvánvalóan várakozva és egyenes tartással ott állt a lift közelében, el akart búcsúzni. Hosszasan kezet ráztunk. Ő: „Ha többé nem találkozunk...” Csak annyit voltam képes mondani: „Minden jót, Franzl. Biztosan boldogulni fog.” Némi megindultság látszott rajta is. Hasonlíthatatlanul kedves arc. Oda-sietett a lifthez, beszálláskor mondott még valamit a viszontlátásról a maga csöndes, simogató hangján, amire már nem tudtam semmit válaszolni. „Aranyos fiú” – mondtam K.-nak, aki úgy vélte: „Rokonszenves vagy neki.” Nagyon boldogan meséltem Erikának, hogy milyen bájosan búcsúzott a fiú. Örülök, hogy végül az egész ügynek némi harmonikus kicsengése lett. Fájdalmas és hálás megindultság. Bizonyára érezte, hogy vonzódom hozzá, titokban azt is, hogy ebbe gyöngédség is vegyül, és örült neki. Láttam, hogy Beidler milyen tisztelettel búcsúzott tőlem a hallban. Hogy velem kapcsolatban ilyen hódítást tett, az biztosan megnövelte az önbizalmát, talán túlon túl is. Valószínűleg nem történt még vele ilyesmi. Úgyszólván bizonyos, hogy soha nem látom viszont és hallani sem fogok róla. Isten hozzád örökre, te bájos fiú, késői, fájdalmasan fölkavaró szerelmi álom! Én élek még egy darabig, csinállok egyet-mást, s aztán meghalok. Te is haladni fogsz a magad alacsonyabb útján, s egyszer majd örökre távozol. Ó, fölfoghatatlan élet, a szerelemben teljedsz te ki.

Dr. Franz W. Beidler (1901–1981) Svájcban élő író, Richard Wagner unokája.

Sils Maria, Hotel Waldhaus, 1950. július 16., vasárnap

Volt a fiúban érzés, érezte, hogy szeretem, és ez annyira büszkévé tette, hogy bizonyos fokig viszonzta, a búcsúást pedig búcsúnak érezte. Legutoljára azt mondta a liftnél: „Talán viszontlátjuk még egyszer egymást, Mann úr.” (Nem szeretem, ha így szólítanak.) Mennyire fájlalom, hogy nem voltam elég nyugodt, és nem tudtam erre vála-

szolni valami kedveset. „Remélem. Mindig örültem, ha láttam magát.” Menekültem. Mégis vigasztaló és boldogító volt a búcsú. – Könnyes volt a szívem tegnap, a jó időben kellemes autótúrán, a barátságos együttlétünkön Richard Schweizerrel Ragazban, és amikor átkeltünk a Julier-hágón. Kellemetlen dolog, hogy elvesztettük a felöltőimet, leestek az autó tetejéről. Fél hétkor érkezünk ide. Apa és fia az igazgatók. A negyedik emeleten levő szobáink nem kifogástalanok, nyugati fekvésűek, nem kapnak napot, de szép kilátás nyílik belőlük. Derült idő. A szobalány segítségével csomagoltunk ki. Nehezen tudtam elhelyezni a dolgaimat. Íróasztalt állítottak be a szobámba. Tegnap este nagyon fáradt voltam, de négy órakor már fölébredtem, nagy nyugtalanság és szívfájdalom. K. jött át, aggálytalanul mondtam neki, hogy vágyódom a fiatalember után. Újra Baldriant vettem be, és aludtam még valamelyest. Nyolckor keltem. Bajok voltak a meleg vízzel, úgy érzem, el kellene költöznünk innen. Hiányolom a napsütést. Fáztam. A reggeli után lassan elkészítették a meleg fürdőt. Gyapjúmellény. – A Südwest Rundfunk (Baden-Baden) szép műsort sugárzott A SZELLEM NEMESSÉGÉ-ről. – Hideg van. Tegnap este fűtöttek. Tanácsalanság, hogy mit csináljak. A tóra és a hegyekre nyíló kilátást nem nagyon élvezem, noha tegnap az autótúrát a svájci tájakon át, mint mindig, most is nagyon megörvendeztetett. Gondolataim szüntelenül „utolsó szerelmem” körül járnak, földidézik életem alapjának és háttérének teljességét. Első szerelmem tárgya, Armin, amikor a pubertást követően elvesztette varázsát, alkoholista lett, és Afrikában halt meg. Első verseimet hozzá írtam. Ő a TONIO KRÖGER-ben él tovább, Willri A VARÁZSHEGY-ben, Paul a FAUSTUS-ban. E szenvedélyek mindegyikének jutott némi örökkévalóság. Klaus H.-tól kaptam leginkább viszonzást, neki az AMPHITRYON-esszé bevezetése az adása. – Azt tervezem, hogy levelezőlapon kérek híradást a Zürichben hagyott fiútól genfi terveinek megvalósulása felől, és ezt írom neki: „Nem felejtettem el magát.” – –

A SZELLEM NEMESSÉGE (ADEL DES GEISTES): T. M. 1945-ben Stockholmban kiadott esszégyűjteménye, amely tizenhat tanulmányt tartalmazott „a humanitás problémájáról”. – Armin Martens (1876–1906) T. M. Lübecki iskolatársa és – egy levélbeli vallomása szerint – első szerelme tizen-négy-tizenöt éves korában. Alakját és hozzá fűződő érzéseit a TONIO KRÖGER Hans Hansenjében örökítette meg – Williram Timpe ugyancsak T. M. iskolatársa volt. 1892–94-ben mintegy másfél éven át együtt is laktak, mivel T. M. kosztos diákként élt a fiú családjánál azt követően, hogy Mann szénátorné, nem sokkal férje halála után, elhagyta Lübecket, és T. M. fiatalabb testvéreivel Münchenbe költözött. A Willri-élmény Hans Castorp és Pribislav Hippe barátságaként van jelen A VARÁZSHEGY-ben. – Paul Ehrenberg (1878–1949) festő, akihez 1899 és 1903 között fűzte szenvedélyes barátság az író. Ő a DOKTOR FAUSTUS Rudi Schwerdtfegerjének modellje. – Klaus Heusert (*1910), a düsseldorfi művészeti akadémia tanárának fiát és családját 1927-ben ismerte meg T. M. egy nyaralás alkalmával. A tizenhét éves fiú mély vonzalmat váltott ki belőle, és nem sokkal később néhány hétre vendégül látta müncheni házában. – A KLEIST AMPHITRYONJA ÚJONNAN FÖLFEDEZVE című esszé T. M.: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK (M. Helikon, 1970) első kötetében olvasható.

Sils Maria, Hotel Waldhaus, 1950. július 17., hétfő

Tegnap délelőtt autón elmentünk szállást nézni a Hotel Sils Basegliába és a Survetta Hausba. Ez utóbbit találom a legvonzóbbnak. Tágasság és luxus. Persze magasak az árak, és fázom az átköltözéstől. Itt viszont bajok vannak a vízzel, és barátságatlan az egész. Komolyan latolgatjuk, hogy helyet cserélünk Erikával. Az idősebbik szállodás

sokat tesz maradásunk érdekében. Tanácsstalanság. – Délután teázni mentünk Hansemannhoz Sankt Moritzba. Utána váratlan és technikailag nehezen megmagyarázható autódefekt. Fölforrt és elpárolgott a hűtővíz. Hosszasan időztünk egy autójavítónál. Hűvös volt, és én felöltő nélkül voltam. K.-val egy autóbuszban ültünk. A kiöblítés után a szerelő Erikával a Julier-hágóba vitte föl a kocsit. Megjavították, de nem kifogástalanul. – A vacsoránál némileg humoros tárgyalás arról a szándékomról, hogy a kis Westermeyernak fölkinálom az ajánlólevelet. Kérdés, hogy illendő és természetes-e. Meg lehet tenni. – A katolikus egyház történetét olvastam.

Hajnali négytől fogva ismét nyugtalanság. Reggel düh a vízzel kapcsolatos bajok miatt (nem volt nyomás, várni kellett a meleg vízre). Teás reggeli a balkonon. Nagyon hűvös volt. Leírtam AZ ÉN KOROM befejező mondatait a württembergi Göppingenben rendezendő kéziratkiállítás számára. Írtam még egy levelet. A Zürichben hátrahagyott fiúnak ezeket írtam: „Franz Westmeyer úrnak, Employé du Grand Hôtel Dolder, Zürich. Kedves Franzl, örülnék, ha hallanék magáról, elment-e vajon a barátjának levele a genfi szállodaigazgatónak, és volt-e már valami pozitív eredmény? – Ha egy ajánlással segítségére lehetek, kérem, írja meg. Nagyon szívesen megteszem. – Szívélyesen üdvözlí T. M.” – A törődés száraz hangvételű dokumentuma. Válaszol-e vajon? És hogyan? Persze nehezebbre esik az írás. És mégis mennyire vágyom rá, hogy valami eljusson hozzám az ő kezétől, mely az enyémet oly szívélyesen szorította meg.

Sankt Moritz, Suvretta Haus

Némi habozás után és a szívélyes idősebb direktor sajnálatára elhatároztuk, hogy átköltözünk ide. Erika és a szobalány végezte a csomagolást. K. és én még a Hotel Waldhausban lőncsöltünk, és borravalót osztottunk szét. Erika előrement a csomagokkal, és a kávézás után jött értünk. A portás tíz frankot kapott, hogy a postát gondosan küldje utánunk. Autón ide. Az igazgató üdvözölt bennünket. Szép, tágas és kényelmes szobák. Erika csomagolt ki nekem, az olasz szobalány pedig K.-nak. Nagyon kellemesen tudtam berendezkedni. Ellenállhatatlan vágyat éreztem már a megszokott életstílus után, K. számára pedig itt sokkalta kedvezőbbek a körülmények. Hívtunk egy masszózt. – Az átköltözést megelőző délelőttön Georges Motschan látogatott meg, házat bérel Sankt Moritzban. Mesélt az amerikaiak gazdasági diktatúrájáról, parancsoló módon és bojkottal avatkoznak be a Svájc és Oroszország közti kereskedelembe. Sok gyógyszerárut vásárolnak az oroszok, ez arra vall, hogy háborúra számítanak. Amerikában részleges mozgósítás. A Kongresszus némileg zavarodott, a katonák hangulata „komoly”, ami nem jelent lelkesedést. Nehru fölajánlotta közvetítését Achesonnak és Gromikónak. Szent esküvással fogadják, hogy a katonai győzelem előtt nem bocsátkoznak tárgyalásokba. Sok anyagi és véráldozat árán persze győzni fognak. És akkor mit értek el? Egyre világosabbá válik az amerikai politika makacs otrombasága. Nincs visszaút, túlon túl nagy szerepet játszik a „presztizs”. Azt állítják, hogy az Egyesült Nemzetek nevében cselekszenek, alapjában véve azonban egyedül vannak.

Georges Motschan (1920–1989) svájci vegyészmérnök és üzletember, T. M. tisztelője. Ő vitte kocsin 1949. július végén – augusztus elején az író és feleségét a háború utáni első németországi útjukon Frankfurtba és Weimarba, a Goethe születésének 200. évfordulóján rendezett ünnepségekre.

Sankt Moritz, Suvretta Haus, 1950. július 18., kedd

„Csókolnám, Szűzanyám,
csókolnám a haján,
s ha örömet leli,
száján, örömteli!”

Ezek a sorok Sybilla imájából furcsa módon csak ma reggel jutottak újra az eszembe. Nyugtalanul aludtam, labilisak az idegeim, megindultság a szívemben. Ugyanakkor elégedettséget okoz a szállás a maga kényelmével, amelyhez a tájra, az erdőre és a magas hegyekre nyíló szép kilátás, valamint tágasság járul – Tegnap vacsora az étteremben, amely egy nagy tengerjáróéra hasonlít. Kávét mellett a hallban K.-val és Erikával beszélgettem az amerikai állapotokról és a mi ottani jövőnkéről háború esetére és a folyamatosan tartó, félig háborús állapotok közepette, amikor egyre fokozódik a sovinizmus, és üldöznek mindenfajta nonkonformizmust. Úgyszólván biztos, hogy bevonják az útlevelünket, ha ugyan nem minden amerikai állampolgárét. Erika szerint Golónak az a véleménye, hogy egyáltalán nem kellene visszatérnünk. Régóta kísért az újbóli emigráció gondolata, és a naplóm bizonyos tekintetben visszakanyarodik a kezdetéhez, Arosához 1933-ban. Elválásunknak Amerikától nagyon csendesen és óvatosan kellene történnie. Erika utaznék oda, és hozzáfogna a ház kiürítéséhez, bérbeadásához vagy eladásához. Az állampolgárság és az útlevél mindenesetre nagyon nehéz probléma volna. Ám szinte biztos, hogy visszatérés esetén most már nem tudnánk újból eljönni, és az ország nagy csapda volna számunkra. – Néhány hetes határidőt szabtuk megfigyelésre és mérlegelésre. Helyzetem és tekintélyem irodalmi vonatkozásban eddig még nem rendült meg ott. A *The New York Times* magatartása születésnapommal és a Yale által rendezett kiállítással kapcsolatban. Az egyik kritérium a *THE YEARS OF MY LIFE* megjelenése vagy meg nem jelenése a Harpernél. – Ma korán fölébredtem, és fél nyolckor keltem. Egy darabig K.-nál. Megfürödtem. Teás reggeli tojással, mézzel és fekete kenyérrel. Jó kiszolgálás. Szélségtől. Néhányszor beborult. Az igazgató tegnap azt mondta, hogy a barométer még emelkedik. – Egy angol nyelvű levelet írtam. Jegyzeteltem a GREGORIUS-hoz. Déli napsütésben sétáltam K.-val egy darabot az erdei úton. Löncs az étteremben. Ismételten beszélgettünk a helyzetről és a jövőnkéről. Igen élénk az 1933. évi Arosa emléke. De mégis újra meg újra azt gondolom, hogy – tekintettel a helyzetemre Amerikában és számos barátomra ott – az a legésszerűbb, ha visszatérek, tartózkodom mindenfajta politikától, alkotok valami jelentőset, és kivárom a dolgok alakulását. Világháború esetén Európa éppoly veszélyes. Mindenütt csak a jó szerencsében bízva élünk. – Valamennyi állam elutasítja a tényleges katonai segélynyújtást. Az Egyesült Államok egyedül folytatja intervenció háborúját. – Mühlensteintől megkaptam Michelangelo verseinek általa készített fordítását (az eredeti szöveggel). Mélyen megindított a versekben megszólaló tragikus megrendültség és szerelmi bánat.

„A szép szemek emléke s a reménység,
amely boldoggá is tesz, nem csak éltet...
ó, Istenem, de szépek!”

És még oly sok egyéb! – –

A naplóbejegyzés élén álló vers A KIVÁLASZTOTT SYBILLA IMÁJA című fejezetéből való. Jékely Zoltán fordítása. – THE YEARS stb.: AZ ÉN KOROM angol fordításának címe. – Hans Mühlenstein svájci író, műfordító és művelődéstörténész. – Michelangelo verseinek magyar fordítása itt és a továbbiakban Rónay Györgytől származik.

Sankt Moritz, 1950. július 19., szerda

*„Szívembe, Szerelem,
szememen át mi lép be?”*

*„Bár az idő óránként ostromolva
sarkantyúz egyre már, hogy
eltörődött zarándok
testem visszaadjam a föld olének,
még él, ami e lélek
gyásza s egyben vidámitó világa...”*

*„Talán, több szájalommal telve lelked,
mintsem hittem, ha látja nagy hevem,
előbb gyakorol irgalmat velem;
mert ki jól kér, tetézve kap kegyelmet.”*

„Leheleted élteti szavamát.”

*„Jobban szeretem magam a szokottnál,
s mióta szívemben vagy, többet érek.”*

*„Ha egy szívben nem él egy
szikra részvét, de édes
szeme kinunkra írral hiteget:
kincs az ilyen ígéret;
mert nem vár a szemérmes
szív a látható üdvnél egyebet.”*

*„Új dolgok magasába
csak későn ér fel – s egykettőre vége.”*

*„Mert így jutott, cserélve
sokáig arcot arc után, a szépség
teljére a természet a te drága
arcodban...”*

Mindig az arcot emlegeti, és a „forza d'un bel visó”-t, amelynek ki van szolgáltatva. Az én érzéseimet is mindenestül a fiú arcának látványa ébresztette föl – ennek az arcnak megalkotására azonban a természet aligha fordított valami sok gondot. Nem nagyon érdekelt az alakja. Bizonyára kellemes lehet vele háltni, de a tagjairól nem képelek semmi különösöt, és csak a szeme kedvéért volnék gyöngéd hozzájuk – tehát

csaknem egyfajta „szellemi dolog” miatt. Michelangelo platonizmusának hatása volna ez? Azt hiszem, ennél több. –

Meglehetősen nyugodt éjszaka után nyolc óra felé keltem föl. Ami rám mint hasonlító helyzetűre hatással van ezekből a versekből, az az öregség „fölhatalmazása” a szerelemre, amiben osztozom a melankolikus szobrásszal éppúgy, mint Goethével és Tolsztojjal. Hatalmas kitartással bíró egyéniségek. „Jobban szeretem magam a szokottnál, s mióta szívemben vagy, többet érek – ” – Tegnap még sokat beszélgettünk Amerikáról és a személyes jövőnkéről, a vissza nem térésről, Nehru ajánlatáról, arról a baljós félelemtől, amit az amerikai kormányzat érez a nacionalistáival, McCarthyval és rémuralmával szemben. Aligha tudnak már visszakozni, hozzájárulni a Kínai Népi Demokrácia fölvételéhez az ENSZ-be, holott ez az előföltétel. A *Neue Zürcher Zeitung* sajnálkozik az Amerikában tapasztalható „nagyszabású nekifutás” fölött – nekifutás mihez? – Mindenek dacára hajlok a visszatérésre, a hallgatásra, a munkára és a kivárára. Nem úgy van, mint '33-ban, amikor elszakítottak bennünket életbázisunktól. Ha a Yale által rendezett kiállításra, az emberek magatartására Westwoodban (barber shop stb.) gondolok, nem hihetem, hogy olyan lehetetlen helyzetben lennénk ott, mint amilyenben 1933-ban Németországban lettünk volna. – Valamelyest tovább írtam a fejezetet. K.-val mentem sétálni napsütéssel váltakozó felhős időben körbe, a campféri erdei úton vissza. Megcsodáltuk a tájat, az istenek trónjainak látszó hegyeket. Délután autóval bevásárolni mentünk. Először megteáztunk Hanselmann-nál. Ó, istenem, milyen vonzó a fiatalság, az arcuk, ha csak némileg csinos, meg a karjuk és a lábuk! – Felöltöket vettünk a számomra, egy szürke angol kabátot, egy esőkabátot, egy sapkát, valamint egy botot K.-nak. Martini Vermut. Közben némi eső. Szépen fölöltöztem a vacsorához. Kávé a hallban. Erika volt ott és Frau von Opel. A pápák történetét olvastam, majd folytattam az olvasást a szobámban, ahol az időnként fellépő irritációs köhögési roham tört rám, amit a nyálnak a nyelvcsőbe jutása okoz. Kimerítő.

Sankt Moritz, 1950. július 20., csütörtök

Jól aludtam. K. szintén. Fürdés után teás reggeli. Nem érkezett postám, a Hotel Dolder portása nyilván csődöt mondott. Levelet írtam Kraehenbühl igazgatónak. Ettől független a kérdés, hogy Franzl válaszol-e. A Hotel Waldhaus, ahová írnia kéne, hűségesen továbbítja a leveleket. Bizonyára nem tudja, hogyan fogjon hozzá, és keze vonásaiban nem fogom látni a szemét, *la forza del suo bel viso*. – Tartósan foglalkoztatnak Michelangelo versei. Szeretnék írni róluk. Roppantul lenyűgöz ez az érzéki-érzékfölötti szerelmi gyötrelmem, az a platonikus megrendültség, amely a szépség rabjávául esik, s ezt az Isten és a szellemi dolgok szereteteként fogja föl, az a nyersesség, amely saját csúnyaságának és élete nyomorúságának festésében mutatkozik meg. Az öregséget is eltöltő erotika, zabolátlanság a szép szemek iránti rajongásban. – Borús és hűvös idő. Kis elektromos kályha a szobámban. – Valamelyest továbbírtam a fejezetet. (Fölkapaszkodás a sziklára.) – Szép sétákat tettem K.-val délelőtt és estefelé. – Megérkeztek a felöltők, márkás angol árúk. – Egy cikk tervét latolgatva olvastam tovább Michelangelo vallomásait. – A pápák történetét olvastam. – Megírtam néhány levelezőlapot. Csaknem teljesen kimaradnak a postaküldemények, mind a váratlanok, mind a nagyon vártak. Ha tudná az a fehér kabátos fiú, milyen türelmetlenül várom, hogy néhány sora a kezemben legyen, egy kissé jobban igyekeznék. – Kitűnő konyhánk van itt. – Este K. föl hívta Ninon Hessét.

Sankt Moritz, 1950. július 21., péntek

Nyolc óra felé keltem. Derült ég. Elkezdtém írni *Michelangelo verseinek* recenzióját. Jeleztem a cikket Korrodinak. Séta K.-val. Bibi részletes beszámolója a jövőjére vonatkozó terveiről; Európában marad, amíg tökéletesen kiképzí magát; megnyerő. Nagyon vicces és jórészt örömteli dolgot ír Fridóról, aki titokban levelet írt nekem, és megtalálták nála a hozzánk Amerikába való visszatéréséről összeírt „titkos dossziét”. Bonyolult okai vannak, nem szabad valami sokat képzelnünk minderről. *Azután* írt nekem, hogy az apja szemrehányást tett neki, ez mégiscsak sértő a mamára nézve stb. – Autón mentünk teára Hermann Hessékhez Sils Mariába. A szeretetre méltó házigazda megöregedett, és elvékonyodott az arca. A leveleiről beszélgettünk. Kérte, hogy olvassak föl a GREGOR-ból. – Mrs. Meyertől jött levél, amerikai naivitása helyenként igen komikus. – Weimar hétszáz éves jubileuma. Írnom kell valamit ebből az alkalomból. – A Hotel Dolder tévesen Vulperába továbbította a postaküldeményeket Sils Maria helyett. De ennek semmi köze sincs a fiú válaszához elmaradásához. Miért nem írja, hogy örül, és megtisztelve érzi magát? Drága csacsi! Hát én? „*Nel vostro fiato son le mie parole!*”

A Michelangelo verseiről írt recenzió MICHELANGELO EROTIKÁJA címmel olvasható a T. M.: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK (Helikon, 1970) első kötetében. – Bibi: Michael Mann (1919–1977), az író legfiatalabb gyermekének beceneve. Hegedűs-, illetve brácsásként képzezte tovább magát.

Sankt Moritz, 1950. július 22., szombat

Háromnegyed nyolckor keltem. Kezdetben napsütés, aztán borult idő. Reggel felé eső. Tegnap komikus módon diadalmas hangú sürgöny érkezett Richard Schweizertől: Megkerült a kék felöltő. Mit kezdjek az újjal? Számos nagyobb és kisebb probléma. Kicsik, amelyek súlyosak a számomra. – Írtam a MICHELANGELO-t. Mikor született vajon? Levelezőlap Baslernek ebben az ügyben. Séta K.-val. Megcsodáltuk a gyönyörű völgyet. Számos postaküldeményt továbbítottak Pacific Palisadesből és a Hotel Waldhausból. Sok olvasnivalóm van, köztük újságok is. Dr. E. Hofmann füzete Grazból: *TM, patológus-therapeuta?* Nem veszem rossz néven tőle, hogy sokszor emlegeti az „ambivalenciát”, és sok mindent kifogásol, mivel a DOKTOR FAUSTUS-t az önábrázolás megrázó dokumentumának nevezi, amelynek a világirodalom nagy vallomásai közt van a helye. – Egy huszonnégy éves berlin-dahlemi fiatalember levele és újságcikke a JÓZSEF-ről. Egészen megzavarta a mű inkonmenzurabilitása. Meg tudom érteni, milyen nyomasztóan hat ez a fiatal nemzedékre. – Az *Aufbau* újabb cikket közöl (Kurt Kersten tollából) a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ellenem intézett durva kirohanásával (Gerhard Nebel) kapcsolatban. Olvasói levelek tömegét kapta, előfizetéseket is mondtak le. Úgy csálnak, hogy csak a legostobább tiltakozásokat közlik. Kivételesen egy egyetemi hallgató borús hangulatú levele.

[...]

Sankt Moritz, Suvretta Haus, 1950. július 24., hétfő

K. 67. születésnapja. Fél nyolckor keltem. Felköszöntés. Reggel derült idő. Gyönyörű a völgy. Tegnap kijelenttem, hogy itt „viszonylag boldog” vagyok. Azonban „a szívnek” itt semmi sem adódik, és várom a fiú levelét. – Írtam a MICHELANGELO-t. K. kisebb ajándékokat ment bevásárolni Erikával. Korrodi válasza: átlátszó kifogások ki-

szeretében fájdalmas elutasítás. Mühlenstein kommunista volt, vagy ma is az, ez az igazi ok. Válaszul azt írtam, hogy most igazán abban a hitben voltam, hogy valami egészen veszélytelen ajánlok. Csalódás. – Néhány levelet diktáltam. K.-nak virágokkal és ajándékokkal kedveskedtünk. Hét óra felé Erika elhozta Hessééket Sils Mariából. Szívesen látott, kedves és méltóságteljes vendégek. Aperitif a hallban. Vacsora előrendelt pezsgővel. Kávé a hallban. Utána még a szobáinkban voltunk együtt. Szívélyesen baráti eszmecsere. – Ma egész nap eszményien szép idő volt. Egy amerikai megjegyezte: „You *can't* get it any better!”

[...]

Sankt Moritz, 1950. július 26., szerda

Későig aludtam. Fűrödtem és felöltöztem, az utóbbit a reggelivel egybekötve. Siettem, hogy minél előbb munkához láthassak – Két gyönyörű nap után ma borús idő. – Írtam a szívemhez nőtt cikket. – K.-val autón Sankt Moritz-Badba mentünk. A vasútállomástól elsétáltunk egy darabon az Inn völgyében a hidig. – A hallban teáztunk a gazdag és intelligens Frau Koppell-lel. Csak átmenetileg megy vissza Amerikába. A délutáni postával egyszerre érkezett: a THE YEARS OF MY LIFE korrektúrája a Harpertől, csupán csekély változtatással Korea miatt – továbbá kedves és szimpla levél „Franzl Westermeyer” aláírással. Így írja a nevét még a borítékon is, mivel én mindig így szólítottam. „Igazán nagyon örült, hogy gondoltam rá” (még hogy gondoltam rá). Megkapta a genfi állást, de az idény végéig a Hotel Dolderben kell maradnia. Még egyszer szívélyes köszönetet mond mindenért. – Beszélgetés közben, lopva bontottam föl és olvastam el az apróbb nyelvtani hibákkal írt levelet. Megindultságot éreztem, és boldog voltam, mert „igazán nagyon örült”, amit el is hiszek. – Vacsora Trebitsch társaságában. Mulatságos elképedése, amikor Erika kioktatta a politikáról. – Átnéztem a GREGOR régebben írt részeit.

Gabriele Koppell: egy nagy amerikai, német nyelvű könyveket is megjelentető kiadóvállalat vezetőjének a felesége. – Siegfried Trebitsch (1869–1956) osztrák író, G. B. Shaw színműveinek németre fordítója.

Sankt Moritz, 1950. július 27., csütörtök

Röviddel nyolc óra után keltem. Kék ég. Tartósan örülök Franzl levelének. Írtam a cikket. Bizonytalan időjárás. Sétáltam egy darabon a campfèri erdő felé. Öt óra előtt Hesséékhez mentünk a Hotel Waldhausba. Hesse nincs jól, a felesége hibákat követ el. A hallban teáztunk velük. Aztán a graubündeni szobában fölolvastam A GYERMEKEK című fejezetet. Hessének nagyon tetszett. – Kétségek közt szemelgettem, hogy mi legyen a Motschanéknál holnap tartandó „húszperces” fölolvadás tárgya. Olvastam a kéziratot, tele van hibával.

Sankt Moritz, 1950. július 28., péntek

Fél kilenc felé, megkésve keltem föl. Derült ég. Visszhangoznak bennem a szavak: „Igazán nagyon örülök, hogy Ön gondolt rám.” Egyébként roppantul kedvemre való, amikor Erika élcelődik a fiúval történetekkel, a vele folytatott beszélgetéseimmel, a neki adott öt frankkal stb. – A szomszéd asztalnál franciául beszélő kisfiú; az étkezés végeztével diszkréten keresztet vetett. Izgatottság ült ki az arcára, amikor süteményekkel

kínálták. Nem tudott választani. – Sok a vendég a szállóban, számos gyerek. Szívesen nézem az erkély alatt folyó teniszjátékot. – Írtam a cikket. – Délben kikocsikáztam K-val és a szegény Trebitsch-csel, akit elvittünk sétálni a Chastére. Vele löncsőltünk. Tea-időben Erika foglalkozott vele. – Lementem haját vágatni. – Szenzációs hír: Oroszország váratlanul visszatért a Biztonsági Tanácsba, amelyet azonnal összehívtak. A Koreában nagyon rossz helyzetben lévő Amerika azzal őrzi meg presztízsét, hogy Oroszország visszatérte megelőzi a kommunista Kína beengedését a Világszervezetbe. Kétségtelenül Nehru áll mindezeknek a háttérében. A Reuter ostoba beszámolója. Nagyon kíváncsi vagyok, mi lesz az eredménye a Koreát illető közös tanácskozásoknak; vajon a visszavonulás a 38. szélességi fok mögé vagy az ország által nyilván öhajtott egyesülés. – Esti társas összejövetel Motschanéknál számos résztvevővel, élükön Frau von Opel, Schweizerék, Mühlensteinék [üresen hagyott hely a kéziratban] stb. Kávézás után fölolvastam A RAKONCÁTLAN GYERMEKEK fejezetet; nagy tetszést aratott. Utána Mühlenstein mondta el Michelangelo általam kiválasztott világvége-szonettjét és néhány versét, az utóbbiakat túl drámaian. Megajándékozott Vittoria Colonna arcképével; szép és erőteljes ajak, a kép felirata: „*Un uomo in una donna, anzi uno dio.*” – Frau von Opelnek különleges kandúrja van, fehér szőrzettel született a fogolytáborban, aztán csikossá vált, talán azért, hogy a rácsot néztesse. – Későn jöttünk el. Sokat beszéltünk a politikai fordulatról. A beteg Hesse levelet írt a *Neue Schweizer Rundschau*-nak Erika cikke érdekében. Igazán megható. – Későn kerültem ágyba.

[...]

Sankt Moritz, 1950. július 30., vasárnap

Éjszaka fél háromkor a folyosón sétáltam, messziről muzsika hallatszott, elmentem a távolabbi lépcsőhöz, ott a korlátra támaszkodva hallgattam egy darabig. Lent még táncoltak. Elaludtam, és csak kilenckor keltem föl. Gyorsan megfürödtem, és öltözködés közben reggeliztem. Befejeztem MICHELANGELO EROTIKÁJA című cikkemet. Egy és háromnegyed órát sétáltam K-val a Campfèren át. – Löncs Trebitsch társaságában. – Újságot olvasás. Gúnyosan tárgyalják, hogy „az oroszok taktikát változtattak”. Rengeg az idézőjel. Nem akarják engedni, hogy megzavarják az általános fegyverkezést, a Nyugat háborús potenciáljának maradéktalan kiépítését. Ha az oroszok valóban olyan erkölcstelenek lennének, mint amilyennek mondják őket, úgy azonnal megszállnák a fél világot. – Teázás után Erikánál fölolvastam a cikket, amelyen egyértelműen nyomot hagyott a Franzl-élmény. Befejező szavai: „*Leheleled élteti szavamat.*” – „Szép munka.” – Írtam Baslernek a „*Míg magát rám tékozolja*” verssor miatt. – Esti átöltözés. Vacsora Trebitsch-csel. A Vatikánról szóló könyvet olvastam. – Lényegében eldöntöttük, hogy Stroblba megyünk.

„*Míg magát stb.*”: sor Szulejka és Hatem egyik párbeszédéből Goethe NYUGAT-KELETI DIVÁN című verseskötete SZULEJKA KÖNYVE ciklusában. Vas István fordítása.

[...]

Zürich, 1950. augusztus 15., kedd

Kilenckor keltem. Erika tegnap találkozott a *Tomorrow* szerkesztőjével, és azt meséli, hogy az hajlandó közölni a cikkét a folyóiratában. Ez nem pótolja a német nyelvű meg-

jelenést, de meglehetősen érdekes. – Jól kialudtam magam, és viszonylag nyugodt vagyok. Délben megyünk a Hotel Dolderbe. Látom-e vajon a fiút még egyszer? Lehet, hogy épp kimenője van. Kíváncsi vagyok, miként alakul a dolog. Erika Therese Giehsével délután Párizsba megy, és odaviszi az autót. A cég azt óhajtja, hogy vigyük magunkkal Kaliforniába, mert nem szívesen fizetné vissza a dollárokat. – Délben a kert egy árnyékos padján ülve olvastam néhány postaküldeményt (a *Schweizer Volkskalendert* Kuno Fiedlernek egy rólam szóló cikkével). Aztán utolsó út Erikával a „Minx” márkájú kocsin föl a Hotel Dolderbe, ahol Trebitsch fogadott. Löncs velük az étteremben. Idegen szolgált föl. Úgy látszik, Erika telefonálás ürügyével odarendelte a fiút, hogy „köszöntsön” engem. Az étteremmel szomszédos helyiségben foglaltoskodott, amikor Trebitsch-csel fölkelünk az asztaltól. Egész idő alatt őt kereste a szemem, és nem is akarta hinni, hogy ő az. „Nini, hiszen ez Franzl!” Odajött. Kézfogás, öröm. „Hát ez igazán jó, hogy újra találkozunk!” Bájos, megjátszott és mégis őszinte arckifejezése és fejmozdulata, amikor szóban is elismételte, hogy „Igazán *nagyon* örültem az ön levelének!”. Én pedig annak idején az ő jó híreinek örültem. Azóta elromlottak. A genfi állás csak azonnal lett volna betölthető, ő pedig az idény végéig a Hotel Dolderhez szerződött. Így „nincs kilátás semmire”. Részvétellel érintettem meg a karját. Majdcsak akad valami. Mélyen belenéztem az arcába, néztem kissé ferdén álló barna szemét, erőteljes fogazatát, behízelt arckifejezését. Lényének és beszédmodorának sajtóságon gyermek finomságához robusztus fej és test párosul. „Ahogy írtam magának, ha valamiképpen segítségére lehetek –” Megkértem, hogy tudósítson levélben sorsa alakulásáról. Megpróbáltam elmagyarázni a címemet. Azt mondta, majd megtudakolja a recepciótól, én oda írjam meg. Nem győztem eleget nézni őt – aki nem-sokára egy kissé nehézkes, fölső-bajorországi vendéglősfő lesz. Erőteljes, barátságos kézszorítás búcsúzóul. – Soha viszont nem látásra. Hálás a vonzalmamért – amiből azonban kevés gyakorlati energia fakad. Nem tudtam volna-e segíteni rajta, nem kellett volna-e beszélnem az igazgatóval, hogy engedje el? Önző élvezet csupán, hogy nézem, hogy szeretem? Szolgáljon mentségemül, hogy nehéz volna bármit is tennem az érdekében, és ő ilyesmit nyilván nem is vár. Én mégis kész volnék irni bárkinek, ha a fiú elég komolyan venné a barátságomat, és volna benne elég lélekjelenlét, hogy ezt kérje tőlem. – Izmos kezének szorítása. A mosolya, a szeme. Mindenképpen felejtethetetlen. Szerelem, nagyfokú gyönyörködés, szívem mélyéből fakadó vonzalom. Mindazonáltal az érzékek és nem a „szív” elragadtatása. Vagy mégis? Nem sokat tartok arról, amit a „szív” szó fejez ki, de amit kifejez, mégis létezik. – Az estét a Knie cirkuszban töltöttük a sógornókkal. Bámulatos mutatványok, gyönyörű lovak, komikus számok. Utána leves és graubündeni sült az [üresen hagyott hely a kéziratban] étteremben. Találkozás Oprechtel. Golo megérkezésének híre. Későn kerültem ágyba. Erika délután elutazott Párizsba Therese Giehsével.

[...]

1950. augusztus 28., hétfő, a Los Angelesbe vivő vonaton

Hazautunk utolsó állomását is messze magunk mögött hagytuk már. Hűvös időben tizenkét órája fut velünk a vonat otthonunk felé. Tegnap, azt követően, hogy összeköltöttük tíz darab csomagunkat, és bezúfoltuk őket Medi kocsijába, bőségesen falatoztunk és teáztunk Borgesééknél. Akkor aztán Medi elvitt bennünket a gyerekek tár-

saságában a pályaudvarra. Sok időnk volt még az indulásig. Hét óra előtt szálltunk föl a vonatra, két fülkénk volt egy-egy mosdóval. Elég kevés volt az utas. Medi egy darabig még velünk maradt, és, ahogy máskor is, nehéz szívvel vett búcsút tőlünk, kifejezve azt a szándékát, hogy még karácsony előtt a San Remo Drive-ba jön. Cooke nagyon lebilincselő könyvét olvastam. De hamarosan megágyaztattunk. Sokkal kényelmesebbek a körülmények, mint a Chicagóba vivő vonaton. Bő adag altatót vettem be, és ébredés nélkül aludtam hét óráig. Fél nyolc felé keltem, fölületes tisztálkodás. Tágas étkezőkocsi. Egy csésze kávé az ágyban, aztán teás reggeli. – Úgy gondolom, hogy otthon, a saját és megszokott környezetemben el fogom felejtetni az utazás fájdalmaim, megvigasztalodom, és visszatalálok önmagamhoz a kis Franzl Westermeier szeme, valamint a teniszpályán látott, Hermész istenére emlékeztető lábszár ellenére is. Őrizni fogom ennek a történetnek és ezeknek az elragadtatásoknak az emlékét, közben kigyógyulok belőlük és abból az egyensúlyvesztésből, ami által oly öregnek és elnehezültnek éreztem magam. Továbbra is fönnáll, hogy lényegében véve *valamennyi* emlék kinosan érint, legfőbb dolgom pedig az előretétekintés.

*„Új dolgokban élj merészen,
ne terheljen holt kacat!”*

Ami persze nem zárja ki, hogy a holt kacat között ne akadjon sok *kincs*. – Bárcsak megszűnnék az undorom és az iszonyodásom *mindattól*, amit az utóbbi idők során ideges kimerültségemben éreznem kellett. – A szerelmi kalandot illetően be kell vallanom, hogy az ilyesmi kedvéért indulok útnak. Az előző utazás, ha nem tévedek, ezt elszomorítóan nélkülözte. Kétségtelen azonban, hogy a fiatal férfiasság iránti lelkesedésem az utóbbi időben, talán kapuzárási pszichózis folytán, roppantul megerősödött, halhatatlanul éles és vágyakozó lett a szemem az effajta szépségre, az iránta való érzéketlenséget pedig olyannyira képtelen vagyok megérteni, hogy olykor egyenesen megvetést vált ki belőlem. Axióma számomra, hogy az „isteni ifjú” csodálatra méltó valója fölülmúl mindenfajta nőiséget, és az általa keltett vágyakozáshoz *semmi* sem hasonlítható ezen a világon. Ha valami csak sejteti is az ideálisat, az már elegendő az elragadtatáshoz. Franzl nem volt isteni ifjú, csupán bájos. –

Medi: Elisabeth Mann-Borgese (*1918), az író legfiatalabb lánya, Chicagóban élt férjével, Giuseppe Antonio Borgese történelemprofesszorral és két kislányukkal. – San Remo Drive: Pacific Palisades ebben az utcájában állt az író háza. – „*Új dolgokban stb.*”: T. M. itt egy saját négy-sorosából idéz, amelyet évekkal ezelőtt jegyzett föl a naplójába. Első két sora így hangzik: „*Mért emész a régi szégyen, / megbénítva szárnyadat?*” Eörsi István fordítása.

Nemes Nagy Ágnes

THOMAS MANN MINT ÁLARC

Többen ajánlották figyelmembe Nádas Péternek Thomas Mann NAPLÓ-járól szóló kritikáját (*Holmi*, 1989. október), mint érdekeset, sőt jelentőset. Meg is szereztem, el is olvastam. A következőkben véleményemet kívánom körvonalazni, nem, nemcsak a kritikáról, hanem egy kritikai megközelítésmódról is – annak magas szintű példáján.

Nádas Péter kritikájának lényege: alaposan leteremti Thomas Mannt, aki külsőleg a derék polgár, a kor reprezentánsának életszerepét játssza, belülről, NAPLÓ-ja szerint azonban végképp leálcázódik, bemutatva nekünk „a liberális személyiség csődjét”. Hogy mit kell értenünk „liberális személyiség”-en, az nem egészen világos, de erről nemcsak a kritikus tehet. Hiszen korpillanatunk éppen most, napról napra teszi homályossá – főleg politikai töltetű – fogalmainkat, olyanokat, mint: baloldali, jobboldali, demokrata, konzervatív, liberális stb. stb. A szövegösszefüggésből azonban eléggé ki-világlik, mit értsünk ezen a liberális személyiségen; nagyjából „európai polgárt”, ahogyan annak képét Thomas Mann – kritikusa szerint – el akarja hitetni velünk. Aki pedig nincsen. Legalábbis Mannban nincsen, nem található. Üres álca ő, a „reprezentáció” maszkja, maga a hamis szerep, akiben nincs egy csipetnyi emberi érzés: szeretet, szerelem, részvétel, düh, szenvedés, szenvedély. Igaz, ami igaz: nem lehetett valami szív-re borulás személy (alaposabb ismerői szerint); mindent munkájának áldozó, távol-ságtartó inkább, aki olykor szívesen – bár nagy izléssel – „reprezentálta” is azt, aki volt. Véleményem főleg abban tér a Nádasétól, hogy Mannt valóban annak tartom, aki – méghozzá korántsem személye, hanem művei alapján –, míg ezzel szemben Nádas... De hát éppen erről akarok beszélni.

Kitérhetnék itt a kritika némely önellentmondására; a kritikus hosszan fejtegeti, hogy a NAPLÓ milyen unalmas, lappáliákról szóló, méghozzá sietősen, csúnya rövidítésekkel, ismétlésekkel telve; olyan apróságokat lefirkáló, amelyeknek csak az író számára van jelentésük, s amelyeket elsősorban leendő munkája támaszaiként jegyez fel. Másutt viszont így a kritika: „A NAPLÓK-ban megnyilvánuló életének mélyrétege a menekülések és a szenvedések sötét szövevénye.” De nem kívánom feszegetni ezeket az egymást üto kijelentéseket, mert nem tartom őket igazi önellentmondásoknak. A kritikus mindkét megállapításával egyetért: a NAPLÓ bizony elég unalmas, olykor azonban fel-felvil-lant néhány érdekes moccanást az író lélektanában, körülményeiben (lévén doku-mentumértéke nagy). Bizony-bizony ilyenek ezek az írók: képesek unalmas, csak nekik fontos firkálmányokat papírra vetni, hogy morzsáikból majd íróként hasznot hú-zanak. S mindezt nem kívánják az olvasó orrára kötni (lásd a többszöri NAPLÓ-égeté-seket szerzőjük által, amire kritikusa is utal).

Itt jegyzem meg: a NAPLÓ-nak (vagy NAPLÓK-nak) csak magyar változatát ismerem. Annál többre tartom azt az imponáló alaposságot, amivel a kritikus-író a német és a frissen megjelent magyar kiadást összeveti, gondosan rámutatva a magyar szöveg (olykor a német szöveg) „cenzúrá” kihagyásaira. S hogy mire vonatkozik a cenzúra? Azt is megtudjuk a kritikából, amely szerint a naplóíró – titkoltan – homoszexuális vagy biszex volt, mi több: saját fiába szerelmes. Ez volna tehát, vagy ez is, az a „botrányos”

pont, amit a naplóíró „feddhetetlen polgári” erkölce takar. Hogy Thomas Mannt érdekelte a homoszexualitás, sőt a testvérszerelem, vagyis családon belüli szerelem, azt minden olvasója tudja. Minden olvasója tudja azonban azt is, hogy ezeken kívül még szembetűnően sok dolog érdekelt: politika, vallástörténet, a korántsem egyneműek közti szerelem sok-sok fájdalmas, olykor boldog változata, a német szellem mibenléte, Európa jövője, Faust és a zene, élet és halál, Hanza-városok és olasz lagúnák hideg-meleg tengere. Mindezek nyomai, gyorsan irkafirkált utalásai, néha részletesebb vázlatai jelen vannak a NAPLÓ-ban, s hogy ezek közül éppen a fiúszerelmre vonatkozókat tekintsük döntő élettényeknek, az meglehetősen elietett következtetésnek látszik. Amit Nadas nyújt: néhány idézet *interpretációja* csupán, amelytől teljesen eltérő, vele szögelesen ellenkező interpretációk is lehetségesek. De akár így, akár úgy, akár igaz, akár nem, amit Nadas Péter állít, az némileg homályban marad: *miért* ítéli el Thomas Mannt. Azért-e, mert olyan volt, amilyennek ő állítja, vagy azért, mert eme non-konform készítményeit elfojtotta, a „reprezentáció”, az életszerep kedvéért. A szövegösszefüggésből következtetve inkább az utóbbiért. Mindenesetre hozzávetőleges premisszáiból olyan konklúzióra jut, amely – ilyen komoly tollból – legalábbis meglepő: „Mert a fiúk apaszerelmének tényét és gyakorlatát egyenesen szükségesnek és kíváncsnak kell tartani egy férfiúi istenségek tekintélyére és teljesítményére alapozott kultúrában, ám ugyanennek a szerelemnek a másik ábrázatáról, az apák fiúszerelméről éppen az apák tekintélyének a védelmében mélységesen hallgatni kell. Ezen a ponton van aláaknázva ez a kultúra.” Hallgatni kell tehát – „...ennek a valamennyiünk életét meghatározó kulturális összefüggésnek a részleteiről”. – Csakugyan? – tűnődik az olvasó. Csakugyan ezen a ponton van aláaknázva kultúránk? Csakugyan ez – tudniillik az apák szerelme a fiuk iránt – határozná meg valamennyiünk életét? Isten tudja: úgy tetszik előttem, mintha életünknek volnának egyéb meghatározói is. Legalább árnyalná apodiktikus kijelentését a kritikus, legalább hozzáfűzné tőle, mint írótól megszokott, szép mellékmondatait, ékes bővítményeit! De nem teszi. Kár; itt bizony elkelne. Lirai versben például akár méltányolhatnánk is az abszurdba futtatott egyoldalúságot, gondolatmenetben kevésbé.

Ami pedig az „elfojtás” fogalmát illeti, nagy kár, hogy már kitalálójától, Freudtól kezdve elsősorban pejorativ, nem helyeslendő érzelmi udvarral került bele a XX. századi kultúrába. Kultúránknak ugyanis, sőt egész társadalmunknak nemcsak fennállása, de létrejötte sem képzelhető el az „elfojtás” – magyarul: önfegyelem, önkorlátozás – léte és gyakorlata nélkül, lévén ez társadalomalkotó, emberi ösztöneink köztudott alapja, amelynek kezdeményei már az állatvilág egyes csoportjaiban is megtalálhatók. Hogy egy másik lélektani iskola másik kifejezését használjam: *adaptáció* nélkül nincs társadalom és nincs ember. Vigyázzunk tehát az „elfojtás” lélektani megítélésével.

Visszakanyarodva Thomas Mannhoz: ha valaki netán azt hinné, hogy Nadas kritikájában csupán a szexusát elfojtó, képmutató ál-nagyember jelenik meg, az tévedne. Nemcsak a szexusról van itt szó, bár az „szenzációs” mivoltában erősen felhívja magára a figyelmet. A kritika oly alaposan elveri a port a nagy németen, hogy ép folt nem marad rajta. Nem elégit ki például Thomas Mann vallásos érdeklődése sem. „A világról adható metafizikai elképzelés, mely egyáltalán lehetőséget adhatna a stilizálásoktól mentes gondolkodásra és beszédre, nála teljesen hiányzik...” – írja a JÓZSEF-tetralógia szerzőjéről. (Vajon mit jelent ez a „stilizálásoktól mentes”?) Hogy a szerző át- és újragondolja a XX. századi ember viszonyát a hithez egy hatalmas őstörténeti panorámában s annyi más művében, az kritikusát hidegen hagyja. Lehet, hogy az a bizonyos manni ironia zavarja az idevágó szövegekben, amelyeket amúgy is utál, nem ért, fölöslegesnek vagy

károsnak tart, s lehet, hogy ez az ironizált hit vagy hitté váltott ironia némely embercsoportok konform vallásos érzését is borzolja. De hát éppen Thomas Mann villantotta fel XX. századi tudatunk előtt e mély kettősségeket: *„Kétkedő vagyok, nem azért, mert semmiben sem hiszek, hanem mert mindent lehetségesnek tartok.”* Ha azonban túl szkeptikusnak tartják a manni mondatot, higgyenek talán Karl Barthnak, a nagynevű teológusnak és vallástörténésznek: *„Mit ér a vallás humor nélkül?”* – kérdi egy helyütt. Kétségkívül sajátos bugyra ez az emberi léleknek, amely a szakralitás elragadottságát összeköti az önreflektáló – talán kicsit fájdalmas – mosollyal; a kritikáiról számára mindenestre megközelíthetetlen.

De amit talán legérdekesebbnek vélek a kritikában, az Thomas Mann politikai értékelése. Mert azon – polivalens nyomok alapján lehet vitázni rákásra, hogy egy nagy író fiúszerető volt-e szívében avagy gyakorlatában, valamint azon is, hogy helyes volt-e, pláne vétek volt-e ösztöni késztetéseinek elfojtása vagy el nem fojtása, továbbá az is csörték tárgya lehet, hogy miképpen ítéljük meg Thomas Mann viszonyát a metafizikumhoz – ámde politikai magatartásáról, antifasizmusáról, emigrációjáról olyan vas tények, adatok állnak rendelkezésünkre, amelyeket igen nehéz volna – akár egy szembeszegülő, szellemi lázadás hevével is – peresíteni, átmagyarázni. Ami a legszembevetőbb e korántsem szűkszavú tanulmányban, hogy milyen lakonikus rövidséggel intézi el Thomas Mann politikai magatartását, amely pedig személyiségének markáns, sőt egyik alapvető jegye, amelynek világhatású művek sorát köszönhetjük, s amelyet a NAPLÓ is bőszesen demonstrál. A szó szoros értelmében mindössze ennyit ír róla: *„Egy olyan világban, ahol a jelentékenység érdekében mindent és bármit egyenrangúként kell elfogadnia, a gondolkodásnak is el kell utasítania minden véglelet. A fasizmustól való undorában valószínűleg ezért sodródik a naplóírás éve alatt olyan plasztikusan balra a politikai felfogása, bár a szociális érzékenysége ennek ellenére egyenlő marad a nullával.”* Újra meg kell kérdeznünk: miért kifogásolja az író: azért-e, mert elutasít minden végleletet, vagy azért, mert *„plasztikusan balra sodródik”* a politikai felfogása? (Ami önmagában is némileg önellentmondó állítás.) Azt viszont explicite kifogásolja, hogy szociális érzéke *„egyenlő a nullával”*. Így, ezzel a záró mellékmondatnál téve világossá, amit a megelőző állítások csak hangsúlyukkal, hanglajtásukkal érzékeltettek: hogy igenis kifogásolja. Hiába: nem és nem szereti a bíráló Thomas Mannt, nem és nem képes benne egyetlen vonzó részecskét sem fölfedezni. Nézzük csak, hogyan fejezi be egy dicsérőnek induló mondatát: *„Korának talán legderekabb gyermeke, aki ezért a kitüntető címért a személyesség tragikus hiányával fizet.”* Ugyanaz a mondattechnika ez, amit a megelőző, politikai passzusban láthattunk: helyslőnek is értelmezhető mondatkezdet, amelyre rácsattan az egyértelműen elítélő zárórész. NAPLÓ-ja olvastán, úgy látszik, annyira felhorgadt Nadas Péter a naplóíró ellen, hogy még – vitathatatlan értékbázisú és nekünk, közép-európaiaknak oly fontos – antifasizmusát is pettyesnek érzékeli. Úgy vélem, a bíráló szubjektív ellenszenve tárgya iránt éppen itt, e „politikai-erkölcsi értékelésben” a legszembezőköbb.

Beszélhetnénk még a tanulmány némely irodalomtörténeti csúsztatásairól, amikor például egy csokorba köti Thomas Mannt Gide-del és Hessével – idáig megy a dolog –, de melléjük tűzve Kafka, Joyce vagy Musil nevét, bizony teljesen más mezőre eső jelenségeket drótoz össze; s Proust-értelmezésével szemben is kifejezhetném kételyeimet. Mindez azonban mellékes.

Hagyjuk nézőpontjaink eltéréseit. Mindenki onnan nézi az irodalmat, ahonnan akarja. Fontos pusztán az, hogy az irodalmat nézze, akár olyan melléktermék esetében is, mint egy napló, feljegyzéssor vagy ilyen-olyan életműfüggelék. S ez az, amit Nadas

Péter kritikája *nem* tesz. Thomas Mann naplójegyzeteit olvasván hirtelen-váratlan (vagy ki tudja: lassacskán) valamely negatív látomása támad az író személyéről, amely teljességgel érvényteleníti a szemében az író *műveit*, s iszonyattal lát kibontakozni az ismerős Thomas Mann-életmű mögött egy dermesztő Gorgó-fejet. A Gorgó-hasonlatot maga Nádas használja. Az író tehát mitikus rontó szellemmé vált, hazugság-edénnyé, festett koporsóvá – olyan gonosz atyává, akit a felháborodott fiúnak meg kell ölnie, fűzhetném hozzá, ha kedvelném az ilyen túlságosan is kézre álló, mélylélektani sztereotípiákat. Ami összefoglalva annyit jelent, hogy teljesen fölösleges volt megírnom, amit írtam. Mert lehet-e vitázni egy vízióval? Remélhetem-e, hogy Nádas Péter latra veti attól, amit ő borzadva *vél* látni némely magánjegyzeteiben, attól még Thomas Mann remekíró lehet. Ha pedig nem tartja annak, nem célszerűbb volna-e indoklasként műveit elemeznie, mintsem – feltételezett – mélytudatát? No de mit számít az ilyen ócska, lapos okoskodás azzal a megrendítő, egzisztenciális felháborodással vagy talán csalódással szemben, amit Nádas körülményeskedésében is égető indulatmenete sugall?

Az olvasóhoz fordulok inkább. Ne feledkezzünk meg Thomas Mann oly sokáig le-sajnálta, félretolta *műveinek* állandó forgatásáról; a NAPLÓ-t (szerintem) nyugodtan kihagyhatjuk. Az következik-e ebből, hogy Nádas Péternek nincs joga idevágó látomásait közölni? Dehogyan következik. Hogyne volna joga. Nem mondom, némi csodálkozással tölt el, hogy ma is, egy teljesen más indíttatású író-kritikus ugyanazon az emberi-erkölcsi jelenségen veri el a port, az „európai polgárságon” tudniillik (amelyhez Thomas Mann is jellegzetesen tartozik), amelyet vagy hetven éve püfölnek, gyűlölnék, irtani igyekeznek a századunkban, térségünkben egymást váltó önkényuralmak, nem bírván elviselni a jelenségben benne foglalt szellemi-morális autonómia jeleit. Igaz, ez alkalommal nem közéleti okból püfölik, hanem mert homoszexuális és vallástalan, politikailag meg nem számít. Az ítéletlátomás azonban éppoly parancsoló módú, éppoly kizárólagos, mint... no de hagyjuk. Istenem, mindig ki lehet találni valamit az ellen, akit megutáltunk. Pedig – úgy vélem – a „polgárt”, a „polgárosultságot” éppen ma, éppen nálunk egyenesen tenyészteni kellene, ha lehetne, lévén történelmi hiánycikkünk. Ő, nem azért, mintha tökéletes volna, távolról sem, csak olyan, mint a „parlamentarizmus”: eddig nem tudunk jobbat.

Mi azonban, olvasók, ne nézzük kritikának azt, ami nem az. Nem az, hanem olyan bámulatosan egyoldalú, nem művészetközpontú megközelítése a tárgynak, olyan magánvélemény, amelyben, mint egy düháriában, akár gyönyörködhetünk is, utána-énekelnünk azonban nem volna ajánlatos. Olvassuk inkább a művet, Thomas Mannét, ami bonyolultságában, sokrétűségében az volt, az lesz, ma pedig különösen aktuálisan az: fulladozó évtizedeinkben egy korty európai levegő.

(Nemes Nagy Ágnes hagyatékából. 1990 elején keletkezett, itt jelenik meg először.)

Franz Richter

NÁDAS PÉTER MÉLTATÁSA

Király Edit fordítása

Itt, Bécsben, ahol ez év április 15-én emlékeztünk meg Robert Musil halálának 50. évfordulójáról, bizonyára helyénvaló, ha az európai irodalom kimagasló teljesítményeiért odaítélt Osztrák Állami Díj átadásakor Musil „*lehetőségérzék*”-ét követjük; hiszen legitim lehetőség van rá, hogy Ausztria egyik legnagyobb XX. századi költője és Nádas Péter magyar költő között belső kapcsolatot találjunk.

Ha Robert Musil a lelki folyamatok pontos leírásában nyitott új távlatokat, úgy Nádas Péter a testiek tekintetében fokozta és finomította a pontosságot. De aki ilyen meggyőzően ülteti át az ember testiségét és ennek a környezettel való kölcsönhatását a mozi látványvilágából a nyelvbe, annak okvetlenül szembe kell néznie két problémával: egyfelől test és lélek, másfelől anyag és szellem kapcsolatával. Az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE című könyvben, amelyben bőven találunk zsidó-keresztény teológiai utalásokat, a következőket olvassuk: előbb teremtette „*a szellem az anyagot, aztán az anyag a szellemnek ezt a komédiáját*”. (84. o.)

Mindkét a német fordításban olvasható főmű, az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE, illetve az EMLÉKIRATOK KÖNYVE élén egy-egy JÁNOS EVANGÉLIUMÁ-ból vett mondat áll. Ez mutatja, hogy a két könyv szellem és anyag, test és lélek kapcsolatát tükrözi. Az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGÉ-ben a történelem nem egyéb, mint megátalkodottságok, bűnök és bűnbánattörekvések sora, vagyis – elbukásaival és megtisztulásaival – tisztán szellemi folyamat.

A második főmű előtt álló János-idézet a testiség, a testi világ spirituális lényegéről szól. A kor, amelyben az evangélista e mondatokat írta, akárcsak a miénk, amikor Nádas idézi, a test túlértékelésének, sőt bálványozásának kora. Szerzőnk különlegessége abban rejlik, hogy művei fölvetik az emberi alapkérdéseket, de nem elméletben és nem is esszéisztikus betoldásokban, amelyek kommentárként vagy receptszerűen könnyen lefejthetők volnának a regény cselekményéről és alakjairól. Amit e könyvek az alapvető kérdésekről mondanak, nem megfellebbezhetetlen szerzői nyilatkozatok, hanem mindig az egyes szereplők véleménye, szellemi reakciója – amikor önmaguk megismeréséért, megőrzéséért, illetve a közösségi elfogadás boldogságáért küzdenek. A szentenciák, elvont fejtegetések ezért rendezői utasításoknak tekinthetők, amelyeket a szellem e komédiájában és tragédiájában a szereplők maguk adnak maguknak. Így minden állítás folytonos, változó visszatükrözésnek, feszültségnek és torzításnak van kitéve: a testiség aprólékosan pontos leírása a lelki árnyalatok páratlan gazdagságával jár együtt. A két művet és elbeszéléstechnikájukat vizsgálva érdemes figyelembe venni egy zenei építkezési elvet: a fűgát. Mivel itt egy és ugyanazon téma különböző hangfekvésekben és hangnemekben szólal meg, adva vannak a legváltozatosabb kifejezési módok. A motívumok a fűgaszerű ismétlés és megfordítás következtében mindig más és más alakzatban vetülnek egymásra, így bontva ki belső drámai dialektikájukat.

Az EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-nek központi, ha szabad így mondani, fűgatómája a hármasság. S mivel a regény nemcsak „nevelési regény”, hanem egyszersmind szerelmi

regény is, így a szerelmi kettősség, léleknek lélekhez, testnek testhez való viszonya hármassággá terebélyesedik. A harmadik pólus – azaz a harmadik: a közvetítő – nélkül nem létezhet feszültség, de összetartozás sem. Nadas arra vállalkozik, hogy – mint mondja – felkutassa hármasságunk belső áramát. Egy talányos helyen a következőket írja: „*nevetésed a helyed a földön, és akkor észreveheted, hogy a szem nem a te szemedbe néz, hanem egy harmadik is jelen van a képen, ott a mélyedésben, körül azt hitted, hogy végleg eltűnik előled*”. (194. o.)

A homo- és heteroerotikus kapcsolatok, még az apa-gyerek viszony is, csak egy közvetítő személy közreműködésével, háromszögmegkapcsolatokként válhatnak valóra. A hármasság belejártszik az én-elbeszélő halálába is, hiszen három motoros gázolja – feltehetőleg szándékosan – halálra.

A könyv központi, cselekményt meghatározó háromszöge Thea, a színésznő és a két barát, a névtelen én-elbeszélő és a hegedűs Melchior közötti, nemeken túllépő viszony. Thea egy ízben azt mondja az én-elbeszélőnek, hogy akkor is megértené őt, ha kevésbé körülményesen káromolná az Istent. (418. o.) Amit Thea káromlásnak vél, csupán a szándéknak a visszája: túl a vallásos sztereotípiákon, mint Isten, kegyelem, áldás stb., életre hívni a metafizikus gondolkodás és érzékelés új hordozóit. A költő a hármasság, a tükrözés és a szimmetria eszközével jeleníti meg alakjaiban a transzcendens érzékenységet. A háromszög csúcsán helyet foglaló harmadikban, a médiumban, adó és vevő között fölfedezzük az ellentétes pólusok közti megváltó közvetítőt. Amit az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE még egészen konkrétan fejez ki a biblikus asszociációk súlyával, a Krisztust jelképező pénteki hallal, arról az EMLÉKIRATOK KÖNYVE úgyszólván lefosztja a mitológiát.

S itt nem szabad megelégednünk egy csodálatos hármasság jelenetről: Melchiort, az én-elbeszélő barátját és élettársát hegedűóra közben valaki figyeli. A szűk utca egyik szemközti ablakában megpillantja a lányt, aki szereti. Melchior mögött a szobában: éberrel vigyázó tanárja. E két pólus között a hegedűs lesz hangszerével a harmadik, a szellemi közvetítő a világ zűrzavarában. És éppen ez a feszültség segíti Melchiort a koncentráció legmagasabb fokára.

A művészetek, mint tudjuk, egytől egyig Mnemosyné, az Emlékezet lányai. Így lesz Mnemosyné a közvetítő harmadik őforrása, mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy az emlékezet fölleveníti a személyes múltat, hiszen a regény cselekményszövege messze túlmutat az egyéni emlékezéseken. Akárhogy és mint: a világ mint egész a múltból a jelenbe hatoló preegzisztenciák, előre formált létezők gyűjtőhelye. Ezért írja Nadas: „...úgy érzem, hogy... emberi érzékeink és ebből következően az érzelmeink túlságosan durvák ahhoz, hogy minden újból ne éreznénk a hasonló régít, hogy a jelenben ne a jövőt sejtjünk, ezért minden testre korlátozott történelemben ne sejdítenénk a testnek egy régebbi történetét.” (434. o.)

A nevelés célja tehát az, hogy továbbfejlessze az emlékezőtehetséget és a belőle kinövő sejtőképességet, mégpedig az érzékelőszervek kifinomodása és pontosodása révén.*

* E mondat csak akkor fedi föl értelmét, ha figyelembe vesszük a megelőző Nadas-idézet német „eredetijét”. Ez félrefordítás vagy pontatlan idézés következtében így hangzik: „*Ich habe das Gefühl, daß unsere menschlichen Sinnesorgane und damit unsere Gefühle viel zu grob sind, als daß sie in jedem Neuen das ähnlich Alte zu ahnen und in jedem, auf einen jeweiligen Körper beschränkten Geschehen eine frühere Geschichte dieses Körpers zu vermuten vermöchten*.” Magyarul: „[...] Úgy érzem, [...] emberi érzékeink és ebből következően az érzelmeink túlságosan durvák ahhoz, hogy minden újból megérezzük a hasonló régít [...], és minden testre korlátozott történelemben megsejtsük a testnek egy régebbi történetét.”

Példa erre maga a két regény. Az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGÉ-ben az emlékezet átfogja az európai, azaz a zsidó-keresztény együttélés évezredeit és tragikumát. Az EM-LÉKIRATOK KÖNYVE a fin de siècle-től a máig terjedő időszakot. A történet előrehaladtával Budapest, Kelet-Berlin és a heiligendamm-i üdülőhely összefonódik, a figurák, sőt a forradalmak is egy fúgaszerű polifonikus egységbe olvadnak. Amikor a Nikolsburg környéki, döntően zsidó családban halat ölnek, egyszerre kétezer év európai történelme lesz jelenléte.

Az időben és térben csak látszólag elkülönülő életképek egymásutánja izgalmas kapcsolatokat hoz létre: olyan feszültséget, amely nem csupán a cselekményből, hanem belső indoklásából fakad. A test-templom motívum például drámai módon tér vissza az erotikus Maja-jelenetben, amelynek tökéletes testiségében egyébként viszszaeseng valami a Goya-képből: amikor az én-elbeszélőben váratlanul felidéződik debil kishúga s az ő formátlan teste, kioltva a törekeny lányét.

E tér- és időbeli átjárhatóságának az az oka, hogy Nádasnál az idő két ellentétes irányba mutat. Egyrészt hérakleitoszi folyam, amelyben minden folyik és szertefolyik, másrészt, Nádas szavával, „szörnyű dágvány”, amelyben az ember csak tapos és süllyed. Bár fönn akar maradni az ismétlődések halálosan unalmas felszínén – amely az élet* egyetlen elfogadható bizonyítéka –, mégis a szó szoros értelmében önnön halála alá tapossa magát e küzdelemben. (434. o.) Az idő e kettős múlása miatt – egyfelől tovatűnő folyam, amely entropikus pusztulásba sodor, másfelől körben forgó, örök visszatérés – a regényhősök voltaképpen variánsok: egy nemzet, társadalom és archeotípus szerint meghatározott alapotívum változatai.

Bizonyára ritkán fordul elő, hogy egy zárt műalkotás nyitott világképet hordoz, mert a forma zártsága óhatatlanul együtt jár a világnézet (ilyen) meghatározottságával, sőt nemritkán ennek mentén ölt körvonalat, mint például az úgynevezett szocialista vagy polgári realizmus esetében. Más a helyzet Nádasnál. Az ezredvég sajátos fejleménye, hogy egyes művészetekben a zárt forma vagy töredék alternatívája érvényét veszítette. A művészek a feszültségtérrel kívülről keresik a helyüket, és a meghatározatlanságot szabadságnak tüntetik föl. Nádas megkerüli e paradoxont. Művei megkomponált, szimmetria-, párhuzam- és szekvenciaelemekkel roppant gondosan átdolgozott zárt műalkotások. Ugyanakkor nem talál ni bennük olyan nézetet, amelyet ne ellenpontozna egy másik, s így végül létrejön a szimmetria. Még a témátár alapkészletéhez tartozó androgyn-motívum is relativizálódik, sőt újra és újra megkérdőjeleződik: a testtel mint az érzések serdülőkori, különösen fiatalon termékeny kísérleti terrepével szemben áll a test mint átgondolt élettervet szolgáló eszköz.

A regény hermafrodita vonulata mélységeiben értelmezi azt a gyökeres történeti átalakulást, amely – az egyéb különbségek ellenére – világszerte terjed, és a jövőben még meghatározóbb lesz. A hermafrodita figurák az ókorban a matriarchátus patriarchátussá válását jelezték. A patriarchátus végével, amelyet ma számtalan jel mutat, ismét visszatérnek a hermafrodita jegyek. Ugyanakkor a diktatúrák és autokrata rendszerek – a patriarchális hatalmi örület emez utolsó, kétségbeesett fölgyulladásai – nem nyújtanak a két barátnak, az én-elbeszélőnek és Melchiornak élet- és játékkeret. Nekik csak a menekülés vagy a pusztulás marad. A szökés egy haza nélküli otthonba: ez Melchior, a hegedűs sorsa, aki a berlini falon át menekül. Az én-elbeszélő ezzel szemben a hazatérést választja, magyarként idegen lesz a saját hazájában, és ebbe pusztul bele.

* A németben *Dauer*nek, azaz maradandó(ság)nak fordították.

E bonyolult szövedékben az archaikus-archetipikus és az individuálpeszichológiai mozzanatok a legszorosabban összefonódnak a társadalom- és kultúrpolitikaiakkal. Ahogy a holland zsánerképeken egy úgynevezett apróság, egy serpenyő vagy tükör föltárja a tér rejtett egészét, úgy ebben a regényben a konkrét részletek vetik föl a világtörténelmi problémákat – és nem az intellektuális fecsegés. Például amikor Kelet-Berlinben Nyugatról átcsempészett mélyhűtött rák készül vacsorára, s közben az érzések legkülönbözőbb árnyalatai keverednek egymásba. Az inycnc szakácművészet iránti csillapíthatatlan éhség rosszulletbe és hányingerbe torkollik e különös lakomán.

A költő nem a sci-fiből és a komputerizált filmes világból vett apokaliptikus külsőségekkel, de nem is a jóléttől elkényeztetettek rosszkedvével reagál Európa jelenkori válságára. A pontosság más utat jelöl ki számára.

Méltatásunkban Musil analógiájára a pontosságot választottuk kiindulási pontul. Egy jellemvonás kiteljesedése ez, hozzá kell azonban rendelnünk a lelkiismeretességet, a felelősségérzetet és a kérlelhetetlen komolyságot is. Ez a komolyság és ez a lelkiismeretesség diktálja kitüntetettünknek, hogy védtelenül és az illúziók lóugrásai nélkül szembenézzon a saját lelkiismeretével. Az én-elbeszélő végül így tagadja meg az anyag és a test bálványozását: „Az hittem, hogy az életemből kiküszöbölhető a valószínűtlenség érzete; gyáva voltam, korom balekja voltam, a saját életem karrieristája voltam, azt hittem, hogy a szorongás, a félelem, a kivetettség érzete legalább csillapítható, vagy a test bizonyos képességei által megkerülhető.

És hogyan lehetne valaki az ember közeli dolgában járatos az istenek messzi dolga nélkül?” (522. o.)

Túl Melchior sikeres szökésén és az én-elbeszélő pusztulásán, a mű háromszög-felépítése a harmadik lehetőségre is utal: a művészet médiumára, amely fölraz, megtisztít, és arra buzdít, hogy magasabb tudati szintre jussunk.

Lossonczy Tamás

A KÉPZŐMŰVÉSZET HELYZETE ÉS ÁLLAPOTA

*Drága feleségem, Lossonczy Ibolya
szobrásművész emlékének*

Az emberiség életében emberemlékezet óta jelen van az a vágy, hogy ősi félelmeit, örömet és fájaldalmát rajzban és szoborban megvallja.

Kevés szavú megszállottak és hangoskodó sarlatánok feltehetően mindig voltak, az alkotók és a befogadók között egyaránt. A képcsináló és szoboralkotó bizonyos fokig varázsló volt. A kép pedig varázsszernek számított mindenféle rontások, betegségek stb. ellen. A varázslatos művészet olyan éltető eleme volt az embernek, akár a kenyér.

A megszállott varázslók maguk is hittek varázserejükben, ám a sarlatánok csak a bezzsebelhető hasznukra gondoltak. A varázslat az emberi élet központjában foglalt helyet, a mezőgazdaság mellett. Nem is fogtak a munkához, amíg az ilyen-olyan varázsló véleményét ki nem kérték. Figyelték a madarak röptének irányát, a villám vonulását és a mennydörgés erejét a templomban. – Kikérték a szobrok és képek véleményét is, persze a szakértő papok, papnők közvetítésével, akik értették a képek, szobrok nyelvét. Fáradt vándorok elgondolkodtak, hosszan meditáltak egykoron a szobrok és képek előtt.

A történelem folyamán a művészet helyzete megváltozott.

Nem merném azt mondani, hogy varázsereje megszűnt volna, de csak ritkán és egészen kivételes esetekben érvényesül. Nagyjában azt állapíthatjuk meg, hogy az ember örült rohantában ma már a képművelésen végigszalad, és kipipálja napi programjában: ezt is, azt is láttam. Aki nem követi ezt a módszert, azt elmaradottnak lehet nyilvánítani. Ehhez jön még a televízió esti képözöne, a videoclip. Itt se lát semmit, vagy a kép szalad el, vagy a szemlélő, aki közben dolgait végzi, csak néha pillant a képernyőre. – Aki egy ezeroldalas könyvet öt perc alatt végiglapoz, azt hirdeti, hogy ő mindent olvasott, pedig semmit nem olvasott.

Ha gyalogosan bejárok egy tájat, sok gyönyörű vagy nem éppen szép dolgot figyelhetek meg. Ha ugyanazt a vidéket autóval vagy gyorsvonaton hasítom végig, már sokkal kevesebbet tapasztalok, ha repülőgépen teszem meg az utat, már semmit se látok. Ez az ára a felgyorsulásnak. És hogyan történik a vizuális tájékozódás? A felelet egyszerű, mivel a közvetlen látás helyét az évi negyvenmillió fotó pótolja, melyeknek nagy hányadát a különböző képes magazinok közlik, a világot fotókból ismeri, és így alakítja ki véleményét, téves nézeteit.

A dolog lényege, hogy az ember végül is elfelejt gondolkodni: az összeragasztott, nagyított, megfordított, kivágott, ragasztott, levegőbe lógatott fotók keringenek körülöttünk.

Ami a képzőművészet állapotát illeti, abból indulunk ki, hogy a művészet olyan, mint az ember, aki alkotja és befogadja. Jó szem és minden, amit a szem átvitt értelemben jelent, szükséges ahhoz, hogy korunk képzőművészetét képesek legyünk jellemezni. Mindazt, amit a kortárs szemlélő darabokra hullónak, részeire törnek lát, mindazt a későbbi kor embere egységes egészként kapja. Mi egyrészt a csordaállatlét-től szabadulni kívánunk az egyéni létbe, miként a mocskokba süllyedt ember a ragyogó tisztaságra vágyik. Ugyanakkor viszont retteg, hogyha egyénisége kiemelkedik, akkor eltiporják. Kérdezem, ez jellemzi a mai embert? Igen, ez is jellemzi. A mai művész fejében és szívében is élnek ezek a gondolatok és érzések. A művész nem pusztán változásra, de változatosságra is vágyik. Kertész Imre írja figyelemre méltó gályanaplójában: *„Ha egy életen át ugyanazt teszed is – mert ez a tevékeny átok te magad vagy –, legalább ne mindig ugyanúgy tedd!”* Hozzáfűzöm, nem szeretjük a kitaposott utakat, mert ott semmi nem terem.

Életünk lázas kutatás és jó esetben örök elégedetlenség. Mégse olyan egyszerű a kép, hiszen naponta találkozunk a kérkedők fajtájával, kiknek legfőbb gondjuk önmaguknak hasznosító dicsérete az elmélyedő munka helyett. Ez mindig is így volt: a kevés szavú megszállottak és a hangoskodó sarlatánok mindig egymás mellett éltek. És miért lenne ez rossz? Hiszen a jó és rossz közti válogatás közben nevelődnek az emberek. Félreértések és művészettől idegen nézetek ezer árnyalata közben palléro-

zódik az ember. Az árnyékban sok minden selejtes meghúzódik, de ha a fényözönbe tesszük, azonnal kiderülnek a hibák, a turpisságok és a ragyogó szépségek. Fényre van szükségünk.

Felette nehéz feladat korunk képzőművészetének fő irányait meghatározni. De ne zárkózzunk el a feladat elől, mert tisztánlátásunkat minden efféle kísérlet elősegíti. Lássunk hozzá: vannak művészek, akik mindenáron féltik egyéniségüket, műveik egyik ismérve, hogy szüntelenül ismétlik – születésüktől halálukig – azokat a rájuk valló külső jegyeket, görcsösen, ragaszkodván, „na, ezt bizonyára X. csinálta”. Ezt más nem csinálja. Az ilyen művészi magatartás mind a gyűjtők, mind a műkereskedelem számára vonzó. A szakértő messziről mutat rá, „ezt csak X. csinálhatta”. Megbízható, szolid portékával van dolgunk. Irigyei pedig kinevetik, mindig ugyanazt a nótát fújja. Pedig hát elég bonyolult lelki háttere van, melyben a főmotívum a félelem egyénisége elvesztésétől. Alapvető emberi magatartás, melyet rengeteg díj, oklevél, gyűjtő, művészeti könyv igazol – Képzőművészetünk világszerte megjelenő irányával van dolgunk. Az ilyen magatartás feltehetően az önmagával való megelégedettségre enged következtetni több vonatkozásban is. Az ismételtetők mellett vannak jelei a töredezett és egybefogó átmenetiségnek.

Kemény, durva és finom, simulékony emberek jelen voltak és vannak életünkben és művészetünkben.

Vannak kiegyensúlyozott, statikus művészek, és egyensúlyukat veszítettek, akik varázsos szédületükben magukkal ragadják az embert. Vannak örök józanok és az élet borától ittas poétikus alkotók.

Ott találjuk a művészet csodálatosan zengő muzsikájában a gazdaságosan, szépen megművelt felület mellett a nagy, sima képmezők összhangját.

A túlfűtött dadogás és sikoly mellett a mély, orgonaszerű bűgös belénk hatol, ha nem csukjuk be a szemünket, és nem dugunk vattát a fülünkbe, vagy nem száguldozunk.

Ez számomra a festészet többek között, mert biztonságos part menti hajózással lett ott vannak a nyílt vizek bátor hajósai. Nevek felsorolása helyett, gondolom, így átfogóan látjuk a művészet arculatának, állapotának egyik fontos irányát. A mozgékonyság, a mobilitás, a dinamika, a sebesség hajszolása ősidők óta foglalkoztatta az embert. A lassú és fergeteges gyors tánc egyik ősi és örök megnyilvánulása az embernek. Tegnap a Holdon voltam, holnap indulok a Marsra, aztán valamelyik más bolygóra vágyom. Ez már jellegzetesen mai álom.

És már meg is érkezünk a mozgó szobor világába.

Géppel hajtott vagy vízsugárral mozgásba lendített, ide-oda vándorló fényszórókkal kapcsolt, a művész által beütemezett, közkeletű szóval beprogramozott művekről, mobil kompozíciókról van szó. Szélesen elterjedt irányzat.

Ami mozgó szobornak kell értenünk a Sárkányölő Szt. György lovas szobrát is (Kolozsvári Márton és György a XIV. sz. második felében). Lándzsaszáslaját a legkisebb szél ereje is csikorgatva szüntelenül forgatja. Mintha valami nagy figyelmeztetés jelszava volna. Megdöbbenő élményünk volt, mikor feleségemmel a prágai várban ezt az elég nagy, mégis hajlékonyan kecses szobrot megpillantottuk, melynek szerves része, a kis zászló, a fejünk felett keringve valami furcsa madarat idézett. Bizony földbe gyökerezett a lábunk, és sokáig némán, elgondolkozva szemléltük. Szegény turisták,

akik rengeteget esznek, és semminek ízét nem érzik. Csak rohannak, loholnak, és mindent kipipálnak.

Hasonló élményünk volt a New York-i Guggenheimben Rickynek a legkisebb légaramlatra mozgással válaszoló gigantikus plasztikája.

Ideidézem még a függesztett, falra feszített szobrokat, melyek néha ősmadarakra emlékeztetnek, tele vannak velük a nyugati múzeumok. Se szeri, se száma az ilyesminek. Mégis említésre méltók.

Végül gondolnunk kell az ősidők óta stabilan álló, szinte földbe gyökerezett, tartós anyagból készült szobrokra, melyeket se viharok, se földrengések nem pusztítanak el. Legföljebb pár évezredre belepi őket a por, hogy aztán a régészek majd újra felfedezhessék őket.

Felvetődik bennem a kérdés: és mi lesz veletek, mobilok? A szobrász kész a válasszal: én se élek örökké, a szobraim se élnek örökké. Így vagy úgy az elmúlás, a halál diadalmaskodik mindeneken.

A képek kategóriájába számítjuk a több, belülről hajtott és különböző irányba vetített, valójában kétdimenziós, de többdimenziósnak tűnő képződményeket. A hullámlázó, csillogó víz élményét adják. Ennek példája látható a Férihegy II. utasvárójában. Én láttam, de többeket kérdeztem, senki nem emlékezett rá eddig.

A táblaképek kimeríthetetlen lehetőségeket rejtő világában a szemet szüntelen vibráló mozgásban tartó, vagy pusztán izgalmat, vagy gondolatot sugalló, megnyugtató művek sora áll. Ha mármost a gyökereket kutatjuk, tapasztalható, hogy a belső mozgatóerőket, a művész belső látását közvetítő művek mellett mindig jelen voltak a zsurnalisztikus, a külső megjelenéssel megelégedők is. A munkálkodó, a gondolkozó ember mellett mindig ott legyeskedett a feltűnési viselkedésgéptől hajtott piperkőc, a dandy.

A mélyreható szép mellett a trécselő, fecsegő tetszetős. A szép mellett, a „csakhogy meg nem szólal”. Közel áll ehhez a spekulatív, nosztalgikus irányultság is. Oda vezetett ez, hogy a tárgyról készített festmény helyett magát a tárgyat keretezik be. – A másik dolog, amit szintén meg kell említenem: a párizsi Beaubourg-ban láttam egy hatalmas termet azzal a címmel, hogy A FESTÉSZET ÖNGYILKOSSÁGA. Ebben harminc különböző egyszínű vászon látható. Fehér, sárga, lila stb. És minden vászon mellett a képernyőn egy gyűjtő magyarázta, hogy miért szereti ezt a művet, sajnos, az üres teremnek, melyben rajtam kívül senki nem volt.

Ezek azok az extremitások, amelyek komoly művészetet inspirálhatnak esetleg.

Város- és múzeumszerte képerkereskedésekben, magánlakásokban jelen vannak a klasszikusok, impresszionisták, neoimpresszionisták, kubisták, absztraktok, szürrealisták és naivok.

Csodálatos találkozásaim közé számítom: egy Szajna-parti, vasszigorú, klasszikus épület vasszürke, hatalmas vasrácsán betekintvén, mint egy varázslat jelenik meg előttem hatalmas, színes szobor mivoltában Jean Dubuffet (1901–1985) szelleme. A szobor címe: LE RÉSÉDA. Rezedáról ugyan szó sincs, mégis elbűvöl gyönyörűsége. Egyébként Dubuffet mondta valaha: „Művészet úrral nem a Grand Boulevard-on találkozom, mellén egy táblával: »én vagyok a művészet«, hanem véletlenül, egy egészen kicsi, sötét utcácskában, amint szerényen sompolyog.”

Igyekeztem fölvezetni, ilyen az arculata és állapota a ma művészetének. Még azt kívánom ideszúrni, hogy Picasso, amikor megkérdezték, mit szól a szovjet művé-

szethez, röviden csak annyit válaszolt: „A Szovjetunióban nincs művészet, ott kitüntetések vannak.” Talán megengedik, hogy válaszoljak arra a minap hallott megjegyzésre, hogy az absztraktok rémuralma fenyeget. Főlöszleg az absztraktok rémuralmától féltetni a művészetet! De hát ugyanilyen főlöszleges a vészharangot kongatni, hogy itt a kozmopolitizmus!

Azoknak, akik a nemzeti művészet és kultúra zászlóvivőiként kívánnak érvényesülni, tudomásul kell venniök, hogy a nemzeti kultúrát nemcsak a szimbólumerejű nemzeti zászló mellett nem éppen praktikus zsinóros ruha, a sáros utca, a zsúpfedeles, földes padlójú ház, a sirva vigadó magyart ábrázoló, sötétbarnába fulladó életkép jellemzi. A nemzeti kultúra és művészet elsősorban európai kultúra és művészet. Mi, akik itt élünk, figyelemmel kísérjük mindazt, ami a világon történik. Ha már egyszer itt élünk, és kíváncsiak, tanulni vágyók vagyunk. Olyan házakban és lakásokban kívánunk élni, ahol öröm élni és lakni családunk körében. Kényelmes bútorok, szép kilátás és erőt adó, bátor színű képek közt. – Jó közlekedési viszonyok mellett, egészséges környezetben.

A ma embere nem hagyja kicsavarni kezéből a nemzeti zászlót, még akkor se, ha ezerszer is kozmopolitának nevezik a magyar állampolgárt!

Nem kirekeszteni akarunk népcsoportokat, semmiféle népművészetet, de hazánkat vonzóvá kívánjuk tenni minden jó szándékú európai számára. Semmi sincs távolabb tőlünk, mint a nemzetieskedés.

Határozott és egyértelmű, nem kapkodva száguldó demokratikus utat kell építenünk a művészet szellemi dzsungelében. Ez a mi feladatunk.

A szellemnek igazságra, a szemnek fényre van szüksége!

(Székhogyláló a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiában.)

Zádor Anna

EGY ELFELEJTETT FOLYÓIRAT

Könyvespolcom hátsó sorában egy rég nem forgatott könyvet kerestem: csak nem találtam. Helyette kezembe akadt a Franklin egykori folyóiratának, a *Tükör*nek tíz-egynéhány száma. Kíváncsi lettem, vajon milyennek tűnik több mint ötven év távlatából, ezért kicsit alaposabban átnéztem. Meglepve tapasztaltam, hogy a szerény nyomdai kivitel ellenére milyen színvonalas és sokféle tartalmú, mennyi kiváló írás és kitűnő név szerepel benne, milyen gazdag a művelődéstörténeti anyaga. Próbálom felidézni, hogyan is készült.

A *Tükör* 1933 és 1942 között jelent meg, alig nyolc évig (1933 végén indult, 1942 első felében szűnt meg.) Nem emlékszem, hogy az egyre kedvezőtlenebb légkörben magától maradt-e abba, vagy hivatalos nyomásra, a sajtókamara parancsára.

A *Tükör* a Franklin Társulat Könyvkiadó és Nyomda vállalat kulturális házi folyó-

irata volt. Célja a Franklin szerzőinek, kiadványainak propagálása, abból kiindulva, hogy egy lap hatékonyabb és olcsóbb, mint egy hirdetési kampány. Azt hiszem, az is belejátszott ebbe az elhatározásba, hogy az akkor nagyon jól prosperáló Athenaeum saját lapjai révén (*Pesti Napló*, *Az Est*) kitűnő hirdetési lehetőségekkel rendelkezett, s jól választott lektúrkiványaival – Sárközi György belépésével fordult a kiadó az igényesebb irodalom irányába – tartós sikereket ért el.

A *Tükör* egy száma nyolcvan fillérbe került, ami nem volt sok, de a „havi 200 fix” korában költségesebb folyóíratra aligha tellett volna az értelmiségi közönségnek. A Franklin inkább konzervatív kiadó volt, de a színvonalra nagy súlyt fektetett, és Péter András vezetésével elérte, hogy a fiatal írók legjava állandó szerzői közé tartozzék.

A *Tükör* főszerkesztője a klasszika-filológus Révay József volt. Eredeti, értékes egyéniség. Sokkal többre lett volna képes, mint ennek a lapnak szerkesztése, de a körülmények és nyughatatlan természete nem juttatták többhöz. Széles körű műveltségének tengelyében a latin kultúra állt, ennek szentelte sikeres munkáit. Műfordítónak is kiváló volt, legalábbis Apuleius *AZ ARANYSZAMÁR* című művének fordítása nagy sikert aratott – amihez persze a regény sikamlós szövege is hozzájárult.

A folyóirat állandó munkatársa és fő támasza Schöppflin Aladár és Komor András volt. A szerkesztőség a főszerkesztő szobáján kívül még egy helyiségből állt, itt ült Komor András és a gépirónő. Mivel ez a két helyiség kissé elkülönült a többitől, és közvetlenül a folyosóról nyílt, mindkét szobában, de főleg Komor szobájában valami klub-féle alakult ki: itt korrigáltak, vitatkoztak a szerzők, bírálták egymást és a szerkesztőket. Többnyire mindennel elégedetlenek voltak, ami nem az ő fejükből pattant ki – de közben jól érezték magukat. Mindenki részese volt – ha nem is tudatosan – annak a kísérletnek, amelynek megvalósítását a *Tükör* képviselte: ne legyen egyetlen irányban elkötelezett, mint például a *Nyugat* vagy a *Napkelet* (Tormay Cecile folyóirata), ne legyen nyárspolgári, mint a nagy sikerű *Új Idők* (Herczeg Ferenc folyóirata), nyújtson sok vizuális csemegét, de ne legyen olyan képes magazin, mint a *Tolnai Világlapja* vagy az *Érdekes Újság* és társaik. Hogy mi ne legyen valami: ezt mindig könnyebb meghatározni, mint azt, hogy milyen legyen.

Ez a kísérleti jelleg általában eredményesnek bizonyult. Bevonult – például – a *Tükör* oldalaira a fotó mint művészi alkotás, amely önmagáért szerepel, nemcsak illusztrálja vagy kíséri a szöveget. Ez merész lépés volt akkoriban, sok vitát is kavart, már csak azért is, mert a kiváló minőségben és eredeti felfogásban dolgozó hazai fényképészeket bajosan lehetett beszkatulyázni: a kor felfogása szerint sem művészek nem voltak, sem illusztrátorok.

Csakhamar kialakult az a szokás, hogy nemcsak a külső burkolón szerepelt valamilyen – esetleg az évszakkal kapcsolatos – fénykép, hanem az első oldalon is, holott ez szinte kötelezően a vers helye volt. Az átnézett számokban több mint húsz fényképész szerepel, legsűrűbben Vadas Ernő, Szöllősy Kálmán, Seiden Gusztáv, Dulovits Jenő, Zimmer Erzsébet, Langer Klára, tárgyfotókkal Petrás István. A fényképekhez csatlakozott azoknak a hajózási és más közlekedési vállalatoknak szép fotóanyaga, amelyek reklámra kérték fel a lapot. Hasonló célból gazdagították a fényképanyagot a sikeres és aktuális filmek főszereplőinek vagy jeleneteinek fotói. Azt hiszem, a *Tükör* többet tett a vizuális kultúra fejlesztéséért, mint bármelyik korabeli magyar folyóirat. Nem értek a fotóhoz, ezért nem térek ki olyan kérdésekre, hogy a fényképészek milyen látószöveget, fényforrást stb. használtak. Csak egy, a fotóval kapcsolatos újítást említek: a kifutó képet. Ez azt jelenti, hogy a felvétel az egész papírfelületet – margót nem hagy-

va – elfoglalja, és látszólag önkényesen ér véget. És itt támadtak összeütközések a nyomdával: a hagyományos nyomdai felfogás szerint van szedéstükör – ahová a képet is elhelyezik –, és van margó. Noha a fénykép (és a grafika) élt a keretezés és passe-partout eszközével, annak méretét mindig az alkotó határozta meg, a kifutó képek esetében viszont elkerülhetetlenül előfordult, hogy a fényképet – a lap méretének megfelelően – kisebbitették, ez pedig felháborította a „megsértett” fényképészt. – A szakírók tollából származó fotócikkek – ez a Rolleiflex kora – hozzájárultak a fotó mint művészet tudatosításához.

Azt hiszem, a *Tükör* kezdeményezése kép és szöveg arányos társítására, mindannak hangsúlyozására, ami ehhez kapcsolódik, jelentős lépés volt. De nem megismételhető. Az elmúlt évtizedek során a színes képközlés olyan hatalmas fejlődésen ment keresztül, az olvasók igénye pedig olyanyra megnövekedett, hogy ez csak nagy anyagi áldozat árán elégíthető ki. Így alakultak ki a luxusszintű folyóiratok, de ezek többnyire magas árak miatt csak kevesek számára elérhetők. Marad tehát – főként nálunk – a kettéválasztás: igényes irodalmi folyóiratok minden rajzi vagy képi díszítés nélkül, és magazinok, különféle profillal és különböző szinten.

A novellákat vagy más szépirodalmi írásokat általában rajzok kísérték. Ezek az illusztrációk sokféle felfogást képviseltek, de mindig hozzájárultak az írás hatásának fokozásához. A *Tükör* megjelenésének korszaka a hazai alkalmazott grafika, ezen belül a reklámgrafika európai szintre emelkedésének kora, így nem meglepő, hogy a lap illusztrátorainak gazdag sorában festőművészek mellett reklámgrafikusokat is találunk. Az előttem fekvő néhány számban több mint húsz művésznevet olvasok, festőket, grafikusokat. Legtöbbször Szabó Vladimir és a Radó György–Lányi Imre művészpáros szerepel, az utóbbiak mint illusztrátorok külön-külön, de nagy sikerű plakátjaikat együtt szignálták. Sokat dolgozott a *Tükör*nek Gergely Tibor, Vadász Endre, Csillag Vera, Szalay Lajos, Szántó Klára, Kassovitz Félix, Fáy Dezső, Köpeczi Bócz István, Sárdy Károly, Szigeti Imre és mások.

Ami a *Tükör* belső szerkezetét illeti, ez a következőképp alakult. Minden számban közöltek egy vagy több verset, két novellát vagy útleírást valamely távoli, egzotikus tájról. Minden számban volt irodalommal, művészettel, történelemmel, régészettel foglalkozó művelődéstörténeti írás. SZÍNHÁZI TÜKÖR címmel Schöpflin Aladár, EGY MOZIJÁRÓ NAPLÓJÁBÓL címmel Komor András állandó rovatot vezetett, illetve írt. Polgár Tibor rendszeresen írt az új lemezekről.

Mint említettem, a *Tükör* a Franklin szerzőinek reklámját szolgálta – persze a legtágabb értelemben. Elsősorban a háziszerzők tartoztak ide, tehát azok, akiknek minden regénye, novelláskötete a Franklinnál jelent meg, Kolozsvári Grandpierre Emil, Molnár Kata, Németh László, Szenes Piroska, Thurzó Gábor, Török Sándor és mások. Rajtuk kívül sok fiatal író szerepelt a lapban, külföldön élők is, mint például az amerikai Reményi József, de gyakran publikált a *Tükör*ben Nagy Lajos, Tatay Sándor, Kádár Erzsébet, Illés Endre, Laczkó Géza, Beczássy Judit, Bohuniczky Szeffi, Molnár Ákos, Szerb Antal, Rónay György, Dallos Sándor is. A lap súlyát, rangját bizonyítja, amit Mándy Iván írt: fiatal íróként sokáig ostromolta a *Tükör* szerkesztőségét, Schöpflin Aladárt novelláival. „A *Tükör* aztán mégiscsak közölte egyik elbeszélésemet. BOGÁR volt a címe. Egy kutyáról szólt, akinek a szabadság és a kényelmes élet között kell választani. Menne, elhagyná mindent... de nem tud, egyszerűen nem tud. És közben mintha önmagától akarna elszakadni. – Schöpflint tovább is látogattam. Mátyás tér – Károlyi-kert – Egyetem utca. Meddig tartott ez? Egyszer csak vége volt. A ház, ahol Schöpflin olvasott – elrepült. A kis utca, a Franklin

felé, kibicsaklott, a Károlyi-kert megöregedett, az egyik sarkában egy időben sírdombok voltak, valóságos kis temető...”

Ide egy kis kitérő kívánczik a Franklin és a Révai Testvérek néven működő vállalat viszonyáról. A rártati Franklin az összes kiadó közül csak ezt a vállalatot ítélte arra méltónak, hogy vetélytársának tekintse, ez azonban nem volt akadálya annak, hogy a Révai vezetői sűrűn bejárjanak a Franklinhoz. A Révai irodalmi vezetője Illés Endre volt, kiváló értője az irodalomnak és gyakori külső munkatársa a Franklinnak. Rónay György szinte minden franklinosnak a kedvence volt. Rónayt akkor is, később is sok bántás érte, de soha semmi torzulást nem lehetett észlelni a jellemében, kedélyében. Amikor halála után megjelent kétkötetes NAPLÓ-ja, egyetlen sort sem olvastam a sérelmeiről. Szelidebb, nemesebb emberrel, nagyobb műveltségű, szélesebb érdeklődésű íróval ritkán találkozom. Ráadásul olyan erkölcsi szilárdság és minden hívságos szempontot mellőző öntudat jellemezte, hogy ebben a tekintetben is párját ritkította. Valahányszor belépett a Franklin, a *Tükör* szerkesztőségébe, felderültek az arcok.

A *Tükör*ben szereplő költőkre természetesen nem vonatkozott semmiféle háziköltő megjelölés. Magától értetődő volt, hogy a költők mindenféle napilapban, mindenütt, ahol lehet, megjelennek. Hadd említsem néhány költő nevét, aki a *Tükör*ben is publikált: Áprily Lajos, Fenyő László, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Jékely Zoltán, Juhász Géza, Komjáthy Aladár, Mécs László, Radnóti Miklós, Török Sophie, Zelk Zoltán.

Az irodalmi vezető, Péter András jó barátságban volt Ortutay Gyulával, ami azt is jelenti, hogy a „szegedi fiatalok” és barátaik sokszor találkoztak a *Tükör* szerkesztőségében: Hont Ferenc, Tolnai Gábor, legsűrűbben Radnóti Miklós, aki a belső körhöz tartozott, és mint versértő is nagy megbecsülésnek örvendett. Ortutay révén a néprajz is a *Tükör* kedvelt területe volt. Ezt nemcsak Ortutay több cikke tanúsítja, hanem Bálint Sándor, Palotay Gertrúd és mások írásai is.

A konzervatívnak tekintett Franklinnál igen korán és sűrűn szerepeltek az úgyszemint vezetett falukutatók, mai néven: népi írók. Ezek közül az új utakat nyitó fiatalok közül Szabó Zoltán a Franklin beltagja volt (de művei egy ideig a Cserépfalvi kiadónál jelentek meg). Erdei Ferenc vagy Boldizsár Iván nemcsak a *Tükör*ben közölt, önálló kötetek is a Franklinnál jelentek meg kezdetben, és sűrű látogatói voltak a szerkesztőségnek.

A *Tükör* szinte minden számában volt valamilyen képzőművészettel foglalkozó írás, legtöbbször Péter András és én írtam ilyet: amikor a külső munkatársaktól a kért cikk nem érkezett meg idejében, a háziaknak kellett beugrani. Ebben a műfajban is kiváló szakemberek szerepeltek: Hoffmann Edith, Rabinovszky Máriusz, Kállai Ernő, Dercsényi Dezső, Kampis Antal, Bierbauer Borbíró Virgil – hogy csak a legismertebbeket említsem.

A zene sem volt mostohagyerek. Eltekintve a szinte havonta közölt lemezfigyelőtől, a zenetudomány akkori legjobbjai dolgoztak a *Tükör*nek: Szabolcsi Bence, Farkas Ferenc és mások.

Tudatos törekvés volt a bölcsészeti tudományok terén működők legjavát, főleg a tehetséges fiatalokat bevonni a munkába. Ezek az írások élvezetes hangvétellel a hazai és egyetemes művelődéstörténet egy-egy kérdését dolgozták fel, minden szerző kutatási területének egy-egy vonatkozásáról számolt be. Kardos Tibor, Koltay Kastner Jenő, Fűsi József az olasz kultúra gazdag tárából merítettek, Kosáry Domokos, Deér József, Váczy Péter, Keresztury Dezső, Sötér István, Gogolák Lajos a hazai és az egyetemes történelem, művelődés, irodalom változatos területeiről írtak. Külön kell szólni

Halász Gáborról és Cs. Szabó Lászlóról, akik baráti és tanácsadói minőségben sokat szerepeltek; főleg Halász Gábor volt nagy tekintély, széles körű irodalmi műveltségét, éles kritikáját, nagy fegyelmét mindnyájan becsültük.

A nyelvészek sem hiányoztak a *Tükör* szerzőinek sorából: leggyakrabban Bonkáló Sándor és Halász Gyula dolgozott a lapba.

Az úgynevezett *színesek* terén a legsikeresebb és legsokoldalúbb szerző sajátosképpen Schöpflin Aladár volt. Alapjában nem volt ugyan színes egyéniség, de a *Vasárnapi Újságnál* töltött éveit kifejeleztették benne azt a minden szerkesztő számára fontos képességet, hogy egy kis történetet vonzó címmel ellátva érdeklődéskeltővé tegyen. Íme, néhány ezekből az ügyes címekből:

MIKOR A SZÍNÉSZ TÚLÉLI MAGÁT

AZ ÍRÓK NÉPSZÖVETSÉGE (a PEN megalakulása alkalmából)

VAJDA ÚR (Vajda János, aki senkit sem tegezett)

A HŰSÉGES ÍRÓ (Baksay Sándor; ebben a cikkben – ritka madár! – Schöpflin önmagáról, múltjáról is ír).

Ezek a rövidke tanulmányok többnyire a nyári hónapokban jelentek meg, amikor a színházi szünet miatt színikritika nem készülhetett.

A második zsidótörvény, az „örségváltás” után új nevek jelentek meg a lapban, ezeknek jó része mára feledésbe merült. Éreztük, hogy a *Tükör* aligha tartható fent sokáig, 1942 első felében meg is szűnt.

Úgy tűnik, a *Tükör* jól teljesítette feladatát, nemcsak a Franklin szerzőinek, hanem a magyar kultúra széles területeinek szempontjából is. Ennél többet ilyen szerény ke-
retek közt működő folyóirat aligha nyújthat, ezért talán megérdemli, hogy kiemeljük a feledés homályából.

Somlyó György

A MEGNEVEZHETELLENKRŐL

Hommage à Vörösmarty

...hogy nem fogadták el a Messiást?
de hát a messiást nem is lehet
elfogadni, rá csak várni lehet.
ő a várakozás mint paradigma,
vagyis az időből az ami a
mi részünk, az örök – nem visszatérés
hanem várakozás, vagyis az élet
nyersanyaga, mely egyre nő miközben
mindegyre fogy, különben is az ő
dolguk volt s egyedül csak az övék
hogyan elfogadják-e, mint a szerelmes

ha vágya teljesül, de hisz sosem
 teljesülhet, mert vágy, lévén maga
 a soha-be-nem-teljesülhetőség,
 amit elfogadni sosem lehet, csak
 beletörődni hogy ez az ami
nem az ami, kinek mi köze hozzá?
 (vagy örökké lázadni ellene.)
 s hogy megölték? először is nem ők
 ölték meg, aztán pedig s ha megölték?
 csak úgy ahogy, képletesen, melyik törzs
 nem falja fel a legkülönbjeit?
 hogy megszabaduljon terhüktől és/vagy
 hogy teljesen bekebelezze őket,
 a Devianst e végső derivánsát
 mindennek mi a legszörnyűbb s a legjobb
 bennünk, egyébként közülük kerültek
 ki az elsők kik vad Pál-fordulásban
 befogadták a befogadhatatlant,
 az ősgyíkok e Saulus-saurusok
 kik apostoli léptekkel bemérve
 kifaragták a tilos faragott
 képet magukból, és kettébe törték
 újra azt az Egyet kit ők teremtü-
 vék, szóval a történelmet le kell
 bontani az atomi szintig, az
 egyénig, nem is szólva az atom
 alattiról, s az egészen elégő
 áldozat jonhaiból fejteni
 meg indítékait és eredőit,
 s akkor megértjük vagy ha nem is értjük
 a nemértésből értjük meg miért nem,
 aztán szétszóródtak, szerte, a ketté
 tört Egyisten vesztes felével, így
 éltek (mint a veszett fejsze nyele)
 (mely azért mégse veszett el egészen)
 történet nélkül, amely mégiscsak van,
 csoda vagy botrány? botrány és csoda,
 úgy ahogy lehet, ennek a Világgá
 lett Történelemnek megannyi szebbnél
 szebb története közt, még az a „végső”
 megoldás sem az ő történetük lett,
számon kívül maradtak akkor is
 mikor izzó számmá lett a nevük,
 a kiválasztottság e hajmeresztő
 paradoxonába falazva meg-
 szólíthatatlanul, kikről az antik
 s a filók és önmaguk egyaránt

nem tudják kicsodák, a Névadók,
kik földnek és egeknek nevet adtak,
föld barmainak, égi madaraknak,
napnak és éjnek, nőnek férfinak,
így lettek megnevezhetetlenek,
akár kimondhatatlan istenük.

CSAK ŐK ÉRTIK (?)

1

igen, persze hogy te is emlékszel rá hogy
egyszer véletlenül hozzáértél, és vélet-
lenül épp ott, ahol, vagy mégse? mégsem
véletlenül? mindenesetre szándék nélkül
szégyellted volna is a véletlent eljátszani,
vagy-vagy, ha már, de azért, ki tudhatja
azt hogy tudja ezt? mindenesetre boldoggá
tett azzal hogy emlékezett rá, s hogy em-
lékeztetett, most persze biztos azt hiszi
már tudja is miért *véletlenül*, pedig nem,
nem *azért*, így persze majdnem egy egész év
elveszett, vagy egy egész évet nyertetek,
amely most vész el, pedig nincs sok év, soha
sincs sok, és kivált nincs sok ilyen, amilyen.

2

erre meg neki kell emlékeznie, s ha nem –
most te emlékeztetted rá, hogy boldoggá teszi-
e? azt nem lehet tudni, csak azt hogy téged
akkor boldoggá tett, (most az egyszer még ez
a trivialisitás is megkockáztatható.) Lehet
hogy ez a két szó marad meg az egészéből? mint
egy összetört asszír kő-feliratból, két szó,
a többi rekonstruálhatatlan, ezért nem is
értelmezhető, ki is fordítható önmagából,
olvasata akár ez is lehetne: „szenvedj belém”.

RENÉ GUY CADOU

1920–1951

Nem messze földrészünk határától, Bretagne-ban született, s ugyanott, egy másik, alig nagyobb község tanítójaként fejezte be életét harmincegy esztendőskorában. Szülőhazájának sorompóin túl sosem jutott, leghosszabb útja is csak Párizsba vezetett.

Franciaország egyik legelmaradottabb vidékén, mostoha létföltételek közt bontakozott ki költészete. Mintha Cadou ebből a szükségszerűségből, szűkös életéből teremtett volna erényt, a közvetlen tények, hétköznapi ráismerések értelmét nagyította sugárzó költői jelentéssé. A szürrealista álomfejtés, a tudat mélyfúrásai, a nyelvi bűvészmutatványok divatja, majd az ellenállás allegorikus didaxisának uralma idején előbb az ALCOOLS Apollinaire-ének hangütését követve közvetlen énekstílust alakított ki, s az élet illanó benyomásait a maguk szagztatott természetességében ragadta meg, utóbb a természetnek, a személyes lét ősi formáinak mind tudatosabb megörökítőjeként az emberi sors lényegi alkalmait avatta a belső tapasztalások elégiáivá. Létünk lényegéhez pedig már-már unalmas egyhangúsággal tartozik szerelem, barátság és társaik, mindaz az emelkedett érzés, amiből, Gide tanúsága szerint, a rossz irodalmat csinálják. Cadounak hiteles, igaz költőnek kellett lennie, minthogy ebből a nemes anyagból mégis maradandóan magával ragadó művészetet teremtett.

Még életében iskola szerveződött körülötte; a *Les Amis de Rochefort* jelesei, Jean Rousselot, Michel Manoll, Marcel Béalu, Luc Bérinmont társuk halála után elmélyítették tiszteletét. Hatásának mi a titka? A francia költészet kötelezőnek látszó forradalmasítása órájában felebarátainak ez a kövek közt nőtt tanítója, a valóság humorától sem egészen idegenül, s ez a vonása

atyai mesterének, Max Jacobnak a szellemujjára vall, a napról napra megélt környezet, gyermekek, állatok, a beszédes tenyészet és falusi mozzanatok élményében találta meg vallozásainak forrását. A realizmus diktatúrájának hagyományai közt az ilyen lira csak lapos közhelypoézist nemzhetett volna, de aki nek költői gondolkodása eleve a szabad asszociáció meg a második jelentésrendszer művészi iskolájában formálódott, az a kifinomult intellektus elmetornáinak méltó ellensúlyául a lélek elemi szükségleteit kifejezve, a francia költészet alig érintett húrjait friss erővel szólaltathatta meg.

Ez az első megközelítésre olykor túlságosan közvetlennek, puritánnak tetsző költészet a művészet kiaknázatlanabb övezeteiben teljesedik ki. Amikor a poézis francia inyenccai az egymástól lehető legidegenebb motívumok társítását élvezik, amire Lautréamont biztatása nyomán Breton vagy Benjamin Péret ad számos meglepő példát, vagy a gall elmeél megújításaként René Char maximái, paradoxonai füzérének gyémántfényeinek ámulnak káprázó szemmel, avagy a hazai metaforavadász kritikusokra, a romantikus erőfitogtatás meg látomásra kábultság elkésett tanítványaira gondolunk, jólesően fedezzük föl a föloldott ellentétek harmóniáját nem ugyan Cadou költői képeiben, hanem a jelen és a múlt egymást átrajzoló s így többdimenzióssá bővülő kontúrjaiban, a személyes és az alakmás egymást átfedő, fölerősítő vagy éppen az egyszerűt kiemelő gondolatrefrénjeiben, téma-variációiban, költőnk vibráló többszólamúságában, amelyre az ÓDA SZERGEJ JESZENYINHEZ kínálja a remekmű szemléltetését.

Rába György

René Guy Cadou

ÓDA SZERGEJ JESZENYINHEZ

Kilencszázhuszonöt: mi volt a téma?
Egy őrjöngő levél a kertben tekereg
Az ősz az ősz toronyfalakat döntöget
És öngyilkos lett Jeszenyin poéta

Újságból tanított anyám
Ötéves koromban betűkre
Szergej hozzám így juthatott
Halálodnak goromba hire

Este maszatos falitábla
És petróleumlámpa-fény
Amott lenn a kisiskolában
A távoli múlt peremén

Fiam – kötelez a nemesség –
Egyszer majd egy tanyán tanít
Aki a hóban elveszik még
Oldja az elme láncait

Miklós Oroszhonában atyja
Jeszenyinnek ekképp beszélt
Nem is sejtve tovaragadja
Lován Puskin a gyermekét

Vasabroncsozott koron által
S fagyos falvakon éjszaka
Várja hétszintes palotával
A pokol fenyvesudvara

Falusi falka közt éltem én is akár te
Szerjózsa éberem fülelve
Sarjúzott menta- és vadrózsa-illatú
Hold tájából ebek hogyan is lefetyelnek

Fölajánlok neked tavaszt vadonatújat
Rjazany tája ilyet megért-e valaha
Mikor bőrövesen terelgetted a nyájad
Csupa fény csupa vér itató-vályura

Oh köszönj jó napot bús ló Szergej öcsédre
Vigasza legalább szereteted legyen
Ha vágyakozni mert liliomok tüzére
Mikor kihunyt a nap száraz heringeken

A cárné mosolyát fitymálva dalba szedte
A családi majort s eltiport földtekét
Gyermeki bánatát haját mely csupa serke
Körötte pedig a természet csodaszép

Jeszenyin Augustin! A Nagy Meaulnes Szerjocsája
Mikor megtett ezer mérföldet is veled
A gyeplőjét odavetve lova nyakába
Egyre magányosabb és szerencsétlenebb

De az álmok Oroszthonában valahol
A bálra díszített idő termeiben
Fölpattansz s poharad összetöröd akárcsak
Útközben egy csibészgyerek követ dobálgat
Sóvárgásában az esti tó üvegébe

Nevetsz s folyvást zokogsz önmagadon poétám
Lopott ködben aranycsillag tolvaja vagy
Magaddal hurcolod hosszú éjeken hétszám
Balzsamos szivedet s benne honvágyadat

Békák kara brekeg a holdra
Mint összetört zongora szól
Föllobban egy álomdarabka
Egy foltozott égbolt alól

Szergej fia kölyökkorára
Gondol most Jeszenyin papa
Testén anyja keze munkája
A rászabott zsávolyruha

A szegény hóbortos mivé lett?
Ökröt lovat odahagyott
Miként valami eszeszéledt
Mocsár partján térdre rogyott

Rebesgetik pörge kalapban
Rója a várost vele nők
Kiszívják tisztességtudatlan
Csontjaiból a vért velőt

De ezt az életet Szergej költő elunja
Rágondol szeretett földjükre és papukra
Aki vasárnap ott misézett a tanyán
S még az ő múltja is friss volt mint nyírsuháng

Ittasan bár zsebe üres fogad kocsit
Árva lelkén busong s úgy gyötri szenvedése
Hogy otthon támolyog térdre ereszkedik
Fakult ikon s karos gyertyatartó elébe

„Istenem! Cimborám! Atyám! Én Istenem!
Milyen éj! Milyen éj! Az önvád lesz a veszem
Az ajándékomon kéklő szemed pihen
Elkárhozom! Ne hidd mulatságot kerestem!

Ismét fölfogadott a kétely állomásán
A sors egy hajnali keskeny jeges padon
Elnézem épp akár egy palack rumra várván
A mozdonylámpa most fölbukkan-e vajon

És falusi tekejátékba csöppenek be
Szegény szegény kutya! ki csonttal álmodott
Száras holdhéjra lel amely egy menthetetlen
Szépségű égedény felszínén tántorog

Anyám arcára hó szakadt
Három hosszú évnyi időben
Haja fehér lett ezalatt
Mint kavicsok a temetőben

Ki elhagyta anyját a házát
Szálмага világgá futott
Hogy döngesse a szemhatárát
Szánjatok meg egy álvakot

Megismertem Moszkvát a zordat
S trojkában megélt reggelét
A gázlágnál jobb noha olvad
A gyertyaszál és csonkig ég

Két fűz közt a világ határán
Ha a sötétség már közel
Egy álmatlan kisfiu vállán
Pihen meg és úgy lobban el!

Szép Isadora ég veled
Táncod mint ha vásznat facsarnak
Szergej holtát ellejtheted
A földszinti majomcsapatnak

Jeles sorsok közé izensz
Arról amerikai módra
Elfújtam én huszonkilenc
Gyertyámat egy szép virradóra

A szépségébe haltam én
Bele földemnek úgy szerettem
Bukott angyal-ember szegény
Golyók népéhez keveredtem!"

A GYERMEKKOR CSODÁI

Iskolai verést kiáll a kis csibész
De rémiti komisz istállófiuk ökle
A tintaliliom rávall a csenevész
Oly vékonyka nyakán tegnapi hajcihőkre
A falu szekeren hazatérőben este
Ráébred s földerül egy mitológiára
Épp olyan zárt világ mint egy cirkuszi ponyva
Ott aranyszőnyegen fűrészpóros porondra
Álltában lovagol műlovárnő s kozákja
Akinek mellényén szivar a paszomány
És ményük szőrzete azonnal földidézi
Az átázott napot Austerlitz hajnalán
Kis kézmozdulat a nyolcéves koru győző
Könyörületesen bajtársait köszönti
S oly könnyedén ahogy látszik a fali mappán
Alvó hegyek között kék szalag egy folyam
Dörömböl egy dobon s úgy érzi hirtelen
Körötte zeng az ég a taps vihara zúg
Miközben mélyein időtlen majoroknak
Aludni búskomor kedvükben vackolódnak
Az arcokat zúzó kemény öklű fiúk

TÉLI SZOBA

Ezer szobából ahol éltem
A legszebb volt egy hegedű
Ott bujt meg egy elköltözött
Lélek a kémény köpenyében

Vén lámpa cédrusa alatt
Ha egy nehéz nap véget ért
Elméláztam s hosszan szorongtam
Az eljövendő napokért

De hirtelen a fény kilobban
Mi ez a vad zenebona
Hasonlón ahogy szerterobban
Dísztok termése éjszaka

Ostort pattogatva az utcán
Hajkurásznak egy gyereket
Egy kísértetcirkusz vonul tán
A lép felé s kürtje recseg?

A szív húrja most az szakad meg
S minden ami jön ezután
Széttöredező szerelemnek
Múlándó panasza csupán

Rába György fordításai

Eörsi István

IDÖM GOMBROWICZCSAL (X)

Részlet

1993. MÁRCIUS
Első bejegyzés

1961-ben, egy hétfői napon Gombrowicz izletes halat evett valahol.

Második bejegyzés

Később valamelyik szerdán, egy „szürke napon” rántott húst fogyasztott és ananászt.

Harmadik bejegyzés

Ezek a gasztronómiai tényközlések tudományellenes hadjáratát követik: „*A tudomány butít. A tudomány törpévé tesz. A tudomány elcsúnyít. A tudomány eltorzít.*” A tudomány felpuffadt fejű pigmeusokat állít elő. A tudománynak nincs nyelve, nem ő uralkodik ki-fejezőeszközein, hanem megfordítva: „...*a logika kultusza szétrombolja az érzéket a személyiség iránt, elveik pótolják velünk született ön- és létbizonyosságunkat, az elméletek megölik a szépséget és a báj.*”

Gombrowicz nem kevesebbel vádolja a tudományt, mint hogy megszünteti a személyiséget, a világot pedig szilánkokra töri. A tudósnak össze kell zsugorodnia, hogy ki ne lógjon a maga törmeléknyi szilánkjából. Szét kell tehát verni a tudomány pofáját, hogy megtanulja végre: „...*fontosabb, hogy az ember kicsoda, mint az, hogy mit csinál.*” Eddig a felismerésig a tudomány nem juthat el, mert a hasznot hajkurássza. A művészet viszont az emberi formának szenteli magát.

A hal, a rántott hús és az ananász ebben az összefüggésben: állásfoglalás az érzéki ember mellett. A logikai formáknál több esélyük van arra, hogy megemésztve valamely emberi személyiség részévé váljanak.

Úgy is, mint AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSságá-nak hajdankori fordítója, nem felejtettem el, hogy Lukács a művészetet antropomorfizáló, a tudományt pedig deantropomorfizáló tevékenységként határozta meg. Diagnózisa tehát közel áll Gombrowiczéhez, csak hogy ő ebből más következtetések és értéktételek felé haladt tovább. Szerinte a tudomány a maga teljességében az emberiség felhalmozott tudata, a művészet pedig az öntudata. Mindkettő az emberi lét legmagasabb rendű eszmélségi formája. Lukács nem veti el a gazdasági alapok Marx-féle prioritását, de ezt csak az időbeliség tekintetében vallja igaznak. Az ok előbb van, mint az okozat, de ebből nem következik, hogy magasabb rendű volna nála.

Gombrowiczcsal akkor értenék egyet, ha bebizonyította volna, hogy a tudós, miközben deantropomorfizál, vagyis kivonja személyiségét vizsgálódása tárgyából, el is

veszíti azt. A művész pedig, antropomorfizálva, vagyis személyiségével átítatva mind-azt, amihez ábrázolói szándékkal közeledik, feltétlenül gyarapodik mint Valaki. A köznapi élet szintjén azonban Gombrowicznak igaza lehet. Hazug uralmi rendszerekben – és a mai emberiség csak ilyenekkel került kapcsolatba – a szellem erői, roppant érdekek szolgálatában, azon munkálkodnak, hogy a többé-kevésbé nyomorúságos létezésnek a szükségszerűség látszatát kölcsönözzék. A szép eszmények nem megvilágítják, hanem eltakarják a valóságos emberi viszonylatokat, mégpedig többnyire születésük pillanatától kezdve, de legkésőbb akkor – láttuk a marxizmus esetében –, amikor uralomra jutnak. Mivel az uralmon lévőknek nem érdekük az emberi viszonylatok tisztázása – ebben az egyben csakugyan megegyezik a magánkapitalista rendszer az állampártival –, felülkerekedik az a spontán érzés, hogy a világ körülötünk lényegéből következően áttekinthetetlen. A szintézis hiú ábránd, foglalkozunk tehát a részletekkel. Csacsi utópia, hogy a mélyfúróbrigádok között összefüggés létesíthető. A Részek diszkreditálják az Egészt, kezdetben olykor rezignáltan, később magától értetődő gesztusokkal, a szellem roppant vereségét örök emberi állapotnak tüntetve fel. Ilyen körülmények között válik uralkodóvá az a tudóstípus, amelynek érdeklődését a közvetlen hasznossági szempontok táplálják: ő az a szolga-professzor, buzgó filiszter, felpuffadt fejű pigmeus, akit Gombrowicz tiszta szívéből megvet és utál.

Csakhogy ez a folyamat végbemegy a művészetben is. A festő kialakít magának valamiféle eredeti modort, és bevezet vele – szerencsés esetben – egy jó hírű galerista révén. Ettől kezdve modora diktál neki: ugyanis erről már kiderült, hogy eladható. A művészek berendezkednek a roppant birtok egy kis parcelláján, nevük – József Attila kifejezésével élve – *áruvédejegye*. Egyre gyorsabb áramlással kell szembeüszniük azon keveseknek, akik ebbe nem törődnek bele. „*A hasába! Vagy a fogait!... A pof... Bumm! Adj neki!*” – biztatja Gombrowicz valamelyik kedden, szerdán és csütörtökön a művészeket, verjétek szét a tudományt, mondja nekik 1961-ben, azt remélve, hogy gyalázatosan elnyavalyásított állapotukból új erőre kapnak így. „*A pudli, mely két tappancsán pítizik, harapjon végre, rajta!*” Helyes. Csakhogy a művészek és a tudósok bokája egyaránt rászolgál a pudlifogakra! Azok, akik nem érik be a valóságcserepekkel, sőt folyvást összevagdaltják velük a kezüket-lábukat, rontsanak neki a törmeléklét piti hőseinek – mert itt húzódik a határ, nem pedig a művészet és a tudomány között.

Most pedig rátérek a marxizmus és a művészet viszonyára. Előbb azonban eszem, ha nem is jóízű halat – színészházban írom ezt, Kaposváron –, de egy pár debrecenit tormával, juhtúrót, füstölt csülköt, almát és narancsot. Mérsékeltén kifinomult gyönyöröknek nézek elébe, arra azonban alkalmasak lesznek, hogy magam is letehessem voksomat az érzéki ember mellett.

Negyedik bejegyzés

Gombrowicz abból indul ki, hogy a kommunizmus: tudományos világnézet. Nem agitátorok csábítják az egyetemistákat a vörös zászló köré – 1961-et írunk! –, hanem tudományos kultúrájuk, rajongásuk a tudomány iránt, melyet „*a kommunizmus a szcientizmus dicsfényében állít elénk*”. A művészetnek a barikád másik oldalán a helye. Csábító, mámoros, arrogáns, táncos lelke nem törődhet bele abba, hogy egy hasznossági elv alapján elrendezett, „társadalmiasított” társadalomban csupán a racionálisan rá kiosztott funkciókat töltsse be.

Ismét feltolakszik a Heine-párhuzam: a költő már a matracsírban azt jövendölte, hogy a kommunisták, ha uralomra jutnak, a DALOK KÖNYVÉ-be csomagolják majd a kenyeret és a dohányt az éhez, szegény, öreg nénikéknek. Ő még a művészet halálába is beletörődött volna, ha csak ennek árán számolható fel az éhez és a társadalmi igazságtalanság – könnyű volt neki, nem láthatta a kommunistákat a hatalom csúcsain.

1961 óta szétporladt a kommunizmusnak mint tudományos világnézetnek a mítosza. Ma már a vak is látja: a marxizmusnak nincs racionális terve arra vonatkozólag, hogy miként szüntethető meg a piacgazdaság és az árutermelés. Mivel ebből vezeti le a dologi viszonylatok uralmát az emberi szféra felett, az elidegenedést, a fétisteremtő szemléletmódot és általában a hamis tudat különféle formáit, ezek leküzdésére sem dolgozhat ki konkrét stratégiát. Gombrowicznak tehát ma már nem kellene tartania attól, hogy a kommunisták olyan hasznossági szempontok alapján működő osztársadalmi gépezetet konstruálnak, amelyben nincs helye a művészetnek.

Azt a meglehetősen magányos nézetet képviselem, hogy a kommunizmusnak mint tudományos világnézetnek és tudományos igénygel fellepő jövőképnek az összeomlása nagyobb távlatban nem árt, hanem használ a marxizmusból annak, ami benne életképes: kritikai szemléletének. Ez ugyanis megszabadul az utópia ballasztjától, attól a természetlen önellentmondástól, mely a kritikai szemléletet az elmélet és az élet döntő területein kritikátlanságra, apologetikus manőverekre kárhóztatta.

A kritikai szemlélet legfőbb célkitűzése, hogy feltárja azokat a manipulációkat, amelyek az embereket a társadalmi gépezet kerekévé és csavarjává degradálják. A tudomány, amelyet Gombrowicz felelőssé tesz a világ elköltöztetéséért, nemcsak elősegítője, hanem privilegizált áldozata is ennek a folyamatnak. Amikor a marxizmus hadat üzen az elidegenedésnek, voltaképpen az összezsugorított, funkcióbetöltésre korlátozott személyiséget szabadítaná fel. Reális jövőkép híján erre nem lehet képes. De konkrét elemzései és intellektuális felismerései megnehezítik, hogy a világ állapotát végső soron elfogadhatónak és véglegesnek tekintsük. A kritikai szemlélet felszabadító lehet pusztán azáltal is, hogy megtanít „NEM!”-et mondani arra, ami „NEM!”-et érdemel. Ha például visszautasítok egy rossz kompromisszumot, akkor ez nem pusztán negatív magatartás, hanem a „NEM!”-mel együtt „IGEN!”-t is mondok egy másfajta magatartási módra. Sok ilyen „IGEN!” kivezet a jelenlegi állapotok köréből, anélkül hogy önmagában képes volna új állapotok megteremtésére. Valamilyen senki földje felé vezet, abban bízva, hogy onnan előbb-utóbb majd visz tovább is út. Minderre persze mondható, hogy én is lemondok az Egészről, és beérem a részletekkel. Ez azonban nem így van. Én nem érem be velük, csak éppen nem jutok túl rajtuk. Ezt azonban nem tartom örök emberi állapotnak. A teljesség még pusztán igényként is szárnyakat ad.

Ha tehát a marxizmust nem tudományos világnézetnek, hanem kritikai szemléletnek fogjuk fel, akkor legfőbb törekvését Gombrowicznak nem a barikád túloldaláról kellett volna szemlélnie. Ha az emberek kivághatnák magukat a manipulációk hálójából, akkor pontosan olyan lényekké válnának, akiknek fontosabb, hogy kicsodák, mint az, hogy mit csinálnak. Már pusztán a harc a háló ellen is jelentékeny személyiségeket kíván (és fejleszt ki). „Marx nem vette észre, hogy a művészet az ő kérlelhetetlen ellensége, minden körülmények között, függetlenül attól, hogy milyen termelési rendszer pátyolgatja. Túl keveset értett a művészethez? És mint mindenki, aki nem érti igazán, lebecsülte elementárisan szilaj, explozív természetét?” Így Gombrowicz.

Én magam ebben az összefüggésben érdektelennek tartom, hogy egy bizonyos Karl Marx nevű személy milyen mély művészi élmények, katarziszok befogadására volt ké-

pes, ha képes volt ilyesmire egyáltalán. Annyit tudunk róla, hogy Shakespeare-en kívül Aiszkhülosz volt a kedvenc tragédiaköltője, mégpedig éppen A LELÁNCOLT PROMÉTHEUSZ. Ennek témája a rabul ejtett, gigászi személyiség szenvedése és daca. A titán nem törik meg a zsarnok fenyegetéseitől, felszabadítóját előre látja már. „Ezt jól jegyezd meg: szolgasorsodért soha / el nem cserélem gyötrelmes balsorsomat” – mondja szeges bilincsekkel a sziklához láncolva, átdöfött mellel a főisten szolgálékú követének, Hermésznek. Ez lehet akár morális-ideológiai program is. De végrehajtható-e pusztán „civilizált, normális, pozitív” rendszabályokkal? Prométheusz vágyai és kínjai elementárisan szilajak, explozív természetűek. A szó legtágabb értelmében vett kritikai szemlélet és a művészség közös hőse ez a Prométheusz: más-más módszerekkel és késztetésekkel, de mindkettő arra törekszik, hogy megőrizze magát, míg szét nem törheti a láncot, mely sziklájához bilincseli.

„El a politikától, művészet! Légy egyszerűen önmagad. Őrizd meg természetedet, nincs más dolgod.” Helyes. Se a haladás, se az erkölcs, se a humanizmus, se az igazságosság nem csábíthatja észokokkal nászágyba a művészetet. De mi történik, ha sóvárgásként jelentkezik, vagy szenvedélyként, nemcsak az értelmet, hanem az ösztönök legmélyét is áthatva, mint Aiszkhülosznál vagy Shelleynél, aki széttörte Prométheusz láncát? Ebből az alkalomból ez utóbbinak védekeznie kellett egy meg nem nevezett „skót filozófus” ama vádjá ellen, hogy költészetét „világmegreformáló szenvedély” ihleti. „Hibázik, aki azt hiszi, hogy költői kompozícióimat kizárólag a reform közvetlen előmozdításának szentelem, vagy hogy bármilyen mértékben is olyan érvekkel alátámasztott rendszernek tekintem őket, mely az emberi élet teóriáját foglalja magában. Iszonyodom a didaktikus költészettől...” Ehelyett „az erkölcsi kiválóság gyönyörű eszményeivel” szeretné megbarátkoztatni kifinomult képzetű olvasóit. De mik ezek a gyönyörű eszmények?

A művész, aki fittyet hány a politikának, aki csakis arra törekszik, hogy tevékenysége révén önmagává váljon, olyasvalakivé, aki szüntelenül tiltakozik a kívülről rázúduló erők deformáló hatása ellen: az ilyen művész – és most nemcsak Aiszkhüloszra és Shelleyre, hanem Gombrowiczra is gondolok – ugyanazt védi, amit a kritikai filozófiák: a teljes ember lehetőségét egy manipulált világban. „Autentikus formánk a torzulással szemben tiltakozásban rejlik” – így Gombrowicz. Ez művészi programja. Filozófiai-politikai programnak sem rossz.

Ötödik bejegyzés

Félek, hogy Gombrowicz a fentieket olvasva gunyorosan lebiggyesztené ajkát, válaszra sem méltatna. Esetleg azok közé a „naiv és becsületes pedánsok” közé sorolna, akik „magukon dolgoznak», tökéletesítik, elemzik magukat, megkonstruálják moráljukat, és reszketnek szemközt a felelősségükkel, az egész emberiségért szenvednek, és akik lehetnek kutatók, tanítók, vezérek, bírák, inspektorok, lélekmérnökök, akár mártírok, sőt olykor még szentek is – de táncosok, énekesek nem lehetnek”. Az érveléséből kiszűrhetetlen racionális pátosz Gombrowiczot ilyen ítéletre csábíthatná. Ez persze fájna nekem, és még védekezni se volna módom – a videokazettán láttam Gombrowicz száját, így hát attól tartok, hogy lebiggyedő ajkával szemközt aligha találnam meg a helyes folytatást. Mit tegyek tehát? Magam elé képzelem ezt a keserűséget, vizsgolygást és fölényt kifejező ajkat, és újrakezdem monológomat, máshonnan dobantva, más nekifutás után.

Berlinben éppen most egy huszonhárom éves török asszony áll a bíróság előtt: bal-tával agyonverte a férjét. Ő maga már Németországban született, de olyan családban,

mely a népes török közösség kebelében mintegy harminc éve csorbitatlanul őrzi a mohamedán vallással együtt a muzulmán családi struktúrát, érték- és szokásrendszert, viseletet, egyszóval a teljes mozlim tradíciót.

A vádlottra tizenöt éves korában ráparancsolt az apja, hogy menjen férjhez egy törökországi illetőségű fiatalemberhez, távoli rokonukhoz, akit persze még sohasem látott. Az apai parancs egyik oka feltehetően az volt, hogy ily módon Berlinbe lehessen hozatni, családegyesítés címén, az ifjú férjet. A lány ellenszegült az apjának: nyilván hatott rá az emancipált berlini szellemiség, amelytől nem izolálhatta légmentesen a környezete. Ettől kezdve nemcsak az apja verte, hanem a fivére is, az anyja pedig naphosszat gyalázza, fenyegette. Két év múlva a család hazalátogatott Törökországba, itt elviselhetetlenné vált a nyomás. Helybe hozták a vőlegényt. A házasságkötés után – egyelőre az új férj nélkül – visszatértek Berlinbe. A fiatalasszony kilenc hónap múlva szült egy fiút. Hála a németek mind kicsinyesebb idegenellenességének, a férj csak két év múlva kapott tartózkodási engedélyt Germániában. Ebben a két évben a fiatalasszony nem élt különösebben rosszul, családja nem kínoztta, a gyerek örömet szerzett neki, egy ruhagyárban dolgozott. Attól a naptól kezdve azonban, hogy beállított a családfő, újrakezdődtek a verések. Nem apja, hanem ura és parancsolója csépelte, mégpedig minden éjszaka. Előbb megerőszakolta, aztán megverte. Ráparancsolt, hogy üljön az ágy szélén hajnali háromig vagy négyig. Ha lehunyta szemét, ütés ébresztette fel. A férj nem kapott munkát, nappal jól kialhatta magát. Frissen, teli hassal várta délután haza az asszonyt. Lelépte a távolságot a ruhagyár és lakásuk között, miközben az óráját nézte. Az út tizenhét percig tartott. Ha a fiatalasszony tizennyolc perccel a munkavégzés után érkezett haza, akkor nem kellett éjjelig várnia a dadára. Egyszer szabadságot vett ki és megszökött. Három napig dekkolt egy munkatársnőjénél. A család valamiképpen a nyomára akadt. Amikor a negyedik napon kilépett a házból, hogy kenyeret és tejet vásároljon, két fivére közrefogta, leütötték, megrugdalták, megtiporták a forgalmas utcán, majd hazavonszolták a férjéhez és gyerekéhez. Még egy évet éltek együtt a régi módon. Az egyik éjszaka egy különlegesen brutális erőszaktevével és verés után elaludt a férj. A fiatalasszony kiosont a szerszámkamrába, behozta a baltát, és egyetlen csapással kettéhasította a gyűlölt fejet. Ha a bíróság az összes enyhítő körülményt tekintetbe veszi, akkor csak négy-öt évet oszt ki rá.

„Meg is érdemli – mondtam V. konyhájában a dühtől remegve –, miért nem az első évben csapta agyon?” V. letette borospoharát, és rám meredt. „Milyen érzéketlen vagy – mondta –, nincs fantáziád.” „Hogy bírta négy éven át napról napra? Micsoda ember az ilyen?” – „Ez egy ilyen kultúra. Nem emlékszel arra a másik fiatal török nőre, akit az anyja...” – „Kultúra? Húsz évet érdemelne – hörgöttem –, mert már az apját fel kellett volna aprítania.” „Az apját? Meg a fivéreit, a nővéreit, az anyját, az egész török közösséget, sőt a Törökországban élő rokonokat és barátokat is?” V. dühe vetekedett az enyémmel. „Az ükapját is fel kellett volna aprítania, mi?” – „Igen, az ükapját is – kiabáltam –, ezt az egész szörnyűséget, a családfői diktatúrát, a női rabszolgasorsot, mindent szét kellett volna vagdosnia.”

Természetesen tudtam, hogy dühöm nevetséges és igazságtalan, és hogy V.-nek, mint külföldiek védelmére specializálódott ügyvédnőnek sok ilyen pária asszonnyal és lánnyal akadt már dolga, és ismeri a hozzájuk tartozó férfiakat is, ezért joggal mondja embertelennek elvont, abszolút, fentről lefelé harsogott morálot. Ilyen esetek megvitatása közben többnyire lezajlik köztünk a fenti fogcsikorgató párbeszéd valamelyik változata. Közben mindketten elfelejtjük, hogy dühöm igazi címzettje az

emberi állapot, mely megakadályozza, hogy az elnyomott lény azzá lehessen, aki. A perben szereplő fiatalasszony, sok millió sorstársnőjével együtt, sziklához volt láncolva, igen jó étvágyú keselyű falta a máját, de Prométheusszal ellentétben a lázadás, ez az erényes bűn nem természetes lehetőségeinek, hanem kivételes erkölcsi tehetségének folyamánya volt, mert a görög világszemlélettel ellentétben az iszlám kultúrában nincs helye a prométheuszi lázadásnak.

Gombrowicz lebiggyedő ajkával szemközt másodszeri nekifutásban erre az univerzális dühömrre hivatkozom. E düh tárgya, ha úgy tetszik, „az ember és a forma közti meg hasonlítás”, vagyis az, hogy az ember eltorzul a körülmények prései között. Ezt nem lehet megúszni, hiszen – mint Brecht mondja – még „Az aljasságra vicsorgó gyűlölet / Is eltorzítja az arcvonásokat”. Gombrowicz azt állítja, hogy e meg hasonlítás okozta fájdalmat bárki átélheti, és a művészek át is kell élnie, hogy kifejezhesse, de a tudós, „ha egyáltalán foglalkozik ezzel, akkor tudományosan teszi – tehát szenvedés, és ennek következtében átélés nélkül...”. Én viszont úgy vélem, hogy e meg hasonlításba előbb-utóbb csaknem mindenki beletörődik: a köznapi élet szereplői, a politikusok, a papok csak úgy, mint a tudósok és a művészek. De az élet minden területén akadnak lázadók, akik tudják, vagy legalábbis sejtik és érzik, hogy „azonosak maradhatnak önmagukkal” a torzulások ellenére, „amíg szenvednek tőlük, és tiltakoznak ellenük”. Gombrowicz abban téved, hogy összetéveszti a tudósokat mint érző lényeket, mint esetleges citoyenneket a formájukat szakmájának kifejezési formájával. Például: ha ma egy közgazdász a harmadik világ kizsároltságáról statisztikai táblázatokat készít, és elmagyarázza az ezekben rejlő törvényszerűségeket, akkor mind a számoszlopokból, mind elemzéseiből ki kell szűrnie a saját személyét. De elképzelhető, manapság persze csak mint kivételes eset, hogy a meg hasonlítás ember és forma közt szenvedést okozott neki, dühöt váltott ki belőle, és ezek az indulatok ihlették vizsgálódásai során.

Hatodik bejegyzés

Szabadba csalogató tavaszi reggel. Gombrowicz öltözik, sétára készül. Csöngetés. Simon az. (Ki az a Simon? Egy *compañero*.) Leül, de furcsán, szokatlanul. Így is cseveg (mint aki otthon hagyta önmagát). Remegni kezd a felső ajka. Egy dézsányi forrásban lévő víz négyéves kislányára ömlött. A kislány a kórházban, sok óra óta, és még mindig nincs vége. Tovább ülnek egymással szemben, szinte összeér az orruk. Kibírhatatlan. Ki kell szabadulni a négy fal közül. Gombrowicz forgalmas útvonalat választ, hogy elveszthessenek a tömegben. Versenyfutás az idővel: a kislány haldoklása nem tarthat mindörökké, csak az addig múlt időt kell kitölteni. Gyümölcsárus mint első epizód: egy kiló almát kérnek. A gyümölcsárus dicséri az almáját. Gombrowicz beavatja őt a tragédiába. A gyümölcsárus zavartan motyog, leméri az almát. Gombrowicz üvöltetni kezd: „Vegye vissza az almáját!” – és futásnak ered. Utána Simon, a kislányával. Kutyaugatás mint második epizód. Rohanás a forgalmas utcán, Gombrowicz iménti üvöltése kíséri őket a járművek és gyalogosok közt, továbbá a kutyaugatás, mely az üvöltésnek állati értelmet kölcsönöz. Feltűnik egy úr – harmadik epizód –, és valamilyen útbaigazítást kér. Simon nem felel. Gombrowicz nem felel. Eltökélt, mozdulatlan csöndjükkel a semmibe lökik az urat. Száguhdanak tovább, negyedik epizód, egy mellettük elhúzó taxiból papagájkiáltás. Ez feltámasztja a korábbi kutyaugatásnak és Gombrowicz üvöltésének a terét, előtérbe lép közös jellegzetességük, az állatiság. Ro-

hannak tovább. Váratlanul egy üres térre érnek, alattuk folyó és kikötő. Mozdulatlan hajók kürtőjéből füst száll fel. Megállnak. A kikötői erődítmény halott sziluettje. Az üveges víz és a vizes ég közt pára, köd, füst. Ötödik epizód: papírzörgés. Simon rálép a papírra. Kis szél, zörgés. Mindketten a papírt bámulják. Újabb papírzörgés, elviselhetetlen. Gombrowicz rádöbben, hogy Simon esetleg megöli. Az összes korábbi epizód egyetlen zsinagrára fűzve: az üvöltés, az állathangok, az élettelen tárgy zöreje: ahogy a kislány a kínban elállatiasodik, eltárgyasul. Nem várhatja meg, hogy még egyszer megzörrenjen a papír. Rohanni kezd, mögötte Simon. Egérutat nyer, pályaudvar, elvegyül a tömegben. Pénztár. Jegyet kér Tigre-be. (Miért épp oda?) Mögötte valaki szintén Tigre-be kér jegyet. Simon. Új menekülésre nem nyílik mód. Hosszú várakozás, kart karba öltve. Ő és Simon és a gyermek elállatiasodása Simonban, és a kín, a gyerek kinja, mely minden érzéki benyomást a maga képeré formált. A vonatban. A tömegbe ékelődve. Mindenki célok után, csak ők nem. Tigre-be. Tigre: a tigris. Az elállatiasodott gyerek tigrisüvöltése. Menekülés – hatodik epizód – egy roppant méretű kövér úr hájtömbjei közé. Itt végre némi biztonság. És ekkor „lentől lent” szörnyen meglöki valaki. Vagy megmarkolja: hetedik epizód. Vagy nem is lökés és markolás ez, hanem harapás. Érthetetlen, felfoghatatlan eredetű támadás. Még mélyebben bele a hájba, de nincs menekvés. És ekkor – nyolcadik és utolsó epizód – megcsiklandozzák a tarkóját. De kicsoda? Se a hájtömb nem lehet az, se Simon. Gyengéd csiklandozás, játékos ujjak. És egybeforr a csiklandozás meg az állat, és a még el nem üvöltött, felfoghatatlan üvöltésre ront, készlőbálva szinte.

Pardon, Monsieur Gombrowicz, pardon, pardon. Le se kell biggyesztenie az ajkát, magamtól is tudom, hogy ezt sohase lett volna szabad elkövetnem. De most már megtettem, és semmi sem csinálható vissza. Összefoglaltam egy novelláját, amely pedig éppen a benne rejlő epizódok érzékletes kibomlásából meríti erejét. Tudom én is, hogy valamely elbeszélés tartalma éppúgy nem mesélhető el, mint egy hegedűversenyé. Felkérem esetleges olvasóimat, hogy élvezzék végig az eredeti művet, a NAPLÓ német kiadásában a 678–690. oldalon található.

Azért vállalkoztam a merényletre, mert utána szerettem volna nyomozni annak az érzésemnek, hogy itt egy valóban megesett történet ölt szemünk előtt, szinte az elmondása folyamán, irodalmi formát. Tetten akartam érni a pillanatot – a repülésben is ez izgat a leginkább –, amikor gyorsuló nekifutás után felszökkenünk a valóság talajáról. Előre tudtam, hogy a stílus nem vezethet nyomra. A megformálás irodalmi ereje már az első oldalakon szembeszökő. Miután Simon kinyögi, mi történt a kislánnyal, Gombrowicz így írja le a bekövetkező szituációt: *„Elnémultam, és elnémult ő is, és így ültünk ott, mondhatni orr az orrban. Szem a szemben. Kéz a kézben. Láb a lábban. Térd a térdnél. Tête-à-tête.”* Ez nem a NAPLÓ stílusa, hanem a gombrowiczi szépprózáé. Csak-hogy az írás mégis e NAPLÓ-ban talált magának helyet. Az „én” valóban Gombrowicz énje, ugyanaz, akit a NAPLÓ-ból ismerünk már. A kezdőjelenet minden bizonnyal valóság: egyik barátjának vagy ismerősének a kislányát kórházba szállították súlyos, tán életveszélyes állapotban. A leforrázás motivuma is megtörténtnek tetszik. Az illető elcipelte kétségbeesését Gombrowiczhoz, de nem bírták ki a szobában, Gombrowicz sértát javasolt. Ösztöneim azt súgják, hogy ez valóban így vagy hasonlóképpen történt. Valószínűleg a szép tavaszi idő sem kitalálás, bár a kislány szörnyű kinjainak és a természet virulásának kontrasztja lehet írói lelemény is. Háborzongató séta következett, két sáv nyomult előre egymás mellett, Simoné hallgatásból, Gombrowiczé abból az üvöltésből, amelyet az almaárusnál lökött ki magából. Ez az almaárus-epizód ugyanis

szintén megtörténhetett, úgy, ahogy olvasható. Egy kilót kértek, de az almaevés enyhén élvezetig idillje és a kislány emberfeletti kinja nem fért meg együtt. Az almaárus motyogása előcsalta Gombrowiczból a rémséget. Az árus megérezte a helyzet képtelenségét, de megfelelő reakcióra nem futotta – nem futhatta – az erejéből, és ezzel kiprovokálta Gombrowicz üvöltését. Ez a rémséget, mely eddig Simon és Gombrowicz titka volt, a nyüzsgő város közös tulajdonává avatta. A későbbi epizódok – talán az utolsó kivételével – mind megtörténhetek, ezer egyéb epizóddal együtt, amelyből az írói műhelyben célszerűen kiválasztódtak. Kutya, papagáj, tudakozódó úr, zörgő papír a néma téren, sőt még a menekülés és a vonatút is megeshetett, nem beszélve a hájtömb gusztustalanul otthonos erotikájáról és a támadásról, mely lent érte lentről. Ezek mind elképzelhető séta- és utazási élmények, és én szívesen feltételezem, hogy éppen ezen az iszonyatos napon gyűjtötte őket össze az író. Ennek azonban már nem tulajdonítok jelentőséget: mindegy, hogy mikor történtek meg, és hogy megtörténtek-e egyáltalán, mert nem tartalmuk és anyaguk a fontos, hanem az a mód, ahogyan Gombrowicz egymásra és a haldokló kislány gyötrelmére vonatkoztatja őket. A fájdalom állatiasága, mely végül pusztá tárggyá változtatja a szenvedő személyt – és a kín elől menekülő elbeszélő, akit az epizódok végtelen mennyiségű elképzelt vonatkozásai közül éppen azok ragadnak torkon, amelyek visszavezetik az állatiaságba, az eltárgyasulásba, az üvöltésbe: vagyis abba, ami elől menekül. Mellette barátja, az apa, akihez talán el sem érnek a kinti vészjós jelek, és még ha érzékeli is, nem kell a kislány távoli haldoklására vonatkoztatnia őket, mert ő ezt magában hordja. Ez parancsolja rá a csöndet, és ez a fenyegető csönd rémségesebb az elbeszélő üvöltésénél. És amikor a mozdulatlan téren, a papírzörgés kontrasztjában felülkerekedik a csönd – ahogy kurta időre már a tudakozódó úrral szemközt is felülkerekedett –, akkor a menekülés lelki kísérletből fizikai valósággá válik. Gombrowicz elmosza a határt a valóság és a képzelet termékei közt, és valamely közvetlen élményből kiindulva olyan egységes anyaggá gyúrja tapasztalatainak és fantáziájának anyagát, melyben minden motívum egymásra vonatkozik, mégpedig nem logikai úton, hanem érzékletesen. Az érzékletességet ez az elbeszélés elsősorban zenei eszközökkel – hangok, zörejek és elnémulások segítségével – teremti meg, továbbá a sűrűség és üresség ellentéteivel: emberektől hemzsező utcák, zsúfolt pályaudvar, még zsúfoltabb vasúti kocsik és végül a hájtömb egy személyben: a kislány magányos fájdalma idegen hústömegeken cikázik át. Mindezzel szemben kísérteties az üres térség a folyó és a kikötő fölött: itt a fájdalom nem talál közegellenállásra, egy papírzörgés is végzetes lehet. Így válik kezdő kérdésem lényegtelené, mert ha eljutunk idáig, feloldódnak a kézzelfogható realitás és a képzelet antinómiái: a Gombrowiczról elnevezett öntörvényű birodalomban járunk, egy számunkra kijelölt úton.

De az a csiklandozás a tarkón, az utolsó epizód – az mit jelent, hogyan kerül ide, és hova vezet?

Hetedik bejegyzés

A lentől jövő lenti agresszió összetartozik a fenti, nyaki csiklandozással. Mindkét ortámadás – az összepréselődött lábak felől és a hátulról jövő – abban a pillanatban éri az elbeszélőt, amikor a történet folyamán először otthonosan érzi magát, beleágyazódott a hájtömbbe, vaníliaszaggal vegyes ingmeleg izzadságának oltalmába, mert „*itt csend volt és jó volt, százmérföldnyire a sürgető... problémától...*”, a hájtömb a világ nyugalmas fele, a laza elernyedés birodalma volt. De mit is mond Faust Mephistophelesnek?

„Ha egyszer heverőre dőlnék megnyugodva,
Azonnal érjen el a vég!
Ha meg tudsz hízelegve csalni,
Hogy tesszen ön-ábrázatom,
Ha be tudsz gyönyörökkel csapni,
Az legyen utolsó napom!”

A hájtömb heverőjén megnyugodva az elbeszélő akcióra ingerelte Mephistót – a lábba marás és a nyakoncsiklandozás azért olyan felfoghatatlan, mert csak neki tulajdonítható. Gombrowicz a csiklandozás és az ÁLLAT közti nem létező összefüggést „pokoli kombináció”-nak nevezi, összeesküvésnek, mely „titkos egyetértés”-en alapul. Egyesülsükéből olyasvalami születik, amit Gombrowicz e különös elbeszéléshez fűzött jegyzetében „képzelt ördög”-nek nevez. De bármennyire képzelt is ez, reális fenyegetést testesít meg, mert a fájdalommal, valóságunknak ezzel a fundamentumával kerül kapcsolatba. Gombrowicz a csiklandozásnak és a kislány gyötrelmének kombinációját az ördögi lét új modulációjának nevezi. Megítélése szerint más fájdalomig csak ördögi segítséggel nyomulhatunk előre, és még ezen a téren is jókora út áll előttünk, nem beszélve arról a még fenyegetőbb és még távolabbra vezető útszakaszról, mely saját fájdalomunk teljes átéléséig – hogy az elbeszélést idézzem: „a még el nem üvöltött üvöltésig” – vezet. A művészetnek, mely idáig elkalauzol, Gombrowicz „démonikus szerepet” tulajdonít.

Mit jelent az „ördögi”, a „pokoli” és a „démonikus” kifejezés, ha olyan ember használja őket, aki nem hisz istenben? Vannak sátánhívő szekták, amelyek a világot az ördög művének, ördög által kormányzott teremtésnek tekintik. Ez azonban csak könnyen átlátható játék a szavakkal, mert az efféle ördög vagy sátán isteni funkciókkal rendelkezik, csak éppen a jóság helyett a gonoszság szerepel örök attribútumai között, ami ismeretelméleti szempontból említésre sem méltó különbség. Csakhogy Gombrowicz az idézett jelzőket etikai értelemben használta. „Az irodalom nem az isten, hanem a sátán találománya. Milyen gyámoltalan az irodalom – és általában a művészet –, ha istennel szembesül. Az erénnyel! Semmi, de semmi mondanivalója sincs erről a témáról – annyira érzéki, olyan maradtékalanul feloldódik a »testvériesülésben«.” A művészet voltaképpen táptalaja a bűn. Az elállatiasodás, az eltárgyiasulás, a ráció sineiről rejtelmes módon elkanyarodó groteszk kényszerpályák és kibicsaklások mind a bűn stációi, és csak ezeken keresztülvergődve juthatunk el létünk talapatáig, a fájdalomig. Elméletét Gombrowicz még egy érvel dűcölja alá: az isten és az erény egyaránt mozdulatlan, hiszen elérte már a tökélyt – márpedig a művészetnek lételeme a mozgás, melyet csak a bűn szférájában találhat meg.

Ha kötözködni vágnék, csak Antigoné nevét kellene kiböknöm. Vagy Romeóét és Júliáét. Don Quijotéét. Az irodalom az ártatlansággal és erénnyel szembesülve nem feltétlenül bizonyul gyámoltalannak, ellenkezőleg, olykor így produkál csúcsteljesítményeket. Igaz: ezekben az esetekben az erény a halálos fenyegetettség szférájában mozog – de mozog! Szembekerül a gonosz világgal, és elbukik tragikus vagy komikus módon. A bűn világa pedig az erénnyel szembesülve bontakozik ki. A mozgás, melyet Gombrowicz joggal mond a művészet lételemének, egyaránt irányulhat a bűntől az erény felé, és megfordítva.

Gombrowicz idézett álláspontja és az ezzel szemben felhozható érvek értelmüket veszítik, ha az ördögöt Goethe szavaival definiáljuk: „Az a szellem vagyok, mely folyvást tagad” – mutatkozik be Faustnak Mephistopheles. Ha a tagadás az ördög, akkor igaz-

ságtalan (vagyis: gonosz) világban övé az erényesebb szerep. Ez esetben Antigoné lázadása: ördögi tett, mely a fennálló világrendet veszélyezteti. Ha tagadás az ördög, akkor ez hatja át az ellentmondásokat, melyek folyvást biztosítják és veszélyeztetik is külső és belső világunk egyensúlyát. John Donne 19. SZENT SZONETT-jének kezdő sora, az „*Oh, to vex me, contraries meet in one*” („Az ellentétek egybeforrnak bennem, hogy felkavarjanak”), képtelenségnek mutatja az erény és a bűn, az isten és az ördög megkülönböztetését. Mindketten csak úgy létezhetnek, egymásba forrva, hogyha értelmet adnak önnön ellentétüknek.

Ha az ördög: tagadás, ellentmondás, akkor sátánhívó vagyok kamaszkorom óta magam is. Visszahátrálva Gombrowicz elbeszélésébe: a gyümölcsárusokkal, kutyaugatással, papagájríkoltással, papírzigéssel normálisan (!?) funkcionáló világnak és a leforrázott kislány szenvedésének ellentétét hadd nevezzem – korábban már használt kifejezésemmel élve – az egyidejűség szégyenének. Ezt a szégyent Gombrowicz úgy artikulálta, hogy a kislány szempontjából tökéletesen közönyös epizódokat nagy művészi következetességgel és felidézőerővel mégis órá, pontosabban: direkt eszközökkel kifejezhetetlen szenvedésére vonatkoztatta. Ebben a ténykedésében nem vezérelte a bűn és az erény, az ördög és az isten antinómiája. Az „ördögi” és a „démonikus” jelző nem elbeszélésének anyagára, hanem módszerére vonatkozik: erkölcsi kategóriákkal megközelíthetetlen az olyan világ, melyben efféle szenvedések folyton-folyvást – és még csak nem is gonosz szándékok folytán – meggesnek. Feltör az abszurditás szorongató érzése, a fájdalomból táplálkozó abszurd szorongás. Gombrowicz önismeretét mi sem jellemzi jobban, mint hogy eszmefuttatása végén saját korábbi elvont „erény – bűn”, „isten – ördög” fejtegetéseinek fittyet hányva megállapítja, hogy az ő ördögének „mind kevesebb köze van a morál problémájához, független a büntől és erénytől. Nem »artikulált« sátán. Sötétségből van. Abszurditásból. Nem kísértés és nem is büntetés, hanem egyes-egyedül fájdalomból áll. Vétlen”. Ez már más sátán, mint a Goethéé: nem a tagadás, hanem a részvét szelleme. De nem érzelműsségből táplálkozik, hanem a meg nem értés homályából araszol tárgya felé. Míg követni próbálok, rokonszenv ébred bennem iránta. Igyekszem összebékíteni magamban a tagadás ördögével.

Nyolcadik bejegyzés

Tegnap éjszaka a BBC-ben: államilag előállított salvadori hullagyűjtemény. Retrospektíve. Minden terrorizmusok közül a legundorítóbb: az állami. A büntetés kockázata nélkül. A salvadori halálbrigádok országszerte öldököltek, a kormány behunyta fél szemét, a másikkal biztatóan kacsintott. A tiltakozó Romero püspököt 1980-ban megölték. A gyilkosságáért felelős főszemély (a nevét, funkcióját nem értettem) pár éve halt meg rákban. Miközben a hullákat szemlélem (retrospektíve), értesülök arról, hogy a gyilkosságok irányítói közül a hadügyminiszter most ajánlotta fel lemondását. Mi van a másik tömeggyilkossal, a belügyminiszterrel? Csak nem ő volt a rákbeteg? A másik oldalon a gerillák is kivégzésekkel foglalatoskodtak: főként polgármesterekre specializáltak magukat. Feltűnik a jelenlegi államelnök is: meglehetősen fiatal, hivatalnokkülsőjű férfi, általános amnesztiát javasol. És máris Szomáliában vagyunk: mezeten éhenhalók nagy tömegben. Ismét légyborította fejű gyerekek. Hatalmas öreg csontváz, kétezer éves ráncokkal az arcán. ENSZ-tisztviselő egy kupac csöppségre mutat: ezeknek már későn jön a segítség. Kifilálbak fölött magasan parányi fonnyadt gye-

rekpópó. Jobb híján használok ezt a szót: ez a valami nem paskolható meg, külső képe elvált funkciójától.

Öt perc alatt Salvador, Szomália: hogyan hatolhatunk előre ezeknek az embereknek a fájdalmáig? Túlélhetnének a sikert? Gonosz manók ősi mondákban és mesékben mocsárba csalták a hiszékeny vándort. Nem azért nevezi Gombrowicz démoninak a fájdalom felé araszoló művészetet, mert a célba jutás: halál? Ő mint író az egyedi szenvedésre függeszti szemét. A leforrázott kislány, a még el nem üvöltött üvöltés gazdája konkrét, valóságos lény. A tömeg: absztrakció, valóságos lények halmaza. Mégis míg a képernyőre, az egymás mellé fektetett salvadori hullákra és a szomáliai csontkollekcióra meredtem, arra gondoltam, hogy ez a tömeg a közvetlen valóság, amelyből csak absztrakció útján juthatunk el az egyedhez. A közös éhség megszűnteti az egyéni sorsot, az észlelés és érzékelés különbözőségeit pedig lényegtelenekké degradálja. Az írói képzelet ereje, de egyben korlátja is, hogy csak egyénekhez verhet hidat.

Kilencedik bejegyzés

„Nincs senki, akire rámondjam, / örömet lelte nyomoromban” – nemcsak a szenvedés tömeges és személytelen, hanem az oka is. „Sirattam akasztottakat” – mondja József Attila ugyanabban a versében. Ez velem is megesett. Kire mutathattunk volna rá, hogy öröme tellett a kötélén csüngő testek látványában? „Szalonnán éltem, mialatt / virágzott minden vállalat” – ki dörzsölte boldogan a kezét, hogy József Attila a gazdasági virágzás korában szalonnán élt? De a szalonna még egyéni sors. A szalonnátlanság, a borsótlanság, sőt a füvetlenség viszont... Ki leli örömet a szomáliai éhenhalókról készített felvételekben? Tegyük fel, hogy földünk leghatalmasabb embere a Világbank elnöke. Vajon ő örömet leli bennük? Ugyan már.

Társadalmi berendezkedésünk úgy rossz, hogy ezt senki sem áhítja. Behunyhatjuk szemünket, sőt be is kell hunynunk az örömet, mégis lerakódik bennünk, többnyire észrevétlenül, a rosszkedv vagy a rossz lelkiismeret üledéke. A felfoghatatlan, személytelen erők által előidézett mérhetetlen szenvedés tudata az egyént a maga egyéni mivoltában támadja meg. A kerítőhálóval partra vonszolt halak látványa: vergődő, rángó, felszökkenő és visszahulló testek. Képük együttesen ülepedik le bennünk, még ha egyenként fogyasztjuk is el őket.

„1961-ben, egy hétfői napon Gombrowicz izletes halat evett valahol.”

Zsúfolt pályaudvar: Gombrowicz barátaihoz készül, hogy kipihenje Buenos Airest. Zsúfolt vonat.

Aztán: sorállás a buszmegállónál. Elöl és hátul fenekek és orrok. Beszédtörmelékek. A tömeg. Még itt is ennyi ember, húsz kilométerre Buenos Airestől. Gombrowicz elhánnya magát. Egyszer, kétszer, háromszor. („Lehet, hogy túlzok” – teszi hozzá.) Okád és okád, és senki sem törődik vele, és felszáll a zsúfolt buszra, és arra gondol, hogy Buenos Airesben ötmillióan használják átlagban napi ötször a vécét, és eltűnődik azon, százan vagy százötvenen hánynak-e éppen akkor ott. Zavarosan és tolakodón beléhatol a tömeg problémája, és betölti vidéki napjait. Amikor az emberi sorsokra gondol, szánalom fogja el, sírni szeretne, de egyszer csak egy mocskos mezőn, a bevásárlóközpont közelében, piszkos, idétlen, formátlan tömeg közeledik felé, háttérben proletárvityillóik, és ismét feltámad benne az undor. „Ember vagyok – ez biztos. De egy a sok közül. Hány közül? Ha kétmilliárdból vagyok egy, az nem ugyanaz, mintha kétszázezerből lennék

egy.” A tömeg nyomasztó tudata elől vendéglátóinak elmebeteg cselédlányához, Helenához menekül gondolatban. Az író természetes eleméhez, a személyes sorshoz. Azal áttatja magát, hogy untatja a tömeges szenvedés – nézzük meg, mit csinálhat Helena a konyhájában. Ezen sem tűnődhet sokáig, mert újabb nevetséges gondolat támadja meg: a száanalom is kicserélhető. Ha ő nem szánná meg Helenát, hát megszánna más. „A száanalom is megsokasodott.” Arra kényszeríti magát, hogy hangosan kimondja: „...nevetségesnek találom a száanalmat ekkora tömegben.” A tömeges szenvedés tehát unalmas, a tömeges száanalom pedig nevetséges, ám mindezek a jelzők és ítéletek csak valami hézagot tömnek be, valami más helyett állnak. Gombrowicz, az ÉN prófétája és költője egy argentin estén az utcára kilépve a fehéres, villamos ködben megdöbben attól, hogy a szenvedés és a száanalom révén ő is része a tömegnek. Én legalábbis így értelmezem borzongását, szemközt a valószínűtlenül közeledő éjszakával, mely – így érzi legalábbis – mindjárt szétnyomja, agyontapossa.

Hermann Hesse

A HENYÉLÉS MŰVÉSZETE

Fejezet a művészeti higiéné köréből

Nagy Nóra fordítása

Minél jobban idomult a szellemi munka is a hagyomány nélküli és ízléstelen, erőszakos ipari gépezethez, és minél nagyobb buzgalommal igyekezett iskola és tudomány, hogy megfosszon bennünket szabadságunktól és személyiségunktől és hogy gyermekkorunktól fogva kényszerű, lélektelen megfeszítettséget sulykoljon belénk ideálként, annál inkább hanyatlásnak indult, hitelét és művelőit vesztette némely ódivatú művészet mellett a henyélés művészete is. Nem mintha valaha is a mesterei lettünk volna! A művészetté fejlesztett lustaságot Nyugaton mindig is csak ártalmatlan dilettánsok művelték.

Annál különösebb viszont, hogy napjainkban, amikor oly sokan fordítják sóvárgó tekintetüket Kelet felé, és meglehetősen fáradsággal igyekeznek Sirázból és Bagdadból egy kevés örömet, Indiából egy kevés kultúrát és hagyományt, Buddha szentélyeiből pedig egy kevés komolyságot és elmélyülést meríteni, csak ritkán nyúlunk a legkézenfekvőbb forráshoz, ritkán próbálunk átélni valamit abból a varázsból, amelynek fuvalata a keleti meséskönyvek olvasásakor kúthidegségű mór palotaudvarokból érint meg bennünket.

Miért talál oly sokunk különleges örömet és megnyugvást ezekben a történetekben, az EZEREGYÉJSZAKÁ-ban, a török népmesékben és a páratlan PAPAGÁJKÖNYV-ben, a keleti irodalom DEKAMERON-jában? Miért járta oly gyakran a finom és eredeti kortárs író, Paul Ernst a KELET HERCEGNŐJE című művében ezeket a régi ösvényeket? Miért menekült oda oly szívesen Oscar Wilde elcsigázott fantáziája? Ha őszinték vagyunk,

és a néhány hivatásos orientalistától eltekintünk, meg kell vallanunk, hogy az EZEREGYÉJSZAKA vaskos kötetei nem érnek föl tartalmilag egyetlen Grimm-mesével vagy a középkor egyetlen keresztény mondájával sem. És mégis élvezettel olvassuk, majd gyorsan elfelejtjük őket, mert a történetek úgy hasonlítanak egymásra, mint egyik iker a másikra; és azután ugyanolyan élvezettel olvassuk őket újra.

Hogyan lehetséges ez? Előszóval írják mindezt a Kelet szép, kiforrott elbeszélőművészetének a javára. Csakhogy evvel túlértékeljük saját esztétikai ítéletünket: mert ha hazai irodalmunk ritka, ám igazi elbeszélőtehetségeit olyan elképesztően kevésre becsüljük, akkor miért rajongjuk körül ezeket az idegeneket? Tehát nem is az elbeszélőművészet adta örömről van szó, legalábbis nem kizárólag. Ahhoz ugyanis igencsak kevés érzékünk van; olvasáskor a pusztá tartalom mellett voltaképpen csupán pszichológiai és szentimentális ingereket keresünk.

Ennek a napkeleti művészetnek, amely ilyen nagy varázssal ejt rabul bennünket, egyszerűen a keleti restség áll a háttérében, azaz a művészetté fejlesztett, izléseken mértéktartó és élvezetesen henyélés. Az arab elbeszélőnek, ha meséje legizgalmasabb részéhez érkezett, még mindig bőségesen van ideje arra, hogy egy királyi biborsátrat, egy drágakőberakásos, himzett nyeregtakarót, egy dervis erényeit vagy egy igazi bölcs tökéletességét a legapróbb részletekig lefesse. Mielőtt akár csak egyetlen szót is mondatna hercegével vagy hercegnőjével, apróra leírja ajkának pírját és ívelését, vakítóan fehér fogainak formáját és ragyogását, a merészen lángoló vagy szégyenlősen lesütött pillantások báját, valamint ápolt, kifogástalanul fehér kezének mozdulatait, amelyen az opálosan csillogó, rózsás körmök a drágakőberakásos gyűrűk méltó versenytársai. És a hallgatóság nem szakítja félbe, nem ismeri a türelmetlenséget és a modern olvasók falánkságát, ugyanolyan buzgalommal hallgatja egy agg remete erényes életét, mint egy fiatalember szerelmi gyönyöreit vagy egy kegyvesztett vezír öngyilkosságát.

Olvadás közben nem szűnő sóvár irigységet érzünk. Ezeknek az embereknek van idejük! Temérdek idejük van! Egy egész napot és éjszakát száhatnak arra, hogy új hasonlatot gondoljanak ki egy szép asszony szépségére vagy egy gazfickó aljasságára! És ha egy délben elkezdett történetnek estére csak a feléig jutottak, a hallgatóság nyugodtan lefekszik, elvégzi imáját, és Allahnak hálát adva álomba merül, hiszen holnap is lesz nap. Időmilliomosok, az időt mintha feneketlen kútból merítenék, ahol is egy óra, egy nap vagy egy hét veszteség nem sokat számít. És míg ezeket a végtelen, egymásba fonódó, különös meséket és történeteket olvassuk, magunk is furcsamód türelmesek leszünk, és azt kívánjuk, bárcsak soha ne érnének véget, mert néhány pillanatra mi is a nagy varázslat bűvkörébe kerültünk – a henyélés istene megérintett bennünket csodatévő pálcájával.

Sokan azok közül, akik újabban megfáradva és hívón visszazarándokolnak az emberiség és a kultúra bölcsőjéhez, hogy letelepedjenek a nagy Konfucius és a nagy Lao-ce lábához, egyszerűen ezt az isteni henyélést sóvárognak, annak vágya hajtja őket. Mi Bacchus gondúzó varázsa és a hasis édes, álmosító gyönyöre a világtól menekülő méretetlen nyugalomához képest, aki egy hegygerincen ülve saját árnyékának körforgását szemléli, és a körülötte keringő nap és hold folytonos, csendes, részegítő ritmusában elveszti figyelő lelkét? Mi, itt a szegény Nyugaton az időt parányibbnál parányibb részekre szabdaltuk, melyek mindegyike épp hogy egy garast ér; amott azonban még mindig megbontathatatlanul folyik szüntelenül áradó hullámokban, egy világ szomját csillapítva, kimeríthetetlenül, akár a tenger sója vagy a csillagok fénye.

Távol álljon tőlem, hogy iparunk és tudományunk személyiségeket fölfaló gépezetnek tanácsokat adjak. Ha az iparnak és a tudománynak már nincsen szüksége személyiségekre, ám ne is legyen nekik. De nekünk, művészeknek, akik a nagy kultúr-csőd közepette egy még elviselhető életfeltételeket biztosító szigeten lakunk, továbbra is más törvényeknek kell engedelmeskednünk. Nekünk a személyiség nem luxus, hanem létfeltétel, éltető elem, nélkülözhetetlen tőke. Művészeken pedig mindazokat értem, akik számára szükség és kényszer, hogy érezzék: élnek és gyarapodnak, hogy erejüknek tudatában legyenek, és belső törvényeik szerint támaszkodjanak rá, tehát ne engedjenek meg maguknak olyan alárendelt tevékenységet és életmegnyilvánulást, melynek lényege és hatása nem ahhoz a tiszta és értelmes viszonyhoz fogható, amely egy szilárd épületben a boltozat és a fal, a tető és az oszlop között áll fenn.

De a művészeknek mindig is szükségük volt némi henyélésre egyrészt avégett, hogy tisztázzák az újonnan átéltet, a bennük öntudatlanul munkálót kiérleljék, másrészt pedig avégett, hogy ösztönös odaadásukban újra meg újra a természeteshez közelítsenek, újra gyerekek legyenek, újra a föld, a növények, a sziklák és a felhők barátjának és testvérének érezzék magukat. Mindegy, hogy az ember képeket fest vagy verset ír, vagy csak önmagának akar építeni, költeni és alkotva örömet szerezni, az elkerülhetetlen kényszerpihenők mindenkit utolérnek. A festő ott áll a frissen alapozott vászon előtt, tudja, hogy a szükséges fegyelem és belső lendület még késik, mégis nekilát, tétován, kényszeredetten, míg végül mindent dühösen vagy szomorúan sutba vág, érzi: tehetségtelen és minden nagy feladatra méltatlan, elátkozza a napot, amelyen festő lett, bezárja műtermét, és minden utcaseprőt irigyel, akinek napjai kényelmes foglalatossággal és lelki nyugalomban telnek. A költőt meghökkenti a felvázolt terv, kevésnek érzi az eredetileg nagyszerűt, szavakat és oldalakat húz át, újrairja őket, majd az újat is hamarosan tűzre veti; a világosan látszót körvonaltalanul látja lebegni a messzeségben, szenvedélyeit és érzéseit hirtelen kicsinyesnek, valótlannak, esetlegesnek találja, megfutamodik, és ugyancsak az utcaseprőt irigyl. És így tovább.

Némely művész élete felében, harmadában ilyen időkből áll. Csak egészen ritka, kivételes emberek képesek egyfolytában alkotni, szinte megszakítás nélkül. Így jönnek létre a látszólag üres kényszerpihenők, amelyek kívülről nézve a filiszterekben mindig is megvetést és szánalmat keltettek. Amennyire kevésbé foghatja fel egy filiszter azt, hogy egyetlen alkotó óra milyen hatalmas, ezerszeres munkát rejthet magában, ugyanolyan kevésbé képes belátni, hogy egy hóborstos művész miért nem fest egyszerűen tovább, nem húz egymás mellé ecsetvonásokat, és nem fejezi be nyugodtan a képeit, miért képtelen oly gyakran tovább dolgozni, a földre veti magát, tépelődik, és nap- vagy hétszámra be se nyit műtermébe. De magát a művészt is mindig újonnan lepik és tévesztik meg ezek a szünetek, minden alkalommal ugyanazon a kinlódáson és önmarcangoláson kapja magát, amíg be nem látja, hogy engedelmeskednie kell a bensejéből fakadó törvényeknek, és hogy, vigasztalásul, gyakran éppen a túláradó bőség bénítja meg, nem pedig a fáradtság. Valami munkál benne, amit legszívesebben még ma látható, szép művé formázna, de ez a valami nem akarja, még nem érett, egyetlen lehetséges, legszebb megoldását még mint rejtélyt hordja magában. Így hát nem marad más hátra, várni kell.

Ezt a várakozási időt szívféle szép foglalatossággal is el lehetne tölteni, mindenekelőtt jelentős elődök és kortársak műveiben való további elmélyüléssel. Ám ha a megoldatlan drámai feladat mint valami tüske szaggat a húsdobban, nem éppen szerencsés

dolog Shakespeare-t olvasni, és ha egy felvázolt kép első kudarca miatt emészted magad, feltehetőleg Tiziano is csak kevés vigaszt nyújthat. Különösen azok a fiatal emberek vélik úgy, akiknek ideálja a „gondolkodó művész”, hogy a művészettől elvont időt leginkább a gondolkodásra hasznosíthatják, és céltalan, hasznavetetlen tépelődésbe, szkeptikus szemlélődésbe és egyéb hóbortokba lovalják magukat.

Mások, akik még nem sorakoztak fel a művészek körében is újabban sikeres alkohol elleni szent háború zászlaja alá, megtalálják az utat oda, ahol leönthetnek egy pohárkával. Minden rokonszenvem az övék, mert a bor mint békítő, vigasztaló, megnyugtató és álmot adó, sokkal előkelőbb és szebb isten, mint manapság sok ellensége el szeretné hitetni velünk. De nem mindenki képes arra, hogy éljen vele. Hogy művészi és okosan szeressük és élvezzük, és hogy hízlekedő nyelvével teljes érzékenységben megértsük, ahhoz ugyanúgy természet adta tehetség kell, mint bármely más művészethez, de még akkor is szükség van iskolázottságra, és ha nem kikaposztott úton járunk, akkor csak ritkán juthatunk el benne a tökéletességig. És még ha a kiválasztottak közt lennénk is, akkor sem találunk mostoha korunkban egy isten méltó imádásához elegendő számú dénárt a zsebünkben.

Akkor miképp talál a művész kiutat ép bőrrel és ép lélekkel a két veszély: a rosszkor, kedvtelen végzett munka és a tépelődő, csüggesztő üresség között? Társaság, sport, utazás stb. – ez mind olyan időtöltés, amely ilyen helyzetben nem segít, leginkább csak tehetősebbeknél jönnek számításba, és még soha nem ért egyetlen művész becsvágya sem addig, hogy hozzájuk akarjon tartozni. A társzművészetek is rendszerint cserbenhagyják egymást rossz időkben: a költő, aki megoldatlan feladatán gyötrődik, csak ritkán lelheti meg nyugalma és egyensúlyát a festőnél vagy a festő a zeneszerzőnél. Mert mélyen és teljesen csak tiszta, alkotó időkben élvezhet a művész, míg most, nehéz időkben, minden művészet vagy állottnak és színtelennek, vagy pedig nyomasztóan hatalmasnak tűnik számára. Egy pillanatnyilag csüggedt és gyámoltalan embert egy óra Beethoven alkalmasint ugyanolyan könnyen felkavar, mint meggyógyít.

És éppen itt, ezen a ponton hiányolom olyan fájdalmasan a lustaság megbízható hagyományokban gyökerező és letisztult művészetét, itt kacsingat át különben szep-lőtlen germán jellemem irigyen és vágyakozva az anyai Ázsiába, ahol egy ősrégi gyakorlat lehetővé tette, hogy a vegetatív lét és semmittevés látszólag formátlan állapotában bizonyos széttagoló és nemesítő ritmus lüktessen. Dicsekvés nélkül állíthatom, hogy kísérletképpen sokat tanulmányoztam e művészet problémáját. Az ebből szerzett tapasztalataimat egy későbbi, külön írás számára tartom fenn – most legyen elég a bizonyossága annak, hogy megközelítőleg elsajátítottam azt, hogy miként lehet kritikus időkben a semmittevést módszeresen és nagy élvezettel űzni. Mégis, hogy művész olvasóim mint valami sarlatánnak hátat ne fordítsanak, ahelyett hogy maguk is hozzáfognának a módszeres lustaság elsajátításához, néhány mondatban áttekintést adok e művészet szentélyében eltöltött első tanulmányidőmről.

1. Sötét sejtelmektől hajtva kikölcsonöztem egy nap a könyvtárból az EZEREGYÉJSZAKA legteljesebb német kiadását és a SAJID BATTHAL UTÁZÁSAI-t; elmélyedtem bennük – és kezdeti rövidke öröm után vagy egy nap elteltével mindkettőt unalmasnak találtam.

2. E kudarck okain elgondolkodván végül ráébredtem, hogy ezeket a könyveket zárólag fekvő vagy a földön ülve lehet élvezni. Az egyenes nyugati szék minden hatásuktól megfosztja őket. Egyúttal most világosodott meg előttem első ízben a tér és a

tárgyak merőben másféle szemlélete, amelyre az ember fekvő vagy guggoló helyzetben tesz szert.

3. Hamarosan felfedeztem, hogy a keleties hangulat hatása kétszer akkora lesz, ha felolvasatok magamnak, ahelyett hogy én magam olvasnék (miközben viszont kíváncsús, hogy a felolvasó is feküdjön vagy guggoljon).

4. A végül racionálisan elvégzett olvasmány hamarosan rezignált szemlélő-magatartást váltott ki belőlem, amely képessé tett arra, hogy kis idő múltán olvasmány nélkül is órák hosszat nyugalomban maradjak, és figyelmemet látszólag jelentéktelen dolgokra irányítsam (a szűnyogok repülési törvényei, a napfényben lebegő porszemek ritmikája, a fényhullámok melódiája stb.). Mindebből pedig az események sokfélesége fölötti csodálkozás és saját magamról való tökéletes megféledezés származott, amivel megteremtettem a jótékony, sohasem untató *far niente* alapjait. Ez volt a kezdet. Mások más utakat járnak majd, hogy a tudatos életből alámerüljenek az önfeledtség művész számára oly szükséges és nehezen elérhető óráiba. Ha kis munkám a henyésés esetleg létező, nyugati mesterét szóra és rendszerének közzétételére bírná, legforróbb kíváncsúságom teljesülne.

1904

Imreh András

HOMMAGE

Nem múlik el ameddig itt vagyok tudom nem múlik el
már messze jársz de hallok hangodat az égi rádió
űveggarang alatt kereng a hangod és nem múlik el
csak elrepül de visszaszáll akár a költöző madár
belülről körbeszáll az égi sajtharangfedőn
de visszavárja régi fészke ó a régi fészket
már más madár üli még néhány év s a kis hajókabin-
szerű lakás eloldva ring a város tengerén
majd minden eltűnik a tengerészkalap a nádredőny
a négy zöld tengervízgolyó a tüsszögő cicák
s a szárítókötél mint ősmadárnyi hangszalag zenél
az égi rádió talán már nincs is égi rádió
csak két fülem csavart csigák az ázott csillagok között
az éter tengerén és bennük ott dörög a régi hullám
mely átcsapott felettük és csak hab maradt meg bugyborék
s már nincs sehol de hangja néha feldörög s nem múlik el.

ÍRÁS UTÁN

Mint keskeny ágybetéten összebújt angyalok:
olyankor nemtelen és kortalan vagyok.

Magyar László András

A VARKOCSVÁGÓ

Hermann Förster asszesszor kissé hátrahajolt karszékeében, és óvatosan fölemelte öléből a damasztshalvétát. Gondosan tányérjára szórta a kalácsmorzsákat, odébbtolta a még mindig meleg kávécsészét, megkereste az elefántcsont gyűrűt, és az elvágólag összehajtogatott, majd összegöngyölt szalvétát a gyűrűbe csúsztatta.

– Ez jólesett – mondta elégedetten, és megpaskolta felesége párnásfehér kezét. Fölkállt, nyújtózott egyet, fölhúzta az óráját, a zsebébe dugta. A vállfáról fölemelte a zakóját, belébújt – egy pillantás a tükörbe, egy csók az asszonynak, felöltő, kalap, bot, táska, s indulhat a bíróságra. Hermann Förster asszesszor e napon kivételes izgalommal sietett munkahelyére. Nem a Kronprinz Wilhelm Strassén, hanem a rövidebb Parkallee-n kopogtatott végig botjával, holott a Parkallee-n legfőljebb csak Schulze úrral, az őrökkel találkozhatott. Márpedig Förstert a reggeli hajlongások és kalaplengetések, a mosolygós üdvözetek mindig is örömteli elégedettséggel töltötték el: mire a hivatalba ért, már biztosan tudhatta, közismert és bennfentes személyisége egy törekvő, szilárd és biztonságos társadalomnak, ez pedig erőt adott neki ahhoz, hogy kellő méltósággal állja a szembesülést ugyane társadalom elhajlóival és rendetlenjeivel.

A charlottenburgi ülnöki bíróság az utóbbi időkben szerencsére csak kisebb jelentőségű ügyekkel foglalkozott, Förster asszesszort mégis gyakorta elkeserítette a nap mint nap tapasztalt állampolgári fegyelmezetlenség, illetve az ügyfelek bosszantó öntudathiánya. El kell azonban ismernünk, hogy Förster ellenérzéseit soha nem mutatta ki, s a legutolsó senkiházzal és csirkefogóval is méltányosan, udvariasan kommunikált. A mára tervezett penzum viszont szokatlanul fölizgatta az asszesszort, s ez nem csupán annak tulajdonítható, hogy a bulvársajtó is kimerítően foglalkozott az ügyvel: ez az ügy több szempontból is jelentőségteljesnek ígérkezett. A vádlott, Robert Struve, a charlottenburgi Technikai Főiskola hallgatója ugyanis merőben újszerű és különös, mondhatni beteges merényletek sorát követte el az utóbbi hónapokban, s tetteivel félelemmel vegyes izgalmat keltett városszerte. Ne szaporítsuk a szót: nos, mi tagadás, Robert Struve főiskolai hallgató varkocsokat vágott. Ennek ismeretében talán nem csodálkozunk, ha a vádat maga Rohde államügyész, a védelmet pedig Richard Wolff jogtanácsos vállalta. A tárgyaláson nem csupán a teljes honi sajtó, hanem nagyszámú hallgatóság jelenlétére is számítani lehetett. Am, tekintettel az ügy kényes és botrányos

jellegére, az asszessor a zárt tárgyalás lehetőségét is fontolgatta még – erre nézve a többség véleményezéseért folyamodott: a vélemény azonban még nem érkezett meg Charlottenburgba.

Förster asszessor fontosságának tudatában, gondterhes arckifejezéssel sietett föl a lépcsőn, nem viszonzva a nála alacsonyabb rangúak köszöntéseit: hadd lássák a slá-pajok, milyen elmélyült tud lenni egy hivatásszerető asszessor. Az altisztnek és a korpás vállú, zsemleszagú Schnupfhase segédülőknek sem köszönt, némán átadta kalapját és botját, szobájába sietett, és asztala mögé telepedett. Újból, talán tizedszer is átfutotta az ügy aktáit, majd szótlánul várt még egy félórát, csak ezután csengetett Schnuphasénak, hogy vezessék elé a vizsgálati foglyot.

Robert Struve, a varkocsvágó, alacsony, erős szőrzetű, fekete fiatalember volt, tekintete nyílt, bajszkája pedrett, ruhája tiszta, rendezett. A vizsgálati fogoly meglepően jó illatot árasztott, mindazonáltal Förster asszessor elégedetten nyugtázta, hogy, határozott hajválasztékától eltekintve, semmi jellegzetesen német nincs benne.

– Üdvözlöm. Foglaljon helyet – mutatott az asszessor az íróasztalával szemben álló magányos és szándékoltan kényelmetlen székre. A varkocsvágó helyet foglalt, s gondosan elrendezte ruháját: divatos, elálló mandzsettáját különös gonddal igazította meg. Förster egy darabig némán és szigorúan szemlélte a vádlottat, majd tagoltan beszélni kezdett:

– Doktor Hermann Förster udvari tanácsos vagyok, a charlottenburgi ülnöki bíróság asszesszora – mutatkozott be minden szót hangsúlyozva Förster. – Azért hívtam ide, mert a tárgyalás előtt néhány magánjellegű kérdést szeretnék föltenni önnek. Tudja, szeretem ismerni az embereket, akik fölött ítékezni kell: ez persze nem megy az objektivitás rovására – de véleményem szerint nem gépek vagyunk, a jogot nem gépiesen kell alkalmaznunk. Érti, amit mondok?

– Hogyne – mosolyodott el Struve –, sőt nagyon érdekes és szimpatikus, amit mond.

Förster hökkenten hallgatott egy darabig, majd egy úrlapot vett elő, és azt tanulmányozta. Végül Struve felé hajolt, és az eddigieknél halkabban, de kellő szigorúsággal megkérdezte:

– Neve?

– Robert Struve főiskolai hallgató.

– Mivel foglalkozik?

– Főiskolai hallgató vagyok. A charlottenburgi Technikai Főiskolán tanulok.

– Hol tanul?

– A charlottenburgi Technikai Főiskolán.

– Született?

– Valparaisóban. 1883. január 16-án.

– 1883-ban – ismételte elgondolkodva az asszessor. – Ön spanyol?

– Nem, birodalmi német vagyok. Szüleim üzleti okokból tartózkodtak születésem időpontjában Valparaisóban.

– Értem. Szóval tiszta német – ismételte csalódottan Förster. – Struve úr, ismeri ön a vádat, melyet ön ellen emeltek?

– Hogyne – mosolyodott el Struve. – Hiszen a tettet magam követtem el.

– Meghatározna pontosan, mit követett el?

– Saját szavaimmal?

– Ahogyan kívánja, Struve úr.

– A cselekményekre 1900. november 11. és 1901. január 16. közt került sor. Ezen

időtartam alatt tizenhat esetben távolítottam el leányok fejről a varkocsot, illetve annak egy részét. A vád ellenem tizenhat esetben elkövetett lopás – mivel a varkocsokat, illetve ezek egy részét, valamint a beléjük fűzött szalagokat magammal vittem – továbbá tizenkét esetben az ifjú hölgyek sérelmére elkövetett testi sértés és tettlegesség.

– Úgy van – Förster, méltányolva a vádlott segítőkészségét, hátradőlt székében, ám utóbb újra előrehajolt, és megkeményítette vonásait. – Struve úr, kezdjük az elején. Ön tehát Valparaisóban született. Hányatott gyermekkorra volt?

– Ellenkezőleg. Édesanyám és édesapám mindig is szeretettel öveztek, s erejükön túl gondoskodtak rólam. Atyámnak jól menő gyarmatáru-kereskedése volt Stettinben, majd rézzel foglalkozott. Így került Chilébe, hol üzleteit, amennyire tudom, szerencse kísérte. Atyám, fájdalom, 1889. augusztus 4-én szívelégtelenség következtében elhunyt. Hála előrelátásának, édesanyám, bátyám és én semmiben nem szenvedtünk hiányt.

– Mikor tértek haza?

– 1888 nyarán érkezünk haza Németországba, rokonoknál laktunk: magam Thornban, Bergendorfbán, majd Hamburgban végeztem iskoláimat, jeles eredménnyel, melyre máig büszke vagyok. Hamburgban is érettségiztem, szintén jeles eredménnyel, évfolyamhatodiként.

– Miért éppen a mérnöki szakmát választotta?

– A matematika iránt mindig meglehetősen érdeklődtem: egyesek szerint tehetség is mutatok e területen. A számok, mértékek és vonalak tisztasága és biztonsága mély örömmel tölt el. Tudja, tisztelt asszessor úr, jelenleg a hatodik szemesztert hallgatom – hajóépítést tanulok. A hajómérnöki mesterség teljesen egyértelmű: ha jól végzem munkámat, a hajó úszik. Ha rosszul, a hajó elsüllyed. Itt nincs helye mellébeszélésnek. Nos, ezt szeretem én a mérnöki szakmában, s ezért választottam ezt a pályát.

– Ez szép. Struve úr, megkérdezhetem, hogyan jutott arra az elhatározásra, hogy copfokat...

– Varkocsokat.

– Szóval varkocsokat...

– Vágok.

– Nos hát, arra, hogy varkocsokat nyess?

– Ez, tisztelt asszessor úr, nem elhatározás kérdése volt. Magam is sokat gondolkodtam tettem indokain, s arra jutottam, hogy az egészben az elővizsga a ludas.

– Hogy érti ön ezt?

– Asszessor úr, mint tudja, a Technikai Főiskola igen magas színvonalú intézmény. Keményen kell dolgoznia annak, aki ott a helyét meg akarja állni. Októberben elővizsgát tettem – a hatodik szemeszterben erre lehetőség nyílik –, s a vizsgára való fölkelésülés nem csupán testemet, de idegrendszeremet is erősen megviselte. Meglehet, tévedek, de talán ennek tulajdonítható az, hogy varkocsokat vágtam.

– Ne haragudjék, kedves Struve, de más diákok is belefáradnak a magolásba, mégsem vágnak varkocsot. Nem lát itt ellentmondást?

– Valóban, asszessor úr, úgy tűnik, tévedtem.

Förstert valami ismeretlen eredetű kellemes érzés öntötte el, afféle atyai jellegű érzés: szeretett volna barackot nyomni Struve derekas választékára. Hangulata azonban zavarba ejtette, így a barackról lemondott.

– Struve úr, ön intelligens fiatalember. Nem tudná valahogyan mégis okát adni tettének? Egyáltalán, előfordult-e korábban is, hogy copfokat vágott?

– Kérem, tisztelt asszesszor úr, ha lehetséges, ne használja ezt a szót. Én varkocsokat vágtam, nem pedig... Ami pedig a kérdését illeti, egyetlenegy ízben, tizenhat éves koromban. Tizenhárom éves unokahúgom hajából vágtam le egy tincset, titokban. De erre sosem derült fény.

– S mit tett a hajjal?

– Megőriztem.

– Mi célból?

– Asszesszor úr, ha ön levágna egy hajtincset, netán eldobná?

– Megvallom, Struve úr, ezen még sosem gondolkoztam.

– Asszesszor úr – hajolt közelebb a diák –, ön, s ebben bizonyos vagyok, nem az az ember, aki egy levágott tincset eldob.

– Meglehet, kedves Struve, meglehet. – Försternek tagadhatatlanul hízelgett, hogy Struve nem tartja őt olyan embernek, aki a levágott tincset eldobja. S valóban, illet ő sosem tenne – gondolta elégedetten. – Na de kedves Struve, mondja, miért pont varkocsot vág? Meg tudná ezt indokolni?

– A haj, elsősorban a dús női haj, s legelsőbbben is a varkocsba rendezett, tömören dús, tiszta és szabályos haj iránt gyermekkorom óta erős vonzalmat érzek – sóhajtott Struve boldogtalanul –, mondhatni, leküzdhetetlen vonzalmat. E vonzalom gyökerét azonban hiába kutatom, s bizonyos vagyok benne, hogy ez esetben nincs is racionális magyarázat. A haj vonz. Tudja, tisztelt asszesszor úr, én teljességgel gyakorlatias és ésszerű ember vagyok, filozófiai szempontból Spencer hívének vallom magam. Higgye el, rettentően bosszant ez az egész ügy, sőt mi több, zavarba hoz. De hát senki sem tökéletes – ezzel vigasztalódom. Am úgy gondolom, hogy ha a főiskolát elvégzem, többé nem kerül sor e varkocsvágásokra.

– Ez öröndetes, Struve úr. Nagyon remélem, hogy így lesz. De megérti, nekünk most a már megesett bajjal kell foglalkoznunk.

– Mi sem természetesebb, asszesszor úr.

– Nos hát, mesélje el az első esetét, ha nincs ellenére. Kérem, részletesen.

– Az első eset – hajtotta mélabúsan félre fejét a diák –, az első, pontosan emlékszem, őfensége, a koronahercegnő bevonulásának napján történt. Ott álltam a fenséges személyt üdvözlő tömegben, s egyszerre előttem termett a kis hölgy. Ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy varkocsát megszerezsem. Tudja, éppen akkor tértem vissza öt hónapos dél-amerikai utamról: egy hajón voltam segédgépész, hogy a szakmát gyakoroljam. Igen sokat dolgoztam, s a hosszú út, a fáradságos munka erősen igénybe vett. Az utat egyébként, személyes okokból, igen rossz hangulatban tettem meg, magunk közt szólva a legénység közt sem leltem igazi baráttra, s a magányosság is elkeserített. Talán ennek köszönhető, hogy a varkocsvágó oly hevesen jelentkezett. Mindenesetre tény, hogy ollómmal az ismeretlen kis hölgy haját meg kellett kurtitanom.

– Lenyesnie.

– Levágnom.

– Ön mindig hord ollót magánál?

– Többnyire igen.

– S mi célból?

– Úgy gondolom, ollót sokan hordanak maguknál, mint ahogy bicskát, fésűt, gyufát és efféléket is sokan viselnek zsebükben, táskájukban.

– Ne haragudják, kedves Struve, de az ollóviselés azért nem általánosan elterjedt szokás.

- Valóban nem?
- Úgy tudom, egyáltalán nem.
- Szégyellem magam, hogy ezt nem tudtam. Én a magam részéről mindig hordok magamnál ollót.
- S vajon nem épp azért, hogy alkalmasint haját vágjon vele?
- De asszesszor úr!
- Nos, rendben. Hagyjuk. Inkább azt mondja meg, kérem, hogy mit kezdett a hajjal, amit lenyesett.
- Vágtam. Egyébként semmit.
- Akkor mégis mire kellett önnek?
- Semmire. Betettem a táskámba, és hazavittem.
- Na és azután?
- Azután még többször is előfordult hasonló eset. Főként az Unter den Lindenen vágtam varkocsot.
- Nem, úgy értem, azután mit csinált a varkocsokkal.
- Ha emlékezetem nem csal, hazavittem, kifésültem, és beletettem egy „Emlékek” föliratú dobozba, melyet az íróasztalom bal felső fiókjában őriztem. Néha elővettem némelyik haját, megcsókoltam, arcomra fektettem, simogattam. Ez jó érzéssel töltött el.
- Elnézését kell kérnem, de most olyat kérdezek öntől, amely igen kényes területet érint: ha nem akar, nem válaszol.
- Nos?
- Érzett-e nemi izgalmat a haj kapcsán?
- Ezt hogy érti, asszesszor úr?
- Ingerelte-e önt nemileg a varkocsvágás?
- Asszesszor úr, a vizsgálati fogság folyamán Leppmann professzor úr orvosi tekintetben is kivizsgált, és egyértelműen megállapította, hogy minden tekintetben, mind testileg, mind pedig lelkileg egészséges ember vagyok. Úgy gondolom tehát...
- Struve úr, a világért sem akartam megbántani, kérem, csillapodjék...
- Ne haragudjék, de...
- Még egyszer elnézését kérem.
- Asszesszor úr – emelte föl tenyerét megbocsátólag, ám kissé neheztelő arckifejezéssel Struve.
- Förster zavarban volt. Jegyzeteibe pillantott, és megcsóválta a fejét.
- Nos, akkor ezt hagyjuk. Mondja, kérem, miféle varkocsokat nyesegetett, úgy értem, bizonyosfajta varkocsokat vagy...
- A varkocs színe, konzisztenciája, valamint a szalag minősége számomra teljesen közömbös. Mégis, ha így utánagondolok, a szőke varkocsokat kedvelem a leginkább.
- Kedveli?
- Kedveltem.
- S miért éppen azokat?
- A szőke varkocsoknak jellegzetes szőkeszaguk van. Talán ez a magyarázat. Megjegyzem, hogy a haj illata számomra döntő momentum. Mármint varkocsvágási szempontból.
- Értem. S hogyan nyesi le a varkocsot?
- Ollóval vágom. Hátulról megközelítem a kis hölgyet, bal kézzel megragadom a varkocsát, és nyissz, levágom.
- Az egészet?
- Nem. Eleinte csak fél varkocsokat szerzeményeztem.

- S mikor kezdett egész varkocsokat nyesni?
- Erre jól emlékszem: novemberben, a spanyol király öfelsége látogatása napján. November negyedikén. De utánanézhettek esetleg.
- Hogyan, ön leltárt vezet a levágott varkocsokról, vagy tán naplót?
- Ugyan – nevetett föl Struve, és fejét csóválva a térdére csapott –, de a dobozba helyezett varkocsokat minden esetben kis címkével látom el, melyen föltüntetem a levágás napját, óráját és a szerzeményezés helyét.
- Fantasztikus. Ön igen rendszerető ember!
- Köszönöm, asszesszor úr.
- Na és, kedves Struve, a kislányok nem nehezményezték a varkocsuk eltávolítását?
- Többnyire észre sem vették.
- Sajnálom, Struve úr, de itt, a mellékelt anyagban az áll, hogy egy bizonyos Gertrud Z. kiskorú a lenyesést követően súlyos hisztériás görcsbe esett, s ma is erősen ticel még.
- Megdöbben, amit mond. Gertrud Z.? Sajnos, a hölgyeket nem ismertem személyesen. Erre föltétlenül ügyeltem: ismerősöket soha nem érintettem. Ezt, úgy érzem, az alapvető illem is megköveteli. Csupán idegen varkocsokat vágtam, s azokat is a legnagyobb diszkrécióval.
- Ne haragudjék, de soha nem gondolt arra, hogy a varkocs levágásával ön rosszat, bűnösöt cselekszik, s hogy ekképpen mélyen behatol más személyek jogszférájába?
- Erre soha nem gondoltam.
- És, már megbocsásson, de sosem háborgott a lelkiismerete?
- Háborgott?
- Nézze, képzeljen el egy kislányt: elmegy este korzózni varkoccsal, s este rémülten veszi észre, hogy varkocsának nyoma veszett. Ez sokakat roppant kellemetlenül érint-het. Sírás-rívás meg effélék – ugye ért engem?
- Hogyne, asszesszor úr.
- Szóval sohasem sajnálta a kislányokat?
- Megvallom, nem.
- Na de nem érzett szégyent amiatt, amit tett?
- Úgy véltem, attól, hogy varkocsokat vágok, még igen derék polgár, kifogástalan úriember és kiváló hajómérnök lehetek. Vagy tévedtem volna?
- Attól tartok, Struve úr, a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. A társadalomnak ugyanis vannak bizonyos viselkedési szabályai, melyek betartása vagy be nem tartása elsőrendűen fontos annak megítélésénél, hogy valakit derék honpolgárnak tartunk-e vagy sem.
- Ezt így, bevallom, soha nem gondoltam még végig. Most, hogy asszesszor úr mondja, erősen bánt a lelkiismeret. Am, ismétlem, korábban semmi effélét nem éreztem: talán nem voltam elég következetes.
- Struve úr, ha, tegyük föl, most visszanyerné szabadságát, vajon újra nekilátna a varkocsvágásnak?
- Nem hiszem, hogy valaha is megismételném tettemet, hiszen éppen a jelen procedúra révén kellett tapasztalnom, milyen következményekkel jár ez.
- S gondolja, hogy a jövőben akarata erősebb lesz ösztöneinél?
- Ezt sajnos nem garantálhatom.
- S arról hallott már, milyen fölháborodást keltett a berlini polgárság körében ez a varkocsvágási história?
- Erről nem tudtam. Megdöbbenéssel hallom.
- Én úgy olvastam, hogy letartóztatásakor is tapasztalnia kellett a fölháborodást.

– Ebben igaza van, asszesszor úr.

– Hogy történt a letartóztatása?

– Január 16-án a Leipzigerstrassén sétáltam, s elmélyülten gondolkodtam egy műszaki problémáról. Ekkor láttam meg a kis hölgyet a két varkocsával. Erős vágy fogott el a tömör, szőke és kék szalaggal ellátott varkocsok után. Az egyiket sikerült is észrevétlenül lenyisszantanom. Ám sajnos az ember esendő, s az én legsúlyosabb emberi hibáim közé tartozik a mértéktelenség. E jellemhiba ellen gyermekkorom óta hiába küzdök, pedig isten a tanúm, sok mindent megpróbáltam a cél érdekében. Tehát, egy szó, mint száz, a kislány után vetettem magam, megragadtam másik varkocsát is, és éppen le akartam vágni, midőn egy, a hölgy társaságában tartózkodó középkorú férfiú hátracsavarta a karomat, és egyéb módon is inzultált – de erről most nem kívánok beszélni. Nemsokára megjelent a rendőr, és az őrszobára kísért.

– Igaz, hogy önt megverték?

– Sajnos, ütlegeltek.

– Ez tragikus.

– Szerencsére lelkileg éppúgy, mint testileg, egy-két nap alatt kihevertem az eseményeket. Fizikumom – hála a tornának – erős.

– Tornázik?

– Hogyne. Minden reggel. Mens sana in corpore sano.

– Nézze, Struve úr, sok mindent tisztábban látok már. Persze az ön ügye mint büntetőbírósi ügy csak az ülnökbíróság tárgyalásán dőlhet el, miután a tanúkat, az ügyészt és az ügyvéd urat, no meg az orvosszakértőket meghallgattuk. Mindenesetre úgy gondolom, az efféle bűnesetekre nehéz paragrafust találni, hiszen közcsendháborítás, anyagi károkozás, erőszak, tettelegesség, lopás vagy más hasonló kihágás voltaképpen nem történt. Csakhogy a közjogérzék ennek ellenére – ha talán nem túl logikusan is – mélyen elítéli az ilyesfajta eltévelyedéseket. Ez a fölháborodás azonban, úgy hiszem, fegyházbüntetésben vagy pénzbüntetésben nem fejezhető ki, ez teljességgel jogellenes és értelmetlen lenne. Helyesebbnek látom, s remélem, ez lesz a tárgyalás végeredménye is, ha önt a bíróság szabadon engedi, s majd családja gondoskodik az ön kezeltetéséről, mert lássa be, nem teljesen normális dolog, amit cselekedett. Mindez persze csak az én magánemberi véleményem, remélem, nem él vissza bizalmammal: diszkréciójára számítok.

Struve elgondolkodva ült székén, majd Försterre emelte okos tekintetét:

– Asszesszor úr, bizalmát hálásan köszönöm: természetesen az elhangzottak közöttünk maradnak. Ami a gyógykezelést illeti, szívesen alávetem magam, hiszen nincs hobb vágyam, mint hogy társadalmunknak hasznos és problémamentes tagja lehessék: ugyanakkor engedje meg, hogy hangot adjak meglepetésemnek. Meggyőződésem ugyanis, hogy az, amit tettem, nem sorolható az abnormis cselekmények közé. Mert, kedves asszesszor úr, ugyan mi értelme az életünknek, ha még annak a kevés vágnak a betöltéséről is le kell mondanunk, mely osztályrészünkül jutott?

– De kedves Struve, hová vezetne az, ha mindenki nekiállna betölteni a vágyait – ahogyan ön mondta? Nemde káosz és fölfordulás lenne a végeredmény. Ezt ön is beláthatja!

– Borzasztó dolgokra ébreszt rá, tisztelt asszesszor úr – komorodott el a diák. – Most ébredtem rá, mit cselekedtem. – Tenyerébe hajtotta fejét, és sirva fakadt. Förster odament a fiatalemberhez, és némi habozás után nagy, atyai barackot nyomott a feje búbjára.

Felöltő, kalap, bot, táska: Förster léptei vígan kopognak végig a Kronprinz Wilhelm Strassén. Az asszesszor mosolyogva emelgeti fejfödőjét, s a szembejövőtől függően mindig pont akkorát hajol, amekkorát kell. Bemegy Hausingerhez, s bonbont vesz a gyerekeknek. Az asszonynak Grünbaum és Társánál már a múlt héten kinézett egy szép kis gyűrűt, apró rubinnal, nem túl drága, de elegáns bársonytok jár hozzá, amely az ajándék fényét jelentősen emeli. S magának ugyan mit vegyen? Befordul az Altmaier-Strasséra, Grabowskyhoz igyekszik. A boltba lép, csengő csilingel, egyszer-kétszer, s Förster hamarosan újra az utcán látható. Vadonatúj, sima-fényes, csillogó olójával nagyokat, hangosakat és boldogakat csattint a tavaszi szélbe.

Kornis Mihály

NAPKÖNYV (VIII)

8

Nő volt az illető.

„Maga hol van most?” – kérdezte köszönés nélkül, felháborodottan. „A lakásomon ülök” – feleltem harciasan. Nem kedvelem a túl határozott hangú lányokat, asszonyokat. Vagy mégis?” Ne üljön, Tábor úr! Álljon fel, menjen le az utcára, intsen egy taxinak, és hozza be nekünk a kutyát, nagyon szépen kérem! A költségeit vállalom! Fizetek, ahogy ideér!” De jó hang volt azért, meleg hang, elnöknői hang. Nem fiatal már, de nem is öreg. Faye Dunaway a Networkból, gondoltam, selyemblúz, hűvös homlok, üzletasszonykosztüm. A Bakó nevű ügyeletes ekkor közbeszólt, vagy csak akart volna, de izgalomban földre rántotta a telefonközpontot, vagy pedig nem tudom, eléggé ki voltunk borulva mind a hárman, csattanások, kiabálások, sercegés, „halló, hol van az a kutya, mondtam már, nekem még nem mondta, és milyen állapotban hagyta ott, dögrováson hagytam ott, kezicsókolom, ott üvölt az állat egy hete az árokban, és minden arra járó kocsi hallja, mégse veszik ki, szűzmáriám, senki se veszi ki, maguk se akarnak kimenni érte, honnan veszi ezt, itt megint Bakó bácsi, figyeljen ide, nem tudok megmoccanni, akadályozva vagyok a mozgásban, de könyörgök, Tábor úr, a kezemet is összeteszem, legyen olyan kedves, menjen vissza érte, de-hogy megyek, már négyszer is ott voltam, másfél napja csak ezzel szórakozok, értse meg, egyedül nem is lehet kiszedni, teljes képtelenség!” – hazudtam megátalkodottan, már a nő miatt is, jöjjön, jöjjön, hadd szagoljam a drága parfümjét, *Gloria Vanderbilt vagy Trésor*, ha már úgyse írhatok ma! és különben is, újabban minden altra ugrom! – és különben is, mondja, ki fog engem a kocsijába felvenni egy tetanuszos ebbel? „Honnan veszi, kérem, hogy beteg az a kutya? Vizsgálta?” – kaffantott közbe az Elnöknő, kurtán kicsavarva telefonosa kezéből a kagylót. Így képzeltem. Csend. Jól bírtam. „Nem vagyok orvos, asszonyom” – feleltem végül patetikusan. „Én se! Kutyamentéshez, uram, nem kell diploma...” – morogta. Hallgattam. Már akkor megvoltam sértődve. De azért olyan jó volt! „Akkor legyen a Bródy és a Vas utca sarkán tíz percen

belül! Kocsival jövök, felveszem, hátha maga nélkül nem tudom megtalálni! Viszlát...” – sziszegte a nő, és nagy robajjal letette. Lecsapta!

Én meg boldog voltam.

Egy darabig ott maradtam még a széken, lógó fejjel, behunyt szemmel, mozdulatlanul. Kiittam ezt a pillanatot, lassan, kortyonként ízlelgetve az utolsó cseppig, mint lábadozó beteg a gyógyító leveskét... Meddig kerestem ezt a goromba asszonyt! Már azt hittem, nincsen, hogy az ilyenek kihaltak, elvesztek, mind egy szálig elhullottak ebben a zsidvásárban... De az Elnöknő – lám, itt van! Ő még megvan. Ismerem ezt a látszólag durva hangütést: ez a legjobb. Az ilyen nem sokat vacakol, egyszerűen nem tűri a rosszat, ez ki fogja venni az árokból az Ayrtont! Ha kell, addig nem eszik, nem alszik, nem megy illemhelyre, mert tudja, egyedül van, éppúgy, mint az Ayrton, és senkire se számíthat, a Táborra se számíthat...

Felpattantam!

Kigyúlt orcával rohangászni kezdtem, kapkodva öltözködtem, hason csúszva, lámpalázasan keresgéltem a cipőmet a sötétbe borult hallban, bár, ugye, most már minden megoldódott, innentől gyerekjáték lesz tisztességesnek lenni... Valami nem stimmelt mégse. Már megint. Bennem? Vagy a megkönnyebbülésemben? Nem értettem. Zokniban, lábujjhegyen, dermedten hallgatództam befelé: a lakás alamuszi csöndjét hallottam csak; az örökké ugrásra kész hangulatát, nyomasztóan polgári keszekuszaságát érzékelttem, szóval megint a pillanatot, a jelen öröklétét; hetvenezredszerre is kitűnően átérezve az idegesítő alkonyatelőt, ugyanúgy, mint a többit, amióta csak ötévesen magamra eszméltem; no igen, az alkonyi lázak, mindig rosszat sejtve kapkodok, rezgek, öltözködök, intézkedek; most is sietve lekattintom a villanykályhákat, használatban kipúposodott kabátzsebemben rosszkedvűen tapogatom a kulcsaimat, mielőtt elhagynám ezt a zűrös odút; nagyon igyekszem felnőtt lenni félnotás örömben, hogy állatot menthetek, *csak ne dolgozzak, hónapok óta először, nem számít, a művészetek közül számunkra a legfontosabb a jóság* – „Nem. Nem ez az, amire gondolk!”

Mi hát? Valami rossz. Valami igazi!

Még nem tudtam, micsoda – de máris izgató volt! Rohantam a Vas és a Bródy utca sarka felé, és futás közben már élveztem, hogy alkonyati csillámok ragadnak a hajamba, a szürke pesti fény, ezek a villogó, testetlen darabkák! Sziporkáztam! Túlságosan feldobott vagyok, gondoltam, hamis kibontakozás, „most jön a hepiend, jó szándékunk viharvert diadala előtör, a keserves győzelmünk, hogy már száguld az ebért a Piros Elefánt! Életet ment túlkölve-trombitálva, dühödten!”

Ezüst öt óra volt. Hideg, halott idő.

„Már megint magamat figyelem csak! Feszülten, mintha én a világ volnék, mintha most is írnék! Plusz még le is tagadom. De nem is ez a baj...” Plakátrongyoktól elcsúfult építkezési palánkok előtt kattogtam sebesen a Vas utcában, erre is emlékszem, igen, a rozsdás konténerekből kifolyt lomszemetet kerülgetve a romos-koszos falak alatt, hogy „mindent eltorlaszol a rablóállami gondatlanság! az úttest közepére hányt építkezési anyagok, hehh, ebek harmincadján az adónk, düledező papírpalánkokkal elkerítve a bűn – újra smirglizik a poloskás kórházat! Baljós halálövezet, épp, ahol lakunk!” – – Siettem, örvénylő lélekkel, s minthogy a Bródy sarkára érve már a dührohamig fel voltam háborodva belső tisztázatlanságaim makacs erején, futtomban kerge esküt tettem, hogy mielőtt az Elnöknő mellé bemásznék az illatos Citroënbe, eltehenkedve jóságoskodni, feltétlenül a pofámba vágom még, mit forralok titkon, hogy mi jár a fejemben, ne legyek végképp irtóztató magamnak! – és

hát az a baj
 hogy megint tudok valamit
 amit nem tudok
 mert nem tudok vele szembenézni még
 holott máris jelenvaló.
 Na.
 De mi az, amit tudok?
 („Ezt nem akarom tudni pont!”)
 Hogy is van ez?
 Amit ha
 nyomban képes volnék magamban tudatosítani –
 már egészen mást gondolnék
 mint amit így
 homályosan érzek
 arról, ami van.
 Vagy – aki van? Szóval én? Hogy ki?
 („Erre nem akarok gondolni pont!”)
 Később persze
 holnap
 szörnyülködni fogok már
 s keserűen röhögni a görcsös tudatlanságomon
 e megátalkodott, örökifjú őszintétlenségen
 amit mutattam – már megint! – csak ne tudjam magamat.
 Mit mutattam? Kinek?
 „A tévedés gyávaság.” *Nietzsche.*
 És ez ma
 ki tudja, hányadik belső kanyarom!
 S már tegnap is hány, de hány hazugság...! – – –

– – –
 S ekkor volt, hogy szembejött nekem a Kis Málna!

A túlsó járdán jött, de már messziről is nézett, aztán úgy tett, mintha nem nézne,
 de még akkor is csak úgy nézett a nagyon magányos, nagyon szép testével, illatos jó-
 ságával, a vállon lógó, reves kalauztáskájával... Máris átvág az úttesten, és egyenesen
 felém tart, megbotlik, még egyszer, annyira igyekszik nagyvilági-könnyedén feltűnni
 az antik trottőrjében, hogy majdnem elzuhan, zavart mosoly, azonnal a barna bokáit
 képzelem elvesztetten a picurka női zokniban, az egymáson elforgó, gömbölyű csont-
 jait a szép lánybőre alatt, oh, és a barna nyakát is igyekszem nem bámulni nagyon, a
 kreol bőre ámbrás auráját imádni, ilyen füstszínű sugárzás ez! most egymásra pillan-
 tunk, ezt se volna szabad, mert mint zeneműben az ellenszólam a csáb főtéma mögött,
 egykedvűre játszott pófámon a piros zavarom nyomban kiütközik, akaratom ellenére
 kiül az arcomra a sóvárgásomat rosszul leplező, ostoba férfivigyor; fölényeskedő ár-
 nyék a világoskék pillantásomban...

– Szia.

– Szia.

Hirtelenében nem is tudunk mit hazudni egymásnak, vihogva nyeldeklünk, topo-
 gunk. Általában a rosszul létig felhevülünk egymás közelében; igen, ő is, koronámra,
 bizony! Kis Málnában nem kételkedem. Many szerint a női nem két nagy ágra bomlik:

az egyik kikezd velem, a másikkal meg, te disznó, te kezdesz ki. Az utóbbiak valamivel többen vannak, természetesen. Kis Málna azonban különös kivétel: ő nem adott nekem jeleket soha, és én se neki.

Nem volt arra szükség.

– Hogy vagy?

– Hát te?

Nézzük egymás szemét, mint a 39. utcai mozgókoldusok New Yorkban a gyémánt-üzlet-kirakatokat. Kis Málnánál csupán egyetlen, ámde behozhatatlan ütemet késtem: szerelmes vőlegénykoromban láttam meg először – egy hófehér térdzokniban. Mmmmm – az elmondhatatlan! De tizennégy évvel fiatalabb nálam, „itt nem rúgnék labdába”, szoktam vigasztalni magamat, ahányszor csak elélem kerül. Bár azért... Azt mondják, meghökkentően hasonlít a feleségem viharosan szép ifjúkori képére. De a Kis Málna – hát ő nem viharos egyáltalán. Hazaballag tiz deka sajtos párizsival, egyedül nézi a tévét a távfűtött garzonban. Mamusza is van neki, biztos. Felrakja a bomba, barna lábát valami kecses kis üvegasztalra. Állítólag rettentő válogatós. Manynival persze puszis jó barátnők. Ettől külön a torkomban dobog a szívem. Tökfelesleges. Ez a kislány becsületes.

Vagy hát én nem is tudom, mi az a becsület!

– Hát te?

– Randevúzok.

– A feleségedre vársz?

– Most egy szép állatvédő elnöknőt várok, tudod... Akivel meg fogunk menteni egy kóbor kutyát – de nagyon izgi, hogy pont közbejössz a képbe! Ezt a dolgot nem tudom részletezni most. Sokszor gondolunk rád. Olyan rég telefonáltál! – „Mért etetem l'art pour l'art? Meg akarom baszni. Nem igaz! Volnának vele romlottabb, lustább, aprólékosabb terveim is... Én egy állat vagyok! De kicsit büntudatos. Gyáva.”

Nézem a bubi fejét, a cicaszemét... Reá vetett pillantásaimtól sietve, idegesen bezárkózna máris, aztán nem képes bezárkózni mégse; lüktetve érzem az írói fölényem, mindig éhes, öreg valamimet, azt. Ő meg lelkiismeretesen pillogva, gyorsan lekapkodná a pult tetejéről gazdátlan szépségét, bódító magányát, az elhagyatottságát: „henteskirakatnak nézel, te csibész! Záróra!” Most kéne lesütni a szememet, és váltani, végre békén hagyni őt, nem gyötörni a kétértelmű tekintetembe csomagolt, egyértelműen piszkos ajánlataimmal... Embernek lenni a Kis Málnához! De nem – én laposan, felülről, ügyefogyottan-kitartóan bámulok az udvaros melle hegyére, mintha gátlásosan lesütni akarnám a szememet, csak nem tudnám – nem adok neki semmi egérutat. Miért? Hát nem ez a baj velem? Nem őt vettem feleségül, egy jó éjszakáját nem garantálhatom, Manyi összeomolna, mégis folyton-folyvást ígérgetek a tekintetemmel, mivelhogy – ezt sugallom – annyira fékezhetetlenül kívánom őt!

A mélyvörös pirulásig hevitem. Na végre!

– Megyek haza, Tábor.

– Ne menj még!

Izég-mozog szűk kabájában a Kis Málna, fázósan bámuljuk egymás szemét. Lehajtja a fejét. Zavartan megsimogatom az arcát, mintha rácson túlról kalitkás kismadár pelyhes szárnyát becézném... Hazudok, hogy hazudok! Vagy mi ez? Nem ezt akartam az előbb mondani magamnak?

– Szervusz, Málna! Menjél már haza.

„És ne árulj el Manyinak soha.”

Ekkor türelmetlenül rám dudált az Elnöknő!

– De látogass el hozzánk minél hamarabb! Úgy szeretnénk gyakrabban látni...

Megpróbálok lekopni, mereven, khm, hajlongva, fél kézzel még a Kis Málna kocsóját csókolva, de fél szemmel már az Elnöknő előkelő kocsiját kémelve-fürkészve, de azt nem látom, mert én egyre csak a Kis Málna nagyadag tejszínes mogyorószemét látom, a búcsúpillázások fátyolos remegését, tekintete nem egészen hivatalnoknői ábrándfüggönyét – oh, mint egy finom és drága alvósbabának! Akit előbb-utóbb ágyba kéne tenni.

Kotródnék már innét a fenébe!

– Maga az a bizonyos Tábor?

Düftinnadrágos, pocakos, erősen düledt szemű, középkorú nő áll előttem, zsebre dugott kézzel, türelmetlenül.

– Gyerünk már!

Aprócska, rendetlen teherautóba lök be, Barkasba, vagy micsoda, nem ismerem ezeket, mondtam. Műbőrillat van benne, kutyatápok halma, rongyok, szerszámok és elhasználódott, savanyú levegő. Kibelezett autórádió a műszerfalban. A kormány törzsén a legolcsóbb magyar cigarettásdoboz. A hátsó ülésen kifakult kék pufajkában cingár szolganő, olyan dilynós melósféle, állatvédőnek felcsapott takarítóasszony. Gondolom, fedezéknek.

– Ne cseréljek az úriemberrel, elnökasszony?

– Maradjon, ahol van!

Indit, felbőg a kocsí, bennem mégis a Bródy Sándor utca sir fel; igen, én, ez a keskeny és lestrapált mellékutca, nem messze ide kínozzák Manyit is egy züllött hivatalban; dudálások, tolongás, törpe összevisszaság... Befulladt, nyomorúságos hely. És innen indulunk! A régi bulvár, hej-haj. Egyik előző életemben lecsúszott báróként rostokoltam itt, a rozzant szálámban, évtizedeken át álmosan, nyűgösen, munkátlanul, és természetesen a régi, bécsi balettnőm után vágyakoztam folyton! De bigott családom ehhez nem nyújtotta a kellő apanázt.

Málnácska már sehol. Alakját hiába lesem a szélvédőre feszülve...

– Tehát a Húvösvölgyi út eleje, igaz?

9

S ekkor mintha megperdültek volna a dobok!

Messziről jövő sejtelem volt még, akárha zene, távolról, s mintegy lábujjhegyen, ámde kíméletlenül megfontolt lopakodással, önfeledten barbár szeretkezések ritmusában lappang hasonlóan elcsigázott, konok logika, „valami történik”, gondoltam az ülésen zsugorogva, riadtan befelé bámészkodva, ahogy a mai napom sivár horizontjára felkúszott valami sose látott bolygó irdatlan nagy, sötét sziluettje, „és ez nemsokára meg fog mutatkozni”, szűkültem, de ehhez havasi kürtök dicső jajongását is tessék hallani, tisztelt Olvasó, bár nagyon messzi még! s oly ködbe veszön, fájdalmasan, hajnali rózsaszinben, ha nem értik felre, amit érzékeltetni óhajtok: hogy valamit éreztem és tudtam, ami mégse volt gondolat, habár már teljesen jelen volt bennem. Mintha egy másik, roppant világot toltak volna a szemem elé! amely mindent kitakar, önmagát is, túl közel van, de még – mint mondani szokás – nem látni a fáktól az erdőt. Csak parányi részét! Semmit se!

Miből?

Ilyenkor sáppadni meg izzadni kezdek.

Nagy a tudatlanság a tudás határán! Átláthatatlan-sűrű a hétköznapiság.

A kocsiiban emberi testek kigőzölgéseinek melege, no ez mi vagyunk, csúfurnői emberszag, ezt értem, mormogtam magamban, műbőrillat, állott ájer, a pesti nyomorúságunk ócska meghittsége, megszokottsága, ó, ezt nagyon tudom, spontán szégyenbura alatt a totál hülyeségem, előítéleteimnek tarka sokasága... Odakint meg a légszennyezett alkony, *traffic-jam*, közúti járműellenőrzés... A város, a bárka, a békeerőd – ezek az én ősrégi, kétségbeesett ötleteim! Utcák, terek, kereskedelem! Értelmetlen erőfeszítések. Mindig minden a katonáké lesz. Alvadtvér-tenger a pincék alatt. Réteges csontmezők. Nyomok a tethelyen. Valami zavar...

Zsibbadtan fészkelődtem az anyósülésen, kövéren s tanácstalanul.

Megkukultam.

„Ég a fülem. Nagyon!”

Mikor éreztem ilyet utoljára?

Amikor a Deák téri napköziben csendespihenő alatt lebuktam, és a bolond tanárnő rángatódva maga mellé ültetett a figyelőasztalához. Már beírta az intőt, de később még kapok egy jó nagy pofont is... Addig csak rajzolgassak! Ad rajzlapot és színes ceruzát. Várj, te! „Még jó, hogy legalább megtaláltam itt a helyi szívgyárdát, felhajtottam magamnak ezt a vészkomor Elnöknőt – addig se kelljen írni a *Kádárt*, nanáci. Neki ugyanolyan feddhetetlen biznisze ez a játék, mint nekem, egy fárasztóan élvezetes *job*. Alapítványi pénzecskék kezelése, lótás-futás, hivatásos jótékonykodás, kis ez – kis az... Rendes ember, egy szó, mint száz, legalább nálam sokkal rendesebb: foglalkozhatna magányos kislányokkal is!”

– Kiveszi a kutyát, Tábor úr?

– Ha kapok hozzá kesztyűt...! Nem vagyok kutyamentéshez öltözve momentán.

– Elnökasszony, hoztunk magunkkal kesztyűt?

Kérdelte a hátam mögött a takarítóasszony, kuncogva. Kortalan, répafejú nő, merő együgyűség. Nem fogok vele foglalkozni, gondoltam. Ő ezt úgyse érti, csak pofázik.

– Nyúljon be a kesztyűtartóba! Nem a maga mérete, de csak használja, ha kell...

Kikotortam a füles sarkú várostérképek alól két mézsportól porzó bőrkesztyűt, rém kopottakat. Vackokat. Pont jók voltak a vékony kis kezemre! Nem lettem boldogabb.

– Létrájuk van?

– Minek? – kérdezték egyszerre, mint akik erőstől hukkannak!

– Az árok miatt... – dadogtam. – Ez egy kanális. Nagy sár van benne!

– Elnökasszony, hoztunk mi létrát?

Az Attila útra érve váratlanul megeredt az eső.

Fekete eső, nagy, kövér cseppekben! „Tehát van eső, mégiscsak. Nem szabad vágni rá – akkor a tiéd. Megjött a hidegfront! Rosszul gondolkodom.” Még sötétebb lett. És még mindig nem volt este! Pedig nagyon zuhogott; dörömbölve szakadt meg az égbolt! Égő fülcimpával, zsákként ültem a teherautóban, nagy fejű bumburnyák, csúnyán csörgedező esőhangok közt, a ruhámba fülledve, idegenkedve! Nem szóltak hozzám. Én se hozzájuk. „Tré.” Valami egyhangúan kopogtatott bennem, akár az eső a kocsii tetején, komoran, ez nem az Isten, gondoltam, nem a sors, ez rosszabb, nem is a szeretet vagy a jó szándékomban cseles hazugsága, szóval ez a diadalmas életizé, ezek a mentsvárok. „Majd bemászok érte, persze. Kihozom, átadom. És korán lefekszem. Ma semmit se írtam. Két altatót veszek be. Holnapra nincs.”

S máris a Szent János Kórháznál jártunk. De magamon elbambulva, már késve szoltam csak: itt van! de itt nem tudunk leparkolni, mert nem szabad megállni...

– Hogyhogy?

– A kutya itt van, látja, de erre tilos a megállás...

– Ott állok meg, ahol akarok!

Mondta az Elnöknő, és megállt. Mögöttünk dudáltak. Állt a forgalom!

– Menjen előre, nézze meg, és ha ott van, kiszállunk mi is... – mondta az Elnöknő, s átnyúlva előttem, kicsapta az ajtót az oldalamon. Engedelmesen kiugrottam a borzadályos felhőszakadásba, cikcakkban rohantam a kanális felé a fekete tócsák közt... „Mi ez a hülyeség? Hogy igyekszem nekik! Milyen megalázó!”

Dudálás! Dudálások! Már mindenki dudált!

Még ott volt.

Elfeküdve, a barom, a pocsolva közepén!

– Megvan!

Üvöltöttem, mintha égő olajmezőn állnék! A fejem fölé lódítottam a karom, többször egymás után... Ugrálva ordítottam az esőviharban! Az Elnöknő mégis sokára kecmeggett ki a Barkasból, utána a segítője már szolgai-fürgébben, kendőcskéjét bogozva a hegyes állán, de még veszekedtek egy sort a mögöttük veszteglőkkel is, csak aztán indultak el, barátnősen kart karba öltve a Barkasszal eltorlaszolt úttesten felém, olyan ráérősen andalogva a csapkodó esőben, akár nagymise után a templomból hazafelé cammogó vénasszonyok...

A kanális partjához rohantam, lenéztem. „Ayrton, tarts ki!”

Már felállt. „A kedvemért.” Picikét tántorgott, a nyaka lúdbőrözött az esőben, reszkettek a görbe lábai. Nézett rám, vészesen felhúzott innnyel, félrebillent pofával – aztán furcsán újra a hasára rogyott, bele a pocsolába megint... Elkaptam a szemem. Arrább sétáltam, hatalmasakat harangozó szívvel. Szinte elugrottam! Nem is tudom pontosan, hogy mire gondoltam... Kikapok, mert féldöglött a kutya? Vonagló korcshoz hívtam ki Egy Nagyön Elfoglalt Elnöknőt? „Nézni se tudlak, bazmeg?” Villámlott a bensőm az utolsó lélegzetét nyögő kutya látványától! Nem voltam képes még egyszer ránézni, kóboroltam a sínek között. „A végső, ostoba elhagyatottság. Micsoda mocskok. Ez vár. És minden oly véletlen! Még a halálperc is. – De minek hívtam ide ezeket? Zsákban viszik magukkal a testét?”

– Még mindig nem vette ki? Mondja, mit csinál itt?

Az Elnöknő lebámult a betonszakadékba. Csuromvíz volt, a homlokáról is patakzott az esőlé. Öreg haja szivacsosan a koponyájára tapadt.

– Tessék hagyni, elnökasszony, nem kell! Már itt is vagyok...

Mondta a segítő takarítóasszony, és – hopp! – kecsesen beugrott az árokba, szoknyástul. De mintha a járdáról lépett volna le – még a sarat se csapta fel! Azonnal átkarolta a kutyát, és felhúzta magához, Ayrton feltámadt, ficákolva-szuszogva helyezkedett el a szolga karjában, és finomakat sikoltva a kebléhez dörgölődött... Úgy lépett ki vele az asszony az árokból, hogy azt hittem, rosszul látok: nem is kellett érte fáradoznia. Felhasználta a falba vájt lépcsőt, az igaz, s elfogadta az Elnöknő kinyújtott kezét – azzal már kinn volt!

Ayrton bőszen nyalogatta a szolga halántékát.

– Hisz ez egy kiskutya!

Mondta az Elnöknő. A segítője vihogva, lihegve bólogatott...

– Édes kis kölyökkutya!

Kiáltotta nevetve, mackósan közelebb lépve édes kettejükhöz, mint egy Gobbi Hilda. Én már nem is voltam ebben a pillanatban, nem léteztem nekik se, meg a kutyának se. Magamnak se. A két nő a vad eső ellenére Ayrtonra borult, simogatták, becézték, a kezükkel törölgették le testéről a sárt. „Ez bizonyára minden megmentett kutyának kijár. Obligát köszöntő az Egyesülettől!” – tűnődtem álnokul, halottan.

Ayrton vinnyogva hálálkodott nekik.

– Na menjünk...

A kocsiiban a hátsó ülésre rakták, a segítő mellé. Ayrton kényelmesen elheveredett, vidoran csavargatta a farkát, aztán hevesen a takarítónőféleség gyűrűs ujját kezdte szopogatni. Elfordítottam a fejem.

– Látja, nyugodtan kivehette volna maga is...

Az Elnöknő fél kézzel vezetett, fél kézzel rágyújtott, úgy vetette oda ezt a mondatot nekem, már füstölő Munkással a szája sarkában. Mindkét tenyerét a kormányra támasztotta, lustán, férfiasan.

– Azt hittem, beteg.

– Ki?

A szolga felnevetett.

– Meg se vizsgálattják?

– Minek? Ha hazaérünk, kap tejet, később Palt. Ha bírja. Utána pedig jól kialussza magát. Holnap reggel már kiközzetitem. A fiatal kutyákat egyszerű elpasszolni! Mindenki kölyköt szeretne magának. Igaz-e, picim?

Kérdezte a kutyától a visszapillantó tükörbe nézve. „Picinek fogják hívni?” Félénken hátralestem. A kutyám már aludt, csecsemősen szuszogva a takarítónő bütykös-csontos tenyere alatt. Nem is volt ronda egyáltalán. Kicsit gőzölgött a szőre... Fáradt volt a marha, egyet-egyet rángott. Bőre alatt finom izmocskák játszottak.

– A korcsokat is könnyen el tudják helyezni?

A Barkasban női nevetések orkánja.

– Azt mondta, korcs?

– Főnökasszony, azért teccett ezt hallani?

– Jézusom, így nem lehet vezetni!

És hajladozva kacagott az Elnöknő, harsogott szép altján, hamarost levegő után kapkodva, a visszafojtani lehetetlen hahotától már kissé könnyezve is...

– Hajnal óta talpon vagyunk mind a ketten! Ilyenkor már mindenben nevetünk, mint a gyerekek. Nézze el, ha tudja...

Most nézett rám először talán. Megigazította kevéske haját.

– Nem korcs?!

Hallottam a hangomat. Elég bizonytalan, kásás kis hang volt ez.

– Te jóisten. Miket beszél! Maga ennyire nem ért az ebekhez? Ez az egyik legszebb kutya a világon. Mudi. Angol. Pompás példány. Két hónapos lehet, legfeljebb féléves! Nagydarab gyerek. Erős, gyönyörű kan.

– Nekem macskáim vannak.

– Tessék hagyni, főnökasszony. Az úr nem szereti a kutyákat!

Az alvó Ayrtonra rádobott valami vastag vásznat a nő, amit fél kézzel a csomagtérből halászott elő. Megfordultam az ülésen. Bele akartam nézni a szemébe. Állta. Pillája se rezdült. Hideg arc. Egyszerű vonások, erős madárszemek, szúrós áll. Kikezdehetetlen, mint egy páncélszekrény.

Most borult az estalkony a városra végképp. Az eső is alábbhagyott, a forgalomnak nem volt zaja semmi. „Hazafelé kúszó halálbogarak.” Tócsafények, motorduhogás...

- Nem lehetne enyém a kutya?
- Nem – mondta az Elnöknő. Elkomolyodva tekergette a kormányt. – Van maguknak kertjük?
- Nincs.
- Akkor mit akar. Ennek kert kell. Házörzőfajta. Különbösen is, azt mondja, macskái vannak...
- Csak úgy kérdeztem. Felejtse el...
- Begubóztam. Kibámultam oldalt, és a taknyomat húztam, otrombán szipogtam...
- Nem akarok kutyát. Nincs időm naponta háromszor sétáltatni senkit.
- Négyyszer – köhögte a takarítóasszony.
- Nem magának való, higgye el! – – Maga, ugye, író?
- Kérdezte a főnökasszony, csak mellékesen.
- Nem válaszoltam.
- Mondja, miért hívta ki az Ebrendészetet?
- Hívtam hetven számot! Másokat nem érdekelt.
- Futólag rám pillantott.
- Azok a sintérek. Tudta?
- Belemosolyogtam az arcába.
- Honnan tudtam volna? Ebrendészet. Gondoltam, kutyamentők...
- Meg akarta fojtatni, az a legegyszerűbb – mondta hátulról a szolganő.
- Máskor ne hívja ki ezeket, ha kutyát talál! Hívjon minket. Megigéri?
- Az Uránia mozi előtt megállítottam a kocsit. Magam csaptam ki magamnak az ajtót, hogy sértődött-sebesen eltűnjek, de aztán keresgélni kezdtem a lábam alatt valamit, nem tudom, mit, tán az uszodaszatyromat vagy a táskám, mintha velem lett volna... De nem volt velem semmi.
- Nagyon köszönöm a jóságukat!
- Most már tényleg ki akartam ugrani.
- Az Elnöknő azonban utánam kapott, szeliden. Hozzám ért a melle.
- Adja vissza a kesztyűm!
- Lehúztam a két hiábavaló kezemről a mészporzó kesztyűit, az ölébe dobtam. A szokott pimaszságom! Nem sértődött meg. Megfogta a kezemet, kicsit megpaskolta, és a fülemhez hajolt: – A Fekete Istvánékat se hívja soha többé! Viszont ha majd akad egy kis szabad ideje, telefonáljon be a tévéseknek, és mondja el, hogy milyen szépen meglett a kutyuska...
- Visszanéztem Ayrtonra: oldalt dőlve aludt a durva vásznon. Hortyogott.
- Nem mertem hozzányúlni. Nézett a szolganő.
- Érdeklődhetnék holnap az állatról?
- Hálásak lennénk – mondta az Elnöknő, és hátrafesztette a vállát az ülésen.

Úszó szeméttől habzott a járda alja a Rákóczi úton.
Az égbolt fekete, mint a nedves bitumen. Támolyogva kerülgettem a tócsákat. Nem tudtam, hogy mire gondolok. Nem is akartam tudni. Hánytorgott a koszvilág előttem, a járókelők arca vízesen összefolyt, s mintha a tekintetem legszélén csillagszórók sziporkáznának a vegyi páráktól nehéz levegőben! De nem háztartási csillagokat szórtak,

hanem fájdalmas kis tűket a szemembe... A lakásba esve nem gyújtottam villanyt. Sokáig álltam a mellékutcai estétől megfojtott szobám közepén. Lihegtem a sötétben, mint egy dzsungelmajom. „Elveszttem, és mégse veszttem el. Ez a legkinosabb!” Vicso-rogva, kabátban odarohantam a Könyvhöz, és visszahúztam, amit délután kihúztam, „nem is értem, miért húztam ki”, gondoltam, „én nagy író vagyok, borzalmas tehet-séges, azt csinállok, amit akarok!” S fél óra alatt írtam még húsz új sort, teljesen újakat, gyönyörűeket, mintha csak álmomban tennék-vennék, mintha fél kézzel arrébb rán-tanám a Gellértheget!

De égett a fülem. „Árulkodó, tűzpiros kis cimpák.”

Gyerekkoromban mindig azt mondtátok, hogy akinek ég a füle, hazudik. Aki lo-csog-fecseg, hazudik. „Hát hazudok én, hazudok én?” S nem akartam arra gondolni, ma már égett egyszer... „Hányszor?” Nem akartam már semmire se gondolni! Tér-demet rázva kukoltam a sötétben, vöröslő cimpámmal is a kivilágított szövegre me-redve, szép új szavakat mormogva, és elrúgtam magamtól a macskákat is, pedig azt nem szoktam, belelovaltam magam az írásba a tűzpiros hisztériáig – noha tudtam, hogy ha megfeszülök, se tudok már egy oldalt megcsinálni; másfél éve először meg-lógtam a dolgom előtt, és megint nincs alibim az ittléthez, a sok nagy zabáláshoz, a félrebaszásokhoz, a...

Hazajött Manyi.

Suhogva vetette le a hallban az esőkabátját, hallottam a szöszmötölő csicsergést, ci-cukák, mi ez a templomi sötétség, akkor dübörögve kirohantam a macskákkal együtt. Hozzádörgölődtem, a hátam görbitettem, megnyaltam a kerek nyakát, képzeld, már megírtam a magamét, csak húsz sor, de néha annyi is elég, ha jó, és ez jó! rám nézett, kicsúszott kezéből a csupa víz kabát, mi történt, semmi, megragadta a vállamat, azon-nal mondd meg, te hülye, megint megcsaltál, no nem képzeled, csak tegnap a Kút-völgyinél, ezt még nem is mondtam, valaki sikoltzott a kanálisban, én meg otthagytam, szóval úgy megijedtem, hogy elszaladtam, de nyugi, aztán visszamentem érte, csak senki nem akarta kiszedni, pedig egy ártatlan kutya, érted, nem is volt veszett, egy ilyen kiskutya, de hát túl nagy sár volt, szegényke beleesett a kloáka-árokba, és ki kellett hívni a sintéreket –

makogtam

kitágult pupillákkal nézett

hadarva karattyoltam, és bokáztam előtte ingva – kézjátékok! –

MEGÖLETTE

nem ölettem meg!

kiabáltam, mit képzelsz! próbáltam mindenhova telefonálni, de a Salamon

Eleméréknél éppen sajrét osztottak, más meg nem akart kijönni

nem öltem meg! akarom mondani, nem döglött meg!

Manyi hátralépett

pedig már a Barkast is mondtam, de kicsit hebehurgyán!

valahogy mindent egyszerre akartam mondani, egyszuszra

már beletekeredve ebbe a rohadt történetbe!

DE UGYE KISZEDTED?

NEM HAGYTAD OTT?

OTTHAGYTAD?

kiáltotta balsejtelmeitől felmagasodva, hórihorgassá

ez a boldog, gömböc test – hihetetlen! –

hogy hagytam volna ott! na ne viccelj
 nyugtattam magamhoz szorítva – keményen ellenállt
 már kiszedtem a Piros Elefánttal, én szedtem ki na, kiszedtük! és Palt kap
 holnap reggel pedig kiközvetítik, kertes házba, tudod, mert házörző, angol
 mudi fajta

AKKOR JÓ, MÁR MEGIJEDTEM, NAHÁT

FŐ, HOGY VALAKI KISZEDTE – mondta, s legyintve otthagytott, máris ment a
 konyhába a peckesen utánasétáló macskákkal traccsolni. De véletlenül rám vágta az
 ajtót. Kicsúszott a kezéből.

Berohantam a szobámba.

Én is jól bevágtam az ajtót magam után, kicsúszott a kezemből.

Még dolgozom! ordítottam, és ne merjen zavarni senki! alkotok!

„Mintha villámlana! A fekete égen kékesfehér, cikázó vonalak... Halál.”

„De a dörgés elmarad. Csak cikcakk volt. Közlés nincs. Száraz vihar. Kamu.”

„Meg lehet halni bele, no de semmi. Nálam semmi. Doktor Szar vagyok.”

Felpattantam. „Nem is vagyok fáradt! Még fáradt se vagyok. Kibirhatatlan! Miért
 szeretném annyira vörösre pofozni a feleségem?” Messze hajítottam magamtól a
 Könyvet, ledobtam magamról a gőzölgő kabátot, és kifutottam a konyhába, kezemben
 egy láthatatlan baltával, de láttam, hogy tejfölt eszik, óriási félfenékkel ül a hokkedlin,
 jóízű vajas bajuszka konyul a puha nagy szája fölé, a cicák az ölében ugyanazt kajálják;
 akkor zajosan a lába elé borultam, a fehér bajuszát meg az ölét csókoltam, „bemegek
 a színházba, drágám, jó, mivel most be kell mennem, mivel ma premier van, ezt majd-
 nem elfelejtettem, és nekem ott kell lenni, utána meg premierbuli, és akarok a Csá-
 kányival egyet csacsacsázní, érted, rosszul vagyok, halálfáradt vagyok, de úgy ment a
 munka, mint az álom, igazán megérdemlem, megmentettem a kutyát is, mindent el-
 intéztem, de most lehetőleg ne gyere velem, mert nekem a színház a munkahelyem!”,
 eszembe sincs, eddig se mentem soha, csak eridjél, mondta az asszony, akit nem ér-
 demlek meg, nagy ivben az asztalra hajította a macskakanalat, elfordult, nem érdekelt,
 az ajtó felé zúgva még inget is váltottam, hamisan futyürgésztem, behúztam a hatalmas
 pocakomat, a küszöbön kecsesen bebújtam könnyű, színházi énembe, a nehézkes,
 írástudó fazonomat pedig trehányul az előszoba sarkába vágтам, vidd be, lécci, dobd
 az ágyamra, hogy megtaláljam! süvöltöttem ki a konyhába, nem szólt semmit, már
 hátat fordítva mosogatott, a válla mint egy gömbölyű vállfa, „vízmelegítő elé akasztva
 a Manyi”, ilyenkor már nem akar a szemembe nézni, nehogy lelkipurdalást okozzon,
 menjek, menjek; ő színházi feleség, tudja, hogy a színház más, az speciális hely, azt
 nem úgy kell venni, hanem – haha, haha!

Repültem, repültem a színházam felé!

Ó, hogy szeretem ezt! Milyen csillogó életajándék Európa egyik legjobb színházá-
 nak ajtaján bezúgni, mint egy háziszerviz, a bemutató kezdete előtt két perccel, épp
 ahogy kiskoromban álmodtam erről, meg ahogy ti is elvártatok tőlem: kíváncsi-mohó
 pillantások reflektorkörében átverekedni magam kiöltözött civilek felajzott tömegén,
 jegyre várók nyomorú karán, és nagykalapban, széles karimájú – oh! – gyönyörűszür-
 ke drámaíró-kalapban megjátszani az eszemet, játszva felvenni a potyajegyemet, aztán
 mosolyogni, mosolyogni, megbocsátón, szeretettel, fenségesen, zordul, istenem! Jó
 napot, csókolom, hogy van, hát maga? még beszélünk majd, semmikur, persze, tűnj
 el. Ingyenfogásra akaszthatom a kabátom. Jó helyre ültetnek. Jó az előadás is. Jók itt
 a színészek! A darab megint nem jó, de azt megint nem én írtam! Nem is olvastam.

Ettől megkíméltek. Sok a bögés benne, mindegy, világszerte meg fogják kajálni. Engem meg elzsongít! Diszkrétan lehunyom a pillámat, alszok, közben szünet, akkor promenád, decens, fal melletti sunnyogásokkal, perecevéssel, komoly, szerénykedő arckifejezéssel... Hadd lássák! Szünet után jóindulatúan mocorgok még, amíg bírom, esetleg némi tapintatos hangi támogatás is – segítsük az izzadó színművészeket! –, amíg észrevétlenül elalhatnak újra. Oly jó premieren szundizni! Vastapsra ébredni pedig egyenesen mámorító. És senki nem veszi észre, érted? A rutin, hiába – a rutin! Meg hát figyelek én, azért... A mindig undok, „csupa szakma” premierközönség azonnal fájósra csapkodja a tenyerét; hujjong, bravózik, vasat akar, ám kisvártatva lankadtan ásitozva, gyűrött fenekű kosztümjében a székek közt csoszogva, tenyere mögött jelentéktelen aljasságokat suttogva távozik a nézőtérről.

Na végre!

Itt lesz a buli.

Nekem ez a színház.

Gratulációk. Ez az este más, mint a többi este! Premiered volt, barátom. Az első hitelesen igaz bemutatód, tényleg. Úgy Meg Vagyok Hatva. Az Igazgató Úr is. Mindannyian kifejezetten meg vagyunk hatva! Siker. Siker. Siker. „Tisztességes érték.” Nem tudnál adni egy cigarettát? Szédülök. Feleslegesen flangálok a büfé előtt, kezeket csókolok, italt veszek. Még egyet. Még egyet! Iszok, mint egy lengyel, csak úgy döntöm magamba. „Jó voltál, barátom! Napról napra fejlődsz!” De miért gyújtottam rá? Minek bokázok itt? És miket fecsegek! Ez ma valóban jó előadás volt – de én átaludtam. Ezeknek az embereknek meg ez az élete! Az alvásom a sorsuk... Nem tudnál adni még egy cigarettát?

S ekkor odalépett hozzám az az ember, akitől húsz évig félttem, mivel azt gondoltam, bölcsen megvet, mert bölcs, és így szólt: de jó, hogy látlak, Tábor! Kisfiam! De jó, hogy te itt vagy... Miért nem állsz szóba velem egyszer? Meg voltam döbbenve. Átölelte a nyakamat, nevetett. Mondtam neki, te, lopok neked valami piát! Lopjál, mondta, ha akarsz. És odamentem a csóró főiskolásokhoz, és ki akartam kotorni a lábuk alól egy viszkisüveget, de az egyik harmatos színésznőjelölt megelőzött, udvariasan odanyújtotta. „Vigye el a tanár úr, csak ne hozza vissza!” Akkor visszaballagtam ehhez a veszélyes emberhez, különben fékezhetetlen színházi zsenihez, egy mágushoz, a nagy palackomat himbálva lustán és nyertesén, s míg ő hátradőlve kortyolgatott, azt fecsegettem a fülébe, már húsz éve azt gondolom róla, hogy kicsit buta, de érdekes, nem szokták észrevenni, ő pedig azt felelte, na ezt jól gondolom, ez a színigagság. Érdekes, hogy általában nem is veszik észre! De én tudom, tudja, mindig tudta, éppen ezért akarna velem összebarátkozni! Én vagyok az okosabb kettőnk közül...

Akkor otthagytam, olyan zavarba jöttem.

És leültem az ország legjobb színésznője mellé. Ki mellé tíz éve nem merek leülni. Megkérdeztem, kezemet tördelve, mi újság. Ő meg válasz helyett felkért táncolni. És akkor táncoltam az ország legjobb színésznőjével, bár úgy éreztem, helyesebb volna elsülyednem a föld alá: ő a ma esti előadásban is főszerepet játszott, én meg azt se tudom, mit csinált. De legalább megint jól aludtál, súgta a fülembe tánc közben, mint-ha a gondolatomat egészítené ki, mindjárt megbocsátón, ez a gyönyörű asszony, a kollégákkal már csak azon vitatkoztunk, hogy felébredsze-e a hangosabb mondatokra, én arra fogadtam, nem, és nyertem is egy üveg vizkit az Izétől. És most te azt iszod, azt isszátok éppen. Ti ezt tudjátok? – kérdeztem ostobán. Ki ne tudná, mondta, hát

te itt minden premieren alszol! – s démoni hangon felnevetett, mint az ország legjobb színésznője. Szeretlek, mondtam. Tudom, mondta. Otthagytam. Nem haragudott.

Aztán már csak fel-alá kóboroltam, mint egy gazdátlan kutya, vérbe borult szemmel a sötétben összehajló párok közt. Diszkófények a színházban! Mulatni akartam, mindenáron. „Hú de jó kedvem van.” És a Csákányi is akart velem egyet csacsacsászni! Fiam, te vagy az ország legjobb színésznője, üvöltöttem feléje a fülsiketítő gépzene zajban, tudom, mondta, hallottam, most mondtad az Izének is, de kösz, és tovább táncolt velem, igazi vérfagylaló csákányisakat sítva, de te tényleg a legkedvesebb színészem vagy, nincs nálad jobb, ordítottam, legyintett, föld felett lebegve átbújt a karom alatt, ó, ördögien táncol a Csákányi, mint egy tündérlabda, mesebeli orsó, pörög-forong, aztán magától megépül a Vár, a Szivdobogó Kastély, hol minden koldus kap egy pohár tündérkakaót, minimum, még én is, de levegőhiánytól fuldokolva hamar lehuppantam a földre, és a poros parketton szürcsöltem tovább a tündérkakaóját, ő pedig megborzosolta a fejem tetejét, mint a szellő, istenien táncolsz, papikám, mondta nagyvonalúan, azzal eltűnt, hipp-hopp, mintha csak álmodtam volna. Zúgott a fejem. „Valami ráz! Ezek itt szeretnek. Miért? Ki hitte volna!”

Belebotorkáltam a semmibe.

A takarások mögé botladoztam kandin, a rondafekete hangnyelű függönyök mögé, nyelvem alatt szortyogatva a vodkatonikom! S aztán így ütköztem bele egy csoport fiatalba, ismeretlenekbe, éjszakától kifényesedett arcokba, linkekbe, bemásztam a szétázott pillantásuk sugárkévéjébe...

Kik vagytok?

– Mi van, öreg?

Gyerekek, mondtam, azt se tudom, hogy kik vagytok, de bizonyisten, nem is érdekel, és ha már itt vagytok, szóval élém terelt az Isten titeket, muszáj lesz valamit elmondanom...

Halljuk, halljuk!

Gondoltam, ez mindenkit érdekelni fog! Naszóval –

Megmentettem egy dögötves kutyát
mudit

kis angolt – apróság – nem érdekes –

a bűdös kanálisba dobták. Kik? Nem tik. Ünnepeljetelek.

Holnaptól nálunk lakik. A Kútvölgyi úton találtam – és sikoltozott!

De megmentettem. Kikapartam a fosból.

Kihívtam a Piros Elefántot! Nem adtam oda

a sintéreknek. Nem ám. Másfél napom ment rá... – –

Ugattam, ugattam csak!

Egyesek már unták; lötykölték az italukat a kezükben, tiszteletteljesen unatkozó szemmel, az apjuk faszát. Mutogatva, révülten hajladozva dumáltam, mint ahogy a Kis Málnának is nemrég – nagy, különleges elbeszélő testmozdulatokkal! Néztek, mint egy befutott, ősz hajú hülyére...

Felriadva, az üres, ittas, részvéttlen arcukba mélyedtem –

és elrohantam. Ki a színházból, ki a házból! Nem is köszöntem el senkitől, nemhogy tőlük; rettegve iszkoltam fel a lépcsőn, a szabadba! Azt hittem, hánynom kell, már fogdostam is a torkomat futás közben, a hátamon patakozott a vodkatonik, de kinyitottam az ajtót, kipördültem rajta – s jól lettem. „Már ha ez a jó lét!” Megigazitottam a kalapom. „Még bukás se légy: az is mítosz.”

Odafent nagy szél volt, iszonyú hideg. Rég elmúlt minden tömegközlekedés! „Az éjszaka piszkos tengere...” – mormogtam. „Pedig csak a ruhája ez, a lebegő szőre, a borzongó nyaka, amire majd nyakörvet tesz a Gazda! Megtanítja pacsizni, lábasból lefetyelni a vízbe áztatott száraz kenyeret...” S úgy néztem a lábam alá sikló nedves utcát, a Rákóczi úti kihalt aszfaltmezőt, mintha gonosz lidércek barlangjába néznék; emberek tilos, odvas odúba.

Az is volt.

Vagy mégse?

Az Astoria Szálló utáni sarkon ihletből megtorpantam, pont a legrohadtabb üzletház előtt; hebrencs lény a pitibabiloni gránitfalak alatt. Kitértam a karom, mint valami eltévedt, öreg bonviván a macák előtt, ama mindent megoldó harmadik felvonás orfeumi nyitóképében. „Mi van velem?” – kérdeztem poénos-pityókásan az éjszaka piszkos tengerétől. Nem válaszolt.

Tovább futottam a patkánylyukam felé.

Elfúlva, nehezen törtem át az ellenséges éji világon; belebonyolódtam még zárukba, kivilágítatlan terekbe, liftbe, gangba, hallba, mindenféle akadékos, sértődött homályba – s minden homály csak tovább rémített! A kegyetlen cidritől végül már jajongva s sziszegve tapostam le magamról átizzadt cuccaimat, majd csukafejest ugrottam az ágyba, és hangosan visongva tekergőztem be a szüleimtől rám maradt cihába, ebbe a libatolli mennyországba... Mindhiába! Mindhiába!

„Fázom!

Fázom!

Fázom!”

Hason fekve reszkettem, akár egy eltaposott béka.

(Folytatása őszi számainkban következik.)

Orbán Ottó

BELLMAN SZELLEME A KAPUBAN VÁRJA CSATLÓS JÁNOST

Hajha, az asztal lapját öklötökkel
döngető, duhaj élők,
világ hasába lukat beszélők,
korszakos eszméktől beszszelt barátok,
lemegy napotok, s ha holnap újra fölkel,
nem úgy süt már, mint régen,
nem is azon az égen,
ahonnét tegnap ragyogott rátok.
Juhé, a kerten át egy ólmos árny oson. <Cselló.>
Egy pohárral rád, Jánosom!

Hajha, hiába antológiátok,
a válogatások, a könyvek;
könnycsepp sose lett könyvtől könnyebb,
s nincs az a bölcsesség, ami megvigasztal,
ha vadáskutyaként úz napról napra egy átok.
Egy süket úrnak sírnál?
Ülj közénk, jobb hely a sírnál
e bortól mocskos, kocsmai asztal!
Juhé, árnyként tántorgok át a városon. <Cselló.>
Most még eggyel rád, Jánosom!

Gyere már, jó kis kricsmi ez itt lenn,
itt találod Zsolit és Kormost –
nőként öleli őket a por most;
s jajgat a rossz lektor, a sok alja szerző,
kit a szar szövegek rühével büntet Isten.
Rá se ránts az egészre,
halálra, szenvedésre –
itt örök bor forr, végtelen ser fő!
Juhé, rosszkedvem valamelyikben átmosom. <Cselló.>
S jól beseggelünk holtunkban, Jánosom!

Felhívjuk azoknak az olvasóinknak a figyelmét, akik lapunkat számonként vásárolják, hogy várhatóan az újságárusoknál a jövőben nehezebb lesz hozzájutni a HOLMI-hoz, mint eddig. Ezért a legjobb megoldás az előfizetés. Aki rendszeresen és időben szeretné számainkat megkapni, az vagy az ismert módon, levélben kérjen tőlünk előfizetési csekket, vagy postai pénzes utalványon közvetlenül adja fel az egy évre szóló 720, illetve a fél évre szóló 360 forintot a következő címre: HOLMI c/o Závada Pál, 1051 Budapest, Nádor utca 26.

FIGYELŐ

RÉVBEN A GÁLYA

Kertész Imre: Gályanapló

Holnap Kiadó, 1992. 240 oldal, 180 Ft

Íróként naplót írni maga sem ártatlan foglalatosság; a megírt naplót könyvvé szerkeszteni annyi, mint nyíltan engedni a kísértésnek. Csak fokról fokra érthetjük meg, mi minden történik egyszerre Kertész Imre 1961 és 1991 közti feljegyzéseiben, amelyekből nyilván gondos válogató-, rendező- és stilizálómunkával, de tudattörténeti leletértéküket átmentve utólag formálta meg a GÁLYANAPLÓ-t, hogy 1992-ben (a Holnap Kiadó szép termékeként) eddigi kötetei mellé tehessük. Szerzőjének úgy kellett az „*öndokumentálás e gályapadmunkája*”, mint az evező, mely „*elgyötör és előrevisz*”, s melynek húzásait figyelve bemérhető, jó irányba halad-e a gályá. (123.) Mostanáig mindazt, amit ilyenkor felismert és papírra vetett, titokban tartotta. Bár mindennapi életének külső történéseiből vajmi kevés jelenik meg e lapokon, s inkább gondolatvilágának eseményeit követhetjük, egy kettős élet eddig láthatatlan oldala tárul föl előttünk. Aki évtizedekig rangrejtve élt, szellemi illegitimitásban, sokszor ismerősei előtt is leplezve igazi gondolatait, s később regényeiben transzponálta, a SORSTALANSÁG (1975), A KUDARC (1988) és a KADDIS A MEG NEM SZÜLETETT GYERMEKÉRT (1990) világával engedte sejteni mindazt, ami őt személyesen foglalkoztatta, itt már közvetlenebb műfajt választ. Szakit a művek védelmében eddig vállalt rejtőzködéssel, s ami csak modus vivendi volt, ennek helyét új *ethosz* foglalja el: immár ön maga teljes kiszolgáltatására törekszik. Maga is érzi, hogy a különbség nem abszolút, csak viszonylagos: az írói napló közvetlenebb az eddigi regényeknél, de nem lehet maradéktalanul közvetlen, hiszen a nyelvi megformálás eleve áttételes világot teremt, s a regényírói beidegződésektől nincs menekvés. A létrejött mű tehát ezúttal is valamiféle

naplóregény, sőt az irodalmi műfajok közül egy régről ismerős regényfajta-hoz áll legközelebb: napló formájú, izig-vérig modern, de mégiscsak hagyományos nevelődési regény, Bildungsroman, amelyben állandóan egyszerre láthatjuk a szerzőnek és összes eddigi művének genezisé, önéletrajzi, létfilozófiai és regénymódszertani töprengések szétválaszthatatlan folyamatában. Mint e műfaj klasszikus darabjai, ez is tanulságot sugall. A gályarab benső felszabadulásának, sóvárgott önfelszabadításának dokumentált tudattörténetéből a szerző boldog megkönnyebbüléssel maga vonja le, megszenvedett életigazságaként: ha elég elszántak vagyunk, a legszörnyűbb körülmények közt is van remény arra, hogy a külső erők determinációjából visszavegyük és sajátáá lényegítsük életünket, mielőtt meghalunk. Ami így, elvontan, rideg didaxis volna, de szerencsére a GÁLYANAPLÓ-ban drámai, megrendítő, katartikus.

A boldog megkönnyebbülés sóhaja azonban itt sokkal inkább vallásnak hangzik, hogysem e művet egyszerűen besorolhatnánk a Bildungsroman irodalmi hagyományába. Szerzőnk ugyan vonakodik elfogadni egyre erősödő vallási igényét, s ugyanúgy küzd ellene, mint ahogy mindennel, amiben a lélek önámítását, a könnyebb út választását gyanítja, de hiába égeti föl maga körül a vallásosság szinte minden fogalmát vagy képzetét, szövegében minduntalan ott bujkál, kiűzhetetlenül, egy profán filozófiai gondolatokkal vegyített, bármely felekezeti és teológiai szempontból nyilván következetlen, mondhatni eretnek, de mélységesen vallásos mentalitás, mely akarva-akaratlanul és újra meg újra az egyik legősibb transzcendens vagy egyszemélyes tartását celebrálja, maga teremtetette apokrif liturgiával: a megváltását. Világnézete ugyan leginkább agnosztikusnak nevezhető, s Isten létének feltételezését még Pascalnál is egy bukméker számítgatásához hasonlítja, amelyre csak a halálfélelem foglyainak lehet szükségük (136.), ám a transzcendens szféra hiányát olyan erős *transzen-*

dens élménynek érzi, ami szerinte egy új „igazi” vallásosságért kiált, s a GÁLYANAPLÓ-t talán ennek okmányaként is értelmezhetjük. Archaikus vallási sóvárgások és beidegződések viaskodnak egy makacsul hitetlen, önállóságra és önellátásra törekvő, modern tudat büszkeségével. A naplóíró gyónásra, feloldozásra, végül is kegyelemre és megváltásra vágyik, vallási nyelvezetű benső párbeszédre van szüksége, amelyben valahogy mégiscsak Istenhez kell folyamodnia (fontosnak érzi hozzátenni, hogy a nyelv ezt csak *metaforikusan* teheti), de voltaképp maga akarja kiküzdeni a megváltást, saját erőfeszítései eredményeként. „*Avagy mi adhat az ember váltságul az ő lelkéért?*” Kétszer is (61., 64.) idézi e kérdést, amelyből az ő gondolatvilágában az a leg hangsúlyosabb, hogy a váltságot mi adjuk, nem pedig valakitől kapjuk. Az élet visszanyerését köszöntő megkönnyebbült sóhaj mintha lelki üdvé megmentettségének szólna, ez azonban itt saját győzelmeiként jelenik meg, mintegy salvavi animam meam, azaz olyan megváltásnak köszönhető, amelynek alanya, eszköze és tárgya egy és ugyanaz a személy. „*Ahhoz, hogy valaki – dehogyan – »emberiség!» – csupán a saját élete megváltója, fololdozója lehessen, egy teljes, hihetetlenül intenzív és állandó benső munkával eltöltött élet szükséges.*” (238.) Még a kegyelemről is olyasformán beszél, mint egy nehéz életű, többször cserbenhagyott fegyenc, aki a saját bőrén tanulta meg, hogy szokéskor csak magára számíthat, s gondolatban sem szívesen engedi át a végső autoritást egy nála nagyobb hatalomnak.

Nem nehéz felismerni azt a filozófiai létszemléletet, mely itt világi ihletője lett az önmegváltás mindennapi küzdelemben megnyilvánuló igyekezetének, s bölcséleti igazolása e sajátosan egyszemélyes vallásosság lélektanának: a GÁLYANAPLÓ az egzisztencializmus jegyében felfogott és leélt élet dokumentuma. Szerzőjének (példáсан elmélyült) filozófiai műveltsége ugyan szerteágazóbb és elfogulatlanabb, hogysem egyetlen irányzathoz köthetnénk, s olvasmányait kommentálva egzisztencialista gondolkodókkal is nemegyszer vitába száll, de azért maga is felismeri, hogy szellemi gyökerei az egzisztencializmus (már főként a háború utáni és leginkább francia) világába nyúlnak. Erre vall legbensőbb meggyőződése, miszerint lényünket végered-

ményben magunk *alkotjuk*, sajátunkká lényegítvén a kívülről kapottat, s erre vall jellegzetes fogalomhasználatát, miszerint a *tomeglét* jelenti a legnagyobb veszélyt, az *arctalan masszába süllyedés*, a legnagyobb diadalt pedig a közelgő megsemmisülés tudatában is vállalt önformálás, saját magunk *elkészülte*, az egyedi módon átélt, vagyis a *megélt egzisztencia* felmutatása a halál pillanata, a *halál mint végső szabadító* eljövetele előtt. Másnál ez mint alapgondolat és értékrend lehetne túl gőgös, tragikus, patetikus, talán sokallhatnánk benne az elitfilozófiák fensőséges hanghordozását, szerzőnknel azonban inkább e gondolati hagyomány életbeli teherbírását és művészi termékenységét csodálhatjuk: egy Auschwitzból és Buchenwaldból kihozott, az 1950-es években marginalitásba húzódba átmentett, majd évtizedeken át magányban érlelt, végül íróként felmutatott élet merítette innen szellemi táplálékát. Komor filozófia, de hát akinek a sivatagon kell átkelnie, mint szerzőnk érezte sokszor, s bizalmatlan a reményt, netán túlvilági kárpótlást ígérő világnézetekkel szemben, annak kifogyhatatlan erőforrás. Igaz-e vagy sem, az vitatható, nála mindenesetre *bevált*. (Legföljebb azt sajnálhatjuk, hogy az önalkotás e filozófiája, ahogy az önmegváltás apokrif teológiája is, lappangó ellentmondásba kerül a kötet szép címadó metaforájával: sosem a gályarab szabja meg, hová érkezik.)

Egy önellátásra berendezkedő létértelmezésből merítvén szellemi erejét, megmaradhatott öntörvényű gondolkodónak. Ezért nem volt *szüksége* arra, hogy (politikai, művészi, vallási vagy egyéb) közösségek védelmébe húzódjon, s ott jóvá kelljen hagynia vigasztaló önmitoszait. Akár a SORSTALANSÁG fiatal hőse, szerzőnk szakítani mer és tud a közkeletű zsidó önvigasztalással: ő sem hajlandó ártatlan áldozatnak tekinteni magát, akivel csak megtörténik az elkerülhetetlen, hanem felelősnek akarja érezni magát sorsáért, még ha ez a bűnrészesség abszurdnak tetsző önvádját vonja is maga után. Tisztázza viszonyát saját zsidóságához, kíméletlen őszinteséggel. Vállalja, de csak úgy (tulajdon hasonlata): ahogy egy cápával szemben vállalná önnön táplálék mivoltát a tengerben, azaz személyes fenyegetettségként, mely azonban lehetővé teszi, hogy akarva-akaratlan átélje, így jobban megértse, végül művé-

szileg általánosíthatja a totális kiszolgáltatottság egyetemes jelentését. Nem vállalja azonban a zsidóságot népként, mert akkor nem maradhatna számára a magányos otthontalanság iskolája; sem vallásként, mert az összeférhetetlen volna azzal a bátorsággal és rezignációval, ahogy ő a halállal szembe akar nézni, egyébként pedig e vallást nem érti jobban s nem érzi magához közelebb, mint bármely más hitvilágot (beleértve „a buddhizmust, a tűzimádást, Káli-isten szolgálatát vagy a mormonokat”); sem történelemként, mert ez ellentmondana az egyéni életfeladatról vallott meggyőződésének. (42–43., 101–102.) Nehéz megítélni, mennyire van igaza mindebben; elképzelhető, hogy itt-ott inkább valami háritási mechanizmus hagy vakfoltot egyébként bámulatos önismeretén. Hiszen e racionális alkatba zárt lélek büntudattal teli, feloldozásért s még inkább megváltásért sóvárgó miszticizmusában nyilván több él tovább a kereszténység részben zsidó eredetű vallási alapképzeteiből, mint (teszem azt) a buddhizmusból; szerzőnk tudati beidegződéseinek tehát alighanem több köze van öröklött vallásához, mint gondolná. Mindenesetre büszke, önkinzó, előkelő választás: ami a zsidó sorsban nehéz, azt elfogadja, ami könnyiténé elviselését, azt nem. Megfigyelhető továbbá, hogy amit elfogad, azt csak mintegy emberi tanulságai és alkotói hozadéka kedvéért vállalja, nem pedig mintha származása jussán benső köze volna hozzá, netán azonosnak érezné magát vele. Elmarasztalja Lukács Györgyöt, sőt Simone Weil-t, mert életútjukon annak nyomait véli fölfedezni, hogy személyes zsidó sorsuk terhe alól személytelenséget ígérő mozgalomba vagy hitfilozófiába menekültek. Pedig talán ilyesféle védekező eltávolodást követhetünk nyomon, átmenetileg, az ő egzisztencialista létszemléletében is, miszerint identitásunkat magunk alkotjuk meg, s ehhez képest minden külső meghatározottság pusztán esetleges. Ezért nevezi képtelenségnek és teszi idézőjelbe, hogy akár „magyar”, akár „zsidó” volna (192.); ezért igyekszik úgy „elvonatkoztatni magától”, hogy mindkettő „csupán ontológiai magányát jelölje és húzza alá még erősebben” (149.); ezért utasítja vissza egy vállrándítással, hogy a manapság szokványos értelem-ben véve identitásproblémája lehetne; ezért marad viszonylag érzéketlen a magyar kultú-

ra beolvadni vágyó szerelmeseknek frusztrációja iránt, s tér napirendre (többi jegyzetéhez képest) hűvösen szűkszávú részvétellel Szerb Antal áhitatos magyarságtudatának megcsúfoltatása fölött. (27.) Önmeghatározása (ebből a szempontból) három alkotói évtizeden át változatlan, bár a könyv végére kapja meg legtömörebb formáját: „*az vagyok, akit zsidóként üldöznek, de nem vagyok zsidó*”. (235.) A zsidósághoz mint regénytémához és létértelmezési szimbólumhoz tulajdonképpen már ilyen eltávolodás után, mintegy idegenként tért vissza, saját egykori kálváriáját szinte mint véletlenül birtokába jutott írói anyagot aknáztta ki, még önmaga iránt is legfőbbb valamiféle általános emberi részvétellel vagy szolidaritással. (Lehetséges, hogy emiatt szenved időnként az önmagától való testi-lelki idegenség borzongató látomásaitól: egy erkölcsileg ennyire érzékeny alkatnak talán e belső kitérőért kell fizetnie skizofrén hallucinációval és nyomasztó bűnösségérzetével. 128.) De hogy is bírhatta volna ki egy ilyen élet terhet, s hogyan tudhatta volna elviselni saját múltja többszörös írói felidézését, ha nem folyamodik önkéntelenül e tudati vargabetűhöz? Az vesse rá az első követ, akinek önvizsgálata mélyebb, elszántabb, könyörtelenebb, mint az övé.

Fölösleges és méltatlan volna bizonygatni, vagy külön tanulmányt érdemelne, hogy ez a könyv is milyen bensőséges száakkal kötődik a magyar irodalomhoz. Szorítkozzunk ezúttal Máraihoz fűződő szellemi rokonságára, amelynek sok jelével találkozunk a GÁLYANAPLÓ-ban, s nagy részüket szerzőnk maga is számon tartja. Hogy saját regényei közül miért épp A KUDARC (e viszonylag kevésbé sikerült) folytatná az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI irodalomtörténeti vonalát, azt nem fejt ki eléggé ahhoz, hogy meggyőzhessen igazáról, hiszen akár maga a GÁLYANAPLÓ is közelebb áll az egyéni művésztudat kialakulásának Márai megrajzolta polgáriás Bildungsroman-jához. Márai stílusa (hanglejtése, mondatfűzése, gondolatritmusa) azonban láthatólag hatott Kertészre, s valószínű, hogy e naplójegyzetek utólagos átciszolásakor ez a hatás tovább erősödött. Habitusukat tekintve szellemi függetlenségük hasonlít leginkább egymásra; igazságuk keresése közben mindkettő megvesztegethetetlen. Világnézeti támaszaik

különbözők, hiszen a FÜVES KÖNYV szerzője a világrenddel való harmonikus együttélésre tanít, és sztoicizmussal dúcolja alá megrendült bizonyosságérzetét, a GÁLYANAPLÓ-é pedig a szabadtó halállal való tudati együttélésre neveli magát, és egzisztencializmussal tartja fenn élete beomlással fenyegető boltozatát; de a végeredmény megint csak közös: ugyanaz a biztos, szuverén, teherbíró erkölcsi tartás. Még gőgjükben is emlékeztetnek egymásra; a tömeggel szemben bizalmatlanok, olykor szűkkeblűen, rosszabb pillanataikban megvetően, de bármikor készek a szellemi elitbe tartozó elismerésére, jött légyen az bárhonnan. A noblesse oblige tudata mindkettőnél önvádra hajlamos erkölcsi fogékonysággal társul; nem véletlenül reagál oly érzékenyen a FOLD, FOLD!... alapdilemmájára az itthon maradt: vajon nem legitimálja-e a gyűlölt fennálló rendszert, akaratlanul, ellenállásnak szánt írásaival, vonakodó együttműködésével, nem szégyellni való-e pusztá ittléte? (95–96.) S mindkettejükénél ugyanaz a bámulatos megfigyelőkészség, az a leginkább néprajztudósi, elfogulatlan kíváncsiság és empátia, mely csálhatatlan biztonsággal fejt meg egy tekintet, kézmozdulat, magatartásforma vagy egész korhangulat eredetét és jelentőségét. Ennyi benső rokonság mellett szinte természetes, hogy Kertész mély rokonszenvvel ír Márairol, nem meglepő, hogy találóan jellemzi néhány művét, s hogy ő, aki vendégtermészetnek és eleve otthontalannak érzi magát, fontosat tud mondani a nagy emigráns kivándorlásának (szerinte a magyar polgárság „funkciótlansága” miatt korlátozott érvényű) jelképszerűségéről. (96–97.) Lassanként megérthetjük, miért önti el különös boldogság, amikor (213–214.) végül Márai naplóját olvasva fölfedezi, hogy az író 1944 nyarán a vonatból láthatta őt, látnia kellett, mint deportálásra beterelt tizennégy éves fiút, a budakalászi téglagyár udvarán.

Annak a kisfiúnak, fölcseperedvén, évtizedek szívos munkájával sikerült kiküzdenie áhított belső felszabadulását, s most, amikor késznek érzi magát és művét, megilletődve tesszük le az elkészülése folyamatáról szóló naplót, amely modernizált Bildungsroman, az önmegváltás apokrif liturgiája, megszenvedett egzisztencialista létértelmezés, számvetés magyarsággal és zsidósággal, s művek-

ben igazolódott regénymódszertani kísérlet. Megilletődve, mert, lám, a kapható mégiscsak több, nagyobb, szédítőbb, mint a kiküzdhető. Hiszen szerzőnk, akit sokszor elfogott az emberi alkotóerő rövidségének érzete, miközben konok elszántsággal dolgozott művén, immár nemcsak megalkothatta, amit eltervezett, hanem zavarbaejtő ráadást is kapott, még mindig ereje teljében. Láthatólag nehéz elhinnie, hogy már nem fegyenc, s eddigi terveit alapján nem tudhatja, mit kezdjen e váratlan lehetőséggel. Többször hangoztatott (elméletileg ugyan problematikus) elve szerint ugyanazt a regényt akarta élni és írni (65.), s már a KADDIS főhőseként élete és műve végső beteljesülését köszöntötte, ha önvalomásként (is) olvashatjuk a regény emlékezetes zárómondatát. „Utolsó, nagy összeszedettségemben felmutattam még esendő, makacs életemet – felmutattam, hogy azután magasra emelt két kezemben ennek az életnek a batyujával elinduljak, és, akár sötét folyam sodró, fekete vízében, / elmerüljek, / Uramisten!, / hadd merüljek el / mindorokké. / Amen.” Most kiadott naplójában is fel-felbukkan az elkészültség és halálra érettség motivuma, sőt az utolsó rész címe szerint a sokat bolyongott gályarab elengedi a kormányt, behúzza az evezőket, és boldog. Hősünk révbe ért, megérkezett, s bár viszolyog az *arrivé* szellemtől (142.), mint elismert író maga is *beérkezett*. Csakhogy, mint kiderült, van még ideje. El kellene tehát hinnie, mégpedig nemcsak eszével tudomásul véve, hanem valahogy a zsigereivel is, hogy immár csakugyan felszabadult, azaz írni valami szabadabb, tehát derűsebb, játékosabb és gondtalanabb művet, az eddigi komorak után. Nem a kincstári optimizmust kérjük számon; Arany János maradandó érvénnyel figyelmeztette kora doktriner hajlamú kritikusait, hogy az nem vezet jóra. „*Óhajandó ugyan, hogy a költői lélek teljes harmoniában legyen a világgal, de ha nincs, ki tehet róla. A művészet harmoniája nem mindig az optimizmusé is egyszerűsmind.*” De bármennyire hiteles volt művészileg az utódhagyástól visszaborzadó ember létélménye, aki nyomasztó emlékeivel sejtjeiben még apaként is irtózna együttműködni a totalitárius (társadalmi vagy kozmikus) elnyomó gépezettel, azért a KADDIS után, mintegy a főművet követő jutalomjáték gyanánt, föl kellene csillantani valamit az érem másik

oldalából. A GÁLYANAPLÓ végén (237–238.) elbeszélte hajnali álmom, apja és anyja szerelmi sugdolózásáról, melyből felébredvén a szerző végre megbékélt el tudta fogadni szüleit és önmagát, világrajövetelének tényét, új alkotói korszak nyitánya lehet. Egy recensensnek nem áll jól, ha fontoskodva tanácsokat osztogat, még kevésbé, ha illetéktelenül erkölcsprédikációra vetemedik, a szerző amúgy is túlfejtett büntudatára vagy kötelességérzetére apellálva. Kinek is volna joga, annyival simább életúttal a háta mögött, újabb próbára ösztökélni a gálya hányt-vetett evezőjét? Mégis megkockáztatom, hogy akiben ennyi erő maradt, ilyen létértelmezési fogékonyság és írói stílusérzék, az ne hagyja parlagon heverni csupán azért, mert a maga tervét megvalósította. Nem biztos, hogy az ajándékot meg tudjuk szolgálni, talán nem is azért kapjuk, de illik megköszönni.

Dávidházi Péter

A REGÉNY, AMINT ÚJRA- OLVASSA ÖNMAGÁT

*Esterházy Péter: Termelési-regény
Magvető, é. n. 3. kiadás. 476 oldal, 350 Ft*

(A TERMELESI-REGÉNY új kiadását egy különös rekapi-
tulációval szerettük volna megünnepelni. Megkértük a
régí Mozgó Világ egykori pompás vállalkozásának részt-
vevőit – Bojtár Endrét, Horváth Ivánt, Szegedy-Maszák
Mihályt, Szorényi Lászlót és Veres Andrást –, akik egykor
egy számban írtak a regényújdomságról, mondanák el
most véleményüket. Jámbor kérésünknek egyedül Szegedy-
Maszák Mihály tudott eleget tenni. Köszönet érte. Így a
tervezett kettős hommage egyik fele – a tiszteletadás a mű
egykori befogadó közege s egy folyóirat példamutató vál-
lalkozó szelleme előtt – elmarad. Marad: a mű és a vele
folytatott egyik párbeszéd folytatása, amelyet orommal koz-
lunk. [A szerk.]

A hatvanas években indult irodalmárnemze-
deknek nagyon hiányoztak a kortárs művek,
amelyeken kipróbálhatta volna a jórészt kül-
földi elméletiróktól ellesett értelmező fogáso-
kat. Kapóra jött a TERMELESI-REGÉNY. 1979
májusában az elsőtől az utolsó lapig folyama-

tosan olvastam el e könyvet, most viszont
mindig átváltottam „E. följegyzései”-re, vala-
hányszor a törzsszövegbe iktatott szám odairá-
nyított. Mivel soha nem nézek meg olyan szö-
veget, amelyet korábban írtam, most sem pil-
lantottam bele az egykori szösszenetbe, amely
a *Mozgó Világ* számára készült. Csakis arról
próbálok röviden számot adni, miként hatott
rám e „kisssregény” most, újraolvasáskor.

Eleinte a törzsszöveg kevésbé nyűgözött
le, mint annak idején. A vígeposz hangnemét
éreztem az első fejezetekben. Tomcsányi Im-
re, a „hoes”, Szervácpongrácbonifác vezér-
igazgató, Gregory Peck vagy Marilyn Mon-
roe nem érdekelt annyira, mint Armand úr,
az edző. Az V. – „*Ha én főnök lennék*” kezdetű
– fejezet humora lendített ki szenvtelensé-
gemből, a következő rész pedig ráébresztett,
mennyire másként értelmezem e könyvet
ma, mint ahogyan tizennégy évvel ezelőtt ol-
vastam. Van, ami érdekességét veszítette, de
az áttűnés a kettős Monarchia képviselőházi
világába, a „generális” Tisza Kálmánnak s
mamelukjainak földézése mintha most volna
igazán időszerű: „*a tény ugyanaz, csak a szemé-
lyek változnak! [...] Kevés tenorunk van [...]. A
múlt nem tud meghalni, a jövő nem tud megszü-
letni*”. A jelenet Mikszáthtal a helyiérdekű
vasúton s a kocsmában nemhogy vesztett
volna fényéből, de inkább mélyebb értelmet
nyert. Esterháznak van esélye, hogy Mik-
száth hasonmása legyen. Nemcsak azért,
mert ő is „*először tudott palócul s csak azután ma-
gyarul*”. Inkább a helyzet miatt, amelybe a
sors vagy – kicsit nagyképpen szólva – a törté-
ténelem hozta. Nem lesz könnyű e szerepnek
megfelelni.

A megváltozott világ mellett a szerzőnek
azóta megjelent könyvei is átalakítják az ol-
vasó véleményét. Hahn-Hahn grófnő már a
TERMELESI-REGÉNY-ben is szerepel, ha nem
csalódom, háromszor is – a 10. és 55. jegy-
zetben, valamint az V. fejezetben –, s ez arra
figyelmeltetheti az olvasót, hogy Esterházy
következtesen építi föl életművét, ezért
könyveinek „visszafel” olvasása is gyü-
mölcsöző lehet. Az I. fejezet kezdő mondata
– „*Nem találunk szavakat*” – már a „rend-
szerváltás” utáni világra is vonatkozik; az idő
elmúlásának végzetszerű visszavonhatatlan-
sága előrevetíti a Gothár Péterrel készített el-
ső filmnek azt a részletét, amelyben a hős el-

keseredetten panaszkolja, hogy elvették tőle fiatalságát; a fiú s a „szent” asszonyként emlegetett anyja rendkívül bensőséges kapcsolata pedig A SZÍV SEGÉDIGÉI-nek szomorúságát vetíti előre.

Derűs könyv volna a TERMELESI-REGÉNY? Az is, de nemcsak az. A rétegnyelvek fölényes ismerete valóban sok humorral párosul. Ha Kosztolányinak igaza volt, elsőrendű irodalom nem létezhet humor nélkül. Esterházy derűje legalábbis részben a kételyből származik, amellyel a hangzatos megfogalmazásokat fogadja. „Ahhoz, hogy valahol otthon legyünk, másutt idegennek kell lennünk.” Mielőtt az olvasó megnyugodnék ennek igazságában, az odavetett megjegyzés – „Tetszelős” – jelzi, hogy a szerző értékrendjében nincsenek ilyen egyértelműségek.

A kétely mégsem zárja ki a halálos komolyságot. A kitelepítés földézésére már groteszk humor nyomja rá bélyegét. Lehet nevetni a mester szüleinek aggodásán, hogy a kivándorolt Jolánka néninek náluk maradt pótlását nehéz eltüntetni, mert a bőr bűdösen ég, de e nevetés már aligha felhőtlen. Újraolvasva a TERMELESI-REGÉNY-t, leginkább az lepottint meg, mennyire döntő a könyvben a halál jelenléte. Tante Jolan haláláról egyetlen mondat, a külföldre költözött Michael testvér távirata tudósít. Ugyanazon a lapon, amely azt is közli, hogy a mester a Középfhátvéd temetésére készülődik.

A könyvek túlnyomó többsége nem viseli el az újraolvasást. A TERMELESI-REGÉNY a kivételek közé tartozik. Hálás lehet az irodalmár, ha van olyan kortársa, aki minduntalan arra emlékezteti, mily tökéletesen is olvas, mennyire nem veszi észre azt, amire érdemes figyelni egy szövegben.

Szegedy-Maszácz Mihály

KRITIKAPÁLYÁZAT

HÁZY ESZTER ÉS A KÁOSZ

Kritikai aggályok, impressziók

Esterházy Péter: Hahn-Hahn grófnő pillantása Magvető, 1991. 264 oldal, 195 Ft

...Az ironia vélhetően szemérmesség is. Minden szókimondás (bármeg, nyálóka és mi-egyéb) ellenére – meghátrálás bizonyos dolgok kimondása előtt. Érthető, mi több, rokonszenves gesztus, amellet, itt most nem részletezendő okokból, szakmailag is indokolt. A kérdés csak az, meddig lehet a segítségével eljutni. Meddig halasztható a tárgy megjelölése? Hogy most erről és erről lesz mondva valami. Tudniillik ez és ez. Végére ez lenne a prózaíró tennivalója. Az utazás mellett. Hogy valamit – szépen sorjában, nem feltétlenül persze, ahogy megesett – elmeséljen. Teszem azt beszámoljon egy ilyen-olyan utazásáról.

Az ember, ahogy elássa önnönmagát. Módszeresen mélyíti, körmeivel kaparja maga alatt a vermet, szakadékot. Máriscsoda távolság választja el attól, ami van. Lehet-e ilyen pozícióból, lehet-e az ürgelyukból szét-nézve írni?

Recenzens – maradjunk ennél a remélhetőleg XIX. századi titulussal – nehéz helyzetben van. Adtak neki egy író: tehetséges. És akkor mindenki, mióta recenzens az esztét tudja, csak dicsóti. Hogy így meg úgy. Minden pszichológiától függetlenül kérdezem én, meddig lehet ezt bírni. Vigyázat, apagyilkosság következik.

Pedig én már (esetleg még) olvastam a szerző néhány regényét. a FÜGGŐ-t, a FUHAROSOK-at.

Mi van akkor, ha úgy van, hogy nem lehet egy szerzőről írni? Azért, mert csak. Ha olyan nincs, hogy az ember kezébe veszi a karcsú derekú kis piros kötetet, és aztán leírja róla azt, amit akkor és ott gondol. Függetlenül a csinos borítótól és az incselkedő fülszövegtől.

TÁVIRAT

A jó kritikusnak nincs humorérzéke. A jó írónak van.

Ui. Különben Berzsenyi. Ami nem csekélység.

Ragaszkodni az előítéletekhez, amiből vagy, és megszabadulni tőlük, mert föléld nőttek.

TÁVIRAT

Lektori jelentés

Szerző ígéretes tehetség, a jövő várományosa. stop.

Esterházy nem regényt ír, hanem szöveghagyományt. Amelyben mondatának jó az akusztikája. (Segítheti-e a nyelv a kritikust is?)

A Közép-európai Regény, önmegtagadásával együtt. Mint Márai és a polgárság. Csak éppen. Vannak jó nők, akikről bizonyosan tudjuk, hogy milyenek, de sajna nem mozgathatunk bennünk semmit. És még csak nem is rajtuk múlik. Igaz, nem is őrajtuk.

Így voltam én Házy Eszterrel: nem kívántam. És akkor mi történt? Egy kedves, ismeretlen női hang a telefonban. Persze az ember megszédül. (Macsó összekacsintás:) Így szoktunk csapdába esni. Mert ilyenkor nem tud az ember nemet mondani.

A kritikai döntés, ha mindent mérlegre tesszünk, végül úgyis a rokonszenven áll vagy bukik. A többi csak ideológia, úgymond, szakmai részletkérdés, kis finesszel megoldható. Meg nagypolitika. De mi van akkor, ha 1. a tárgyalt mű ideológiájában nem találunk kivételmentét (ha csak azt nem, hogy van neki), ha 2. szakmailag – egyelőre – nem tudjuk megfogni, és ha 3. szerzőjével még a nagypolitikában is hasonló a nézeteink. Már persze ha tudjuk (nem tudjuk!), mit értsünk nagypolitikán. De többet mondok, még a rokon érzület sem hibázik belőlünk. Akkor mitől fő recenzensi fejünk?

A mondatok. Ezek a fránya (konya) mondatok. Amint írják magukat. Magunkat.

Az esztétikai és a politikai, legalább magunknak álljuk be, mégiscsak elválnak egymástól. Összemérhetetlenek. Együttes használatuk veszélyes, mi több, kerüendő. Ahogy Hobbes mondta: „Ézért ha valaki nekem kerek négyesről, vagy a sajátban előforduló kenyérről, vagy szabad alattvalóról, vagy szabad akaratról, vagy bármiféle szabadságról beszél – hacsak nem azt érti rajta, hogy valami azért szabad, mert nem utközik ellenállásba –, ezt nem nevezhetem tévedésnek, hanem azt kell mondanom, hogy szavai értel-

mellenek, azaz képtelenségek.” A Közép-európai Regény ölete képtelenség. Mint amikor Márairól szólva polgári regényt emlegetnek. Félreértés.

...az igazság-történet elváltozása az EGO-ra épülő hasznosságkritériumban az, ami – tisztán racionális úton – lehetővé tette a totalitárius rendszerek...

A vendég érzi, a konyhafőnök valami oda nem illőt kevert a mártásba, ami az egészet összerántotta. Így már nem is tűnik annyira nyicsiklandónak.

TÁVIRAT

Az alsó szakasz leírása sokkal hitelesebb. Ráckeve, Daniló Kis, Duna-Delta. Talán épp ez a baj?

Akkor elkelne most egy házilagos kivitelű bukás, anarchista füstbomba, Fradi-petárda, Molotov-koktél.

KÖZJÁTÉK I.

Kedves barátom!

...Ez az esszé nem azért lepott meg bennünket, mert rólunk szól és dicsér bennünket, hanem e személyes vonatkozástól és érintettségétől függetlenül is. Hadd mondjam el, így leszűkítve, gratulációt. Mind a dolog megértése, jelentésének felfejtése, az egyes részek elemzése, majd az egész szerkezeti felépítése kiváló... Fiatalságod ellenére ezt példásan oldottad meg...

Barátsággal üdvözöl

KÖZJÁTÉK II.

Kedves barátom!

Sajnos... kritikát nem tudjuk akceptálni, mert – szerintem – nem akceptálható. A kötet mondandójának rekonstrukciója kusza, a gondolatmenet zavaros, a szerkesztéssel kapcsolatos kritikai észrevételek pedig hol teljesen általánosak, megfoghatatlanok, hol pedig – ha megengeded – kicsinyesek és okoskodók. Meg vagyok lepve, s nem ezt vártam tőled.

Szívélyes üdvözléssel

Nem regény. Sokkal inkább elegáns, többnyelvű hozzászólás a Kelet-/Közép-/Kelet-Közép-Európa-vitához, à la Napzárta, à la Neue Zürcher Zeitung, à la Európai utas. Tiszteletbeli

köztársasági elnök módjára (Konráddal megosztva), Havellal kvaterkázva. Már elnézést a kifejezésért: kirakatirodalom.

Parairodalom.

Ejnye, te kisördög, nem tudlak rajtacsípní!

Csak nehogy úgy megunjam, mint Tanderit.

Irigység, te világok megrontója, kritikuskod védőszentje, ihlető angyalom.

TÁVIRAT

„...félek az olyan mondatoktól, melyeknek látható becsvágyuk tartalmazni az igazságot.”

VÁLASZTÁVIRAT

Félek, az öné is olyan.

A kritikairás mindenkor nehézsége: a szerzői nagyságrendet figyelembe véve adni számot az új könyvről, egyetlen olvasat alapján.

Esterházy publicisztikai írásai – sajnálánknak, ha rendkívüli tehetségét végképp ezekre aprózná el.

A 113–114. oldalon van egy jó, hosszú mondat.

Miként lehet valami ennyire politikus, amikor ennyire deklaráltan antipolitika. Az illúzióoszlatás, amint illúziót, mítoszt teremt. Ne fessd az ördögöt a falra, mert konstituáld! Minden csak fogalomhasználat kérdése. Ha nem használok a halál szót, nem fogok meghalni.

Házy Esztert olvasni egy szlovák faluban, a Magas-Tátra alatt, kétezres csúcsok karéjában. Hó, fenyőerdő, madártávlát. És a donaueschingeri stílusbukfenc. A tér, amint befogadói élményt manipulál, műv felett mond ítéletet: hitelesít vagy könnyűnek talál. A faluvégi kutyakonzert mint kritikai (realista) ítéltőszék, mely újrairja a történetet.

A kritikairás során szakmai becsület dolga a gentlemanlike magatartás. Az ítélezésnek természeti törvényekhez hasonlóan szigorú viselkedési kódexe van. Betartandó.

TÁVIRAT

A kritikairás az én Dunám.

Házy Eszter múltjának szeplője: minden könyvhétre megjelent.

Jó: az érzéketlen erőszakosság motivuma

A természet természetellenessége, antihumanizmusa. (Ebből következhet többek között: a humanizmus természetellenessége). Erős jelenetek: a nyakában ülő gyermekét egy kóssa sortűzben elvesztő apa, a hangyák által élve szétrágott tiszt esete. Az Al-Duna: az erőszak regnálása, a művészig erős. Lásd még, a művészet mint kegyetlenség. (A jó utazók szívtelenek.) A szexualitás mint agresszió.

Menekvés-e a töredékes szerkesztésmód, regényben, kritikában, s miként? Az, és mégis: rejtett erőtaralékokat szabadít föl. Például sutba vágthad az ellentmondás-mentesség elvét!

Az ellentmondás a politikában megbocsáthatatlan, noha szükségszerű. A művészetben meddig megbocsátható? Most: a művészetben csak a politika megbocsáthatatlan – ez nem ellentmondás.

TÁVIRAT

Nem vagyok! (Kritikus)

VÁLASZTÁVIRAT

Én sem! (Bérlemény)

Az idegeneknek (értsd nem idevalósiaknak) írt, önmagát is fölszámoló, dekonstruktív (önpusztító) Közép-európai Regény.

A posztmodern jelző mint fölmentő ítélet. Érdekes. Mintha a múlt században azt mondták volna, realista regény, az ilyen, punctum. Persze a XX. század agyafúrtabb. Az elmélet, amely támadhatatlanná teszi önmagát azáltal, hogy előre bedobja a törülközőt. A dekonstruktív regény mint a művészet Endlő-sungja.

TÁVIRAT

Hallottad? Ráckevei amatőr vitorlások maguk építette hajón be akarják járni Kolumbusz útját Amerikáig.

Vergődve az okosság hálójában, örökre a mondatok kalüpszói rabigájában. Mint akit a tűkörképe túlságosan is megigézett.

Talán bocsánatos bűn, ha Házy Eszter kapcsán nem Esterházy Péterről (a továbbiakban epe, értsd E. P.), hanem például a kritikairásról fogok írni. Döntésemet bárki megértheti, aki tisztában van a műfaji tudatosság korhangulatból fakadó némely hasznos vo-

násával. És különben is: a meghatalmazás magától a Bérleltől (Mester) származik. Duna-regény helyett a Duna-regény regénye, Esterházy-kritika helyett (mintegy) az Esterházy-kritika kritikája. Ami pedig a formát illeti: hadd legyen (let it be), olyan, amilyen. Posztmodern. Másképpen szólva: a Dunának sok holtága van, mégis eléri a tengert.

Do now!

Mindenféle ideologikus irodalom parairodalom. Az ellenteoretikus irodalom is teoretikus irodalom, vagyis – olykor – igazoló irodalom. Mit igazol? Az önlemondást, az individuális feladat cserbenhagyását: mintegy hitelesíti a csődöt.

Amit szabad író-Jupiternek, nem szabad a kritikus-kisökörnek.

ANEKDOTA

Egyszer így kiáltott fel unokáit oktatva az örökifjú magyar irodalom: – Addig jó, míg jól működik az epéd!

Csokonai Lili könyve, Hrabal könyve, Hahn-Hahn grófnő könyve, Házy Eszter könyve. Állítások meg Esterházy Péter.

A buhera szinonimája: vakera.

Bevezetés után kivezetés az irodalomból? Pontosabban az irodalom bevezetése nem ismert (elfelejtett) tartományokba? Kávéházi politizálás? Sörpuccs?

A divattörténet kacskaringói. Egykor Kosztolányit elegánsnak mondták. Szerzőhöz hasonló alkat: kulináris lény volt. Szerzőnek idősebb fiúére. Csak épp kacskaringók, holtágak. Idő elmosta mozdulatok. Egy sétapálcás kéztartás. Ahogy frakkba bújunk. Bizonyosságul a nevelés zsákutcaira. És akkor még nem szóltam a műbírálat súly állapotjáról.

Vagy vegyük apánkat. Épp hetvenkedve fogtunk volna bele legújabb hőstettünk meséjébe, amikor szeliden (ahogy csak ő tudott, emlékszel?) ránk szólt: „Ne csácsogj, növeled a kóaszt.” Akkor abbahagytuk.

Ez az írás Balassa Péter, Csuhai István, Kertész Imre, Lengyel Balázs, Németh G. Béla, Orbán Ottó, Radnóti Sándor szövegrészleteinek, valamint Esterházy Péter HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA című könyvéből vett idézetek felhasználásával készült.

Horkay Hörcher Ferenc

K Ö N Y V M O L Y

EGY ALIG ISMERT REMEKMŰ

Fodor Gézának

Kodolányi János: *Boldog békeidők*

Magvető és Szépirodalmi, 1976. 521 oldal, 39 Ft

„Találtam egy könyvet”, írhattam volna az ismert Holmi-szlogent címként, de valójában Fodor Géza adta a kezembe, ezért is szól neki az ajánlás. Persze ezt a könyvet valóban meg kellett találni, hiszen jóformán teljesen ismeretlen nemcsak a „művelt olvasóközönség”, de az irodalomárok körében is. Első kiadása 1956-ban jelent meg – jöllehet a kézirat már 1949-ben elkészült – és szinte semmiféle feltűnést nem keltett: mindössze három rövidke recenziót publikáltak róla, az *Esti Hírlap* és a *Dunántúli Napló* mellett az *Erdőgazdaság és Faipar* közölt tudósítást, utóbbi talán azért, mivel a regény egyik főszereplőjének erdész a foglalkozása... Nos, ez semmiképpen sem tekinthető komoly karriernek, de némiképp magyarázható: 1956–57-ben fontosabb dolgok is akadtak, mint egy regény befogadása. De nem járt sokkal jobban Kodolányi az 1976-os újrakiadáskor sem: Csűrös Miklós alapos tanulmánya a *Literatúra* 1975/2. számában nem csinált nyarat. Még egy fontos, a tárgyalt regényt is számba vevő írásról tudunk, Fülöp László dolgozatáról (*Alfold*, 1983/12.). És persze meg kell említeni Tus-kés Tibor kismonográfiáját 1974-ből. A regény szellemi súlyához mérten ez fájdalmasan kevés. Ha most kísérletet teszünk feltámasztására és vázlatos elemzésére, egyrészt nyilván a felfedezés örömeiből írok, továbbá a méltányosság okán; másrészt abban a titkos reményben, hogy sikerül valamit feltárni a közelmúlt méltatlanul elfeledett tradíciójából. Hiszen mára lassacskán úgy tűnik, hogy Kosztolányin, Márain és Ottlikon kívül nem is élt számottevő prózaíró a „posztmodern fordulat” előtt: a hagyományértelmezés meglehetősen eltorzult, vagy finomabban szólva egyoldalú lett. Meggyőződésem az is, hogy remekművek újraolvasása, új szempontú befogadása legalább kétgenerációnként kötele-

zó egy magát valamire becsülő szellemi élet számára. És a BOLDOG BÉKEIDŐK egyike az egy kézen megszámolható tökéletes, minden mozzanatában átgondolt magyar regényeknek, a bahtyini polifón regény ritka telítettségű változata, mely a legmodernebb irodalomszemlélet érdeklődésére is bizvást számot tarthat.

Annyit bizonyosan tudunk Tüskés Tibor említett könyvéből, hogy Kodolányi nagy kedvvel, könnyedén, szinte játékosan dolgozott a kéziratán, és akiknek felolvasta, szintén a térdüket csapkodták neveltükben. 1948 májusában már a befejezésről tudósít az író: „*Új művem fixomfertich... Harsány örömmel írtam, feleségem agyonnevelte magát rajta. Egy barátom, akinek néhány részletet olvastam föl belőle, vizesre rohogta a zsebkendőjét.*” (Id.: Tüskés, 237. o.) Mindez első pillantásra különösnek tetszhet, mindenekelőtt a nagy jókedv a regény olvas-tán, hiszen kevés szövegben találkozhatunk ennyi emberi gyarlósággal, kisszerűséggel, az aljasság határát súroló vagy azon is túllépő förtelmes tettekkel, szellemi nyomorral – és még sorolhatnánk. Erre azonban később fogok kitérni. A megírás problémátlan-sága viszont természetesnek látszik, ha belegondolunk, hogy Kodolányi voltaképpen harmadszor fogalmazta meg regényét. Igaz, az AKIK NEM TUDNAK SZERETNI („*hajdani vacak*” – nyilatkozta a kisregényről Kodolányi), talán a címét leszámítva, nem játszott fontosabb szerepet. A másik viszont, az 1940-ben keletkezett SÜLLYEDŐ VILÁG című önéletrajzi regény, különösen annak első része már igen közel áll a BOLDOG BÉKEIDŐK-höz: egyrészt alapanya-ga, másrészt magyarázata a kilenc évvel később papírra vetett textusnak.

Mi ez az alapanyag? A regény cselekmé-nye nyilvánvalóan önéletrajzi fogantatású, jó néhány szereplő azonosítható. Mindenekelőtt az író családja és közvetlen környezete; a cselekmény nagyjából egybevág a valóságos életrajzi tényekkel. A kiindulópont: Németh Gyula erdész (a valóságban az író apja, Kodolányi Gyula) fiatal feleségével, Ilussal (a valóságban Martinovich Ilona) és két gyerme-kével, Lacival és Iluskával (a valóságban János és Ila) megérkezik új állomáshelyére, Pécsváradra. Az első fejezet botrányok sorozata: Némethné mindenkiel összetűzésbe keveredik;

hisztérikus, már-már paranoiás fiatalasszony, férje és környezete „*bolond*”-nak nyilvánítja – a válás elkerülhetetlen. A szakítást Németh (akár a valóságban az író apja) szinte vadál-lati kiméletlenséggel és ridegséggel intézi, a fiatalasszonyt valósággal kitoloncolják, elhur-colják a házból. „*Most már világosan látom, hogy anyámmal valami rettenetes gazság történt. Nem az, hogy apám nyilván egykettőre belefásult a házasságába, s lassan-lassan tűrhetetlenné vált számára az együttélés egy asszonnyal, akit, ha leány-korában szeretett is, valami okból már idegennek érzett... De hogy tudatlan, nagyképzű orvosok és gon-nosz barátok hogyan hajszolták bele anyámat vala-mi kezdeti, egyszerű, mindennapi vérszegénységből a teljes feldúltságba, mindenki-ben meglevő kicsiny lelki egyenetlenségeiből hogyan duzzasztottak súlyos idegbajt, az bizony elképesztő.*” Így szól Kodolá-nyi ítélete a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban. (Magvető, 1979. 13–14. o.) Ez az ítélet alapvetően nem módosult a későbbi regényben sem. Am az anya alakjának megjelenítése itt jóval szatiri-kusabbra, groteszkebbre sikerült – hogy mi-ért, arra később próbálok magyarázatot adni.

Az első fejezet tehát a fiatal anya elszállí-tásával zárul. Semmi akadályja ezek után, hogy a kulcsait rémületes tekintéllyel csörge-tő házvezetőnő, Miskolcziné-Julcsa néni ve-gye át a hatalmat az asszony nélkül maradt házban. És Julcsa néni-nek tervei vannak. Ti-tokban azt reméli, hogy a nyári szünidőre idehozatja zárdában tanuló lányát, Piroskát, és aztán ki tudja, mi-féle romantikus viszonyok szövődhetnek a valófélben lévő erdész („*korekt, szodányirt úriember*” – így Miskolcziné) és a friss diplomáját kézhez kapó tanító néni között... Egyelőre azonban az erdész – persze anélkül, hogy a házvezetőnő tudna erről – anyagiasb alapérzűletű bájak után néz, nemi kinjait csillapítandó a sváb cseléd-lány, Kádi ágyát látogatja meglehetősen rendszerességgel. A szerencsétlen pária persze vadul beleszeret az „*úr*”-ba, különösen akkor, mikor a nagyta-karítás alkalmával megtalálja a szekrényben Németh egykori katonai uniformisát: „*Az úr: katonai!*” (191. o.) A giccs-szerelem paroxiz-musában fetrengő, magyarul-németül egy-aránt hátborzongatóan beszélő Kádi alig talál szavakat csodálatos érzelmei kifejezésére: „*Tű, tű, tű, Allerlipsis... Jezusmaria... Szinte resz-ketve lépett újra a szekrényhez, óvatosan ölelte át a katonát, s keblére szorítva leemelte a fogasról.*

Úgy omlott a vállára, úgy tapadt hozzá, mint egy sebesült hős, aki megadta magát a gyógyító szerelemnek. Kádi olyan volt, mint a mesebeli szerető, aki darabonkint összerakja és csókjaival támasztja föl a halott vitézt.” (192. o.) Kádinak persze nem tetszik, hogy hamarosan megérkezik Piroska, némi joggal lát vetélytársat a leendő tanítókisasszonyban – nyomban el is tör egy vázát az esti mosogatás alatt. A lány látogatása valóban fontos változások okozója: Németh egy kissé örül is neki, hiszen mindhiába küzd a sváb cseléd nemi vonzása ellen, undorodik tőle és önmagától, de mégis minden éjjel belopózik a „vadszagú” ágyba. Am ettől kezdve ez lehetetlen: „Holnap már jobb lesz – gondolta Németh. – Megérkezik az a lány. Nem mehetek ki – oda...” (206. o.)

És „az a lány” megérkezik – így indul a harmadik fejezet. Miskolcziné úgy várja, akár az egyetlen általa olvasott könyvben, *A Könyvben* gróf Rónaházy Katalint: „Megérkezik Katalin. Katalin Hidasfalvára, a regényben.” (184. o.) Persze mint annyi sok hazug és öncsaló ember (a kettő voltaképpen – egy, mint azt Kodolányi az egész regény formavilágával bizonyítja), Miskolcziné sem hajlandó tudomásul venni, hogy Piroska nem Katalin, vagyis nem balatonkék-szemű, szőketisza-fürtű, ábrándos-őzikés, andalgó-riadt honleány, de afféle „fin de siècle” kisasszony, kinek szexuális érdeklődése több mint élénknek nevezhető. Nem ájul hát el a kert „virányai” láttán; mikor kicsomagol, három könyvet helyez az asztalra: Zola: NANA; Maupassant: A TELLIER-HÁZ; végül, de korántsem utolsósorban Krafft-Ebing akkoriban alapvetőnek tartott művecskéjét, a PSYCHOPATHIA SEXUALIS-t. Mindezeket a bűbajos leányka „unalmas, kötelező olvasmányoknak” nevezi, Miskolcziné persze sápitózik, hogy még nyáron sem hagyják békén az ő „eddes kis bogarát”. A harmadik és a rá következő fejezet Piroska berendezkedését és térnyerését ábrázolja a házban és Németh életében. Mert tagadhatatlan, hogy a telt keblű, asszonyosan érett lányka erős szexuális érdeklődést támaszt a Kádit immár nem látogatható és némi némi nyomorban szenvedő férfin. „Néha-néha ugyan zavarba ejtette őt a lány nagyra nyíló, zöld szeme, arca gödröcskéiben bujkáló pajkos mosolya, az érettségtől meg-hasadt ringlóhoz hasonló, félig nyitva felejtett ajka, s különösen a melle, keményen és puhán domborodó

melle, mert szüntelen azt a képet csalta az eszébe, hogy kibontja a pongyolát, kiemeli a fodrok és habok közül, s egy gögicsélő gyermek szájába nyomja. Valahányszor a mellére nézett, mindig erre kellett gondolnia.” (222. o.) A finom belső rim nyilvánvalóvá teszi, hogy itt Németh gyerekkori, alapvető erotikus élményéről van szó. Ha felidézzük egyik korábbi, Kádi első meglátogatása előtti belső monológját, kétségtelenné válik az erdész szexuális érdeklődésének eredete: „Később egy aratóasszonyt látott a fa hűsében. A gyermekét szoptatta. Egő szemmel, szegyenkezve s mégis mohón figyelte a fiatal parasztlaszonny, de úgy tett, mintha nem látna semmit.” (113. o.) És aztán a felesége helyett a kis Lacikát szoptató dajka képe: „Pattanó réklíjéből duzzadó, fehér emlőt bontott ki, gügyögve dugta a kisfiú szájába. És nevetett... Máli vagy Mári... Nem emlékszik. Nem, nem, erre sem szabad gondolni, gyalázat, semmi köze hozzá...” (116. o.) Anélkül, hogy elébe akarnék vágni az eseményeknek, már itt meg kell említeni, hogy Németh erotikus emlékeinek ez a feltárása előre jelzi, hogy a rendkívül heves vágy ellenére miért nem ér végül is célt Piroska az erdésznel, miért nem sikerül feleségül vétenie magát. Hiszen nyilvánvaló, hogy az erdész számára a női mell tabu, a vad vágy iránta mindvégig elfojtódik, mivel Németh retteg a büntetéstől. Az „ős-eredeti” élmény természetesen az anya alakjához kapcsolódik: „Egyszer aztán, mintha véletlenül tenné, belenyúlt a mama nyári blúzába. Puha domboriságot érzett, nem holmi idegen tárgyat, hanem eleven, sima, meleg testet. A következő pillanatban mama szigorúan ránézett, fulig elvörösödött, és égő utást csattantott a kezére.” (113. o.) És a másik alapérzéslet: az óramű pontosságú életet élő rideg „faember” (Piroska nevezi így titokban) csillapíthatatlan szeretetvágya, mely az alakjára letéphetetlenül rádermedt inkognitós maszk miatt képtelen kielégülni – ez legalább akkora tabu, mint ama másik, a szexuális.

Mindamelllett az ötödik fejezetben Piroska eljuttatja Némethet egy csókhoz. Rövid, suta, kissé ügyetlen csók, de csók kétségtelenül. „Es azt is látta, hogy a kék babos ruha alatt feszesen lüheg a melle.” (434. o.) Már tudjuk, hogy ez tabu, és Piroskának semmi reménye a házasságra. De – bár akaratlanul – annyit mégis elér, hogy fölkorba csolja az erdészben a vágyat, aki ezen az éjjelen nem tud ellenállni

Kádi csábításának. Itt ismét egy belső rímre kell felhívni a figyelmet: Kádi, a szutykos cseléd-lány és Piroska, a finom úrlány a katona fantomalakjában teljesen valószínűtlen módon, de mégis összelelkezik. Hiszen nagyon is nem véletlen, hogy az a bizonyos csók akkor csattant el, mikor Piroska unszolására Németh végül is magára öltötte egykori uniformisának legalább a hadnagyi váll-lapokkal ékes kabátját. A nyalka hadnagy uramtól egyként ájult el bakasári és delnő az Osztrák–Magyar Monarchiában... A durva szeretkezés után azonban kellemetlen meglepetés várja Némethet Kádi ágyában. A lány bejelenti, hogy terhes – természetesen hazudik, mint mindenki ebben a regényben, hiszen gyermekének nem az erdész, de Józsi, az állatian ostoba magyar kocsis az apja, ám Németh nem tudhatja ezt. Kétségbeesetten taszítja el magától a lányt, aki vadul megátkozza. Kádinak leginkább nem is az elutasítás fáj, de az, hogy az „úr” nem csókolja meg soha a coitus alatt. A csók tehát, akár délután Piroskával, sorsszerű szerepet játszik ebben az éjszakai jelenetben. Kádi ugyanis jól emlékszik, hogy Józsi, mikor szinte megerőszkolta a padláson, határozottan szájon csókolta. A nyomorult, szeretetre szomjazó lány ettől kezdve csillapíthatatlan gyötrellemmel ácsingózik egy csók után. De hogy a hazugság és öncsalás világa mennyire eluralkodott ezeken a lelkeken, azt Kodolányi a maga finoman jelöletlen, de kétségbevonhatatlanul kegyetlen módján ezúttal sem mulasztja el ábrázolni. Kádi a szeretkezés közben így morfondíroz: „*És meg fogja csókolni, most már meg fogja csókolni. Gyermekének anyját bizonyosan megcsókolja.*” (446. o.) Mindebben az a rémületesen leleplező, hogy Kádi pontosan tudja, gyermekének apja *nem* Németh, de Józsi, a kocsis.

És Piroska is tovább áltatja magát. Meglesi Némethet, amint a férfi Kádi bejelentésétől félőriően bolyong egy szál hálóingben a kertben, elhatározva, hogy a két nő csábítása elől elmenekül az apai házba. A jelenetet Piroška tökéletesen hamisan értelmezi: „*Kínlódik már – gondolta diadalittasan, s kis híján tapsolt és rikkantott fékezhetetlen örömben. – A Faember végképp letépte kagylóhéját. Fut már, eszi magát, vége a faemberségének! Szerelmes, szerelmes, szerelmes! A csók, amit kapott, nem hagyja aludni.*”

(460. o.) Holott Németh éppen ekkor dönti el a még meg sem kezdődött szerelmi viszony végső lezárását.

Igy aztán nem is lepődik meg különösebben Piroska, sem Miskolcziné, amikor másnap Németh bejelenti, hogy a szüleikhez utazik a gyerekekkel együtt. Nyilván megbeszéli tervezett házasságát – vélekednek a lányok-asszonyok a hatodik fejezet reggeli jelenetében. Közben kiderül, hogy Kádi eltűnt. Némethet rémképek gyöttrik, már látja a lány kútból puffadtan felbukó hulláját; persze nem valódi lelki furdalás ez, csak nyomorúságos, szűkülő gyávaság. Aztán bejelentik azt is, hogy Józsi, a magyar kocsist agyonverték a svábok, „*hád halni, asztal nem*” halt meg, csak „*meglottyant egy kicsit az agyveleje*”. (470. o.) Minden arra vall tehát, hogy „*a megtörhetetlen rend megtört*”. (462. o.) Aztán mégis helyreáll a világrend. Németh megnyugodhat, Kádi sem halt meg, csak éppen visszament a szüleikhez, és beletörődik, hogy a kezét régóta kérő sváb gazda, Hans felesége legyen. És ekkor kerül sor a regény legkegyetlenebb, az olvashatóság határán járó, kiméletlen jelenetére: Hans előbb agyba-főbe veri, majd az ágyra vetve meghágja a kiszolgáltatottan zokogó cseléd-lányt. Alig elviselhető ennek a képnek a siralmassága, hiszen a porig alázott Kádi gondolatai ismét ama bizonyos csók körül forognak mániákusan. „*Ezután már csak egy gondolat motozott, feszengett, dörömbölt benne: megcsókolja-e Hans! Görcsösen kívánta a csókot... Mintha az élete, a sorsa függött volna tőle, hogy megcsókolja-e a ziháló férfi vagy sem. Ha megcsókolja, akkor érdemes volt elszennvedni a verést. De ha nem, egész élete elveszett.*” (490. o.) És Hans, ez a rőfögő, tagolatlan vadbarom, természetesen nem csókolja meg Kádit. A hazugságok és öncsalások kavalkádjában senki nem kaphat szeretetet.

Németh sem, hiába utazik az apai házba. A hetedik fejezet a készülődés, az elutazás, a megérkezés és az első éjszaka szikár leírásából áll. Az erdész ugyanazt kapja apjától, mint amit ő ad a fiának, Lacikának: rideg szeretetlenséget, megfellebbezhetetlen tekintélyuralmat, elutasító, a legjobb esetben gunyoros, mindig a másik kárára ironizáló hangot. Németh magánya beteljesedett. Éjjel úgy fekszik bele az ősi családi ágyba, akár egy koporsóba. A zárósorokban elalvó ember

már életében halott. „*Íme lefekszek ágyamba, mindennapi koporsómba... – suttogta mozdulatlan ajakkal, magában. A többire nem emlékezett már, de érezte, hogy olyan, mint egy odalehelt csók. – Koporsómba... koporsómba...*

De már nem tudott semmit.”

Eddig hát a regény cselekményleírása és vázlatos kommentárja. Az interpretátorok közül ketten „társadalmi regénynek” nevezték Kodolányi művét (Csűrös Miklós és Tüskés Tibor), míg Fülöp László vitába szállt ezzel a definícióval. „*A történeti értelemben vett korszak elmosódó és távoli kulissza csupán a regényfikcióban.*” (Alföld, 1983/12.) További érve: Kodolányi a historikum helyett a szociologikum ábrázolására teszi a fő hangsúlyt. Eltekintve most attól, hogy nehezen tudom elképzelni egy minden történetiségétől megfosztott szociologikum ábrázolását bármiféle műalkotásban, magam is inkább arra hajlok, hogy ne „nagyrealista”, az adott korszakról széles tablót megjelenítő, valamiféle extenzív-intenzív társadalmi totalitást adó szöveggént értelmezem a művet. A konkrétan megnevezett történelmi világ csak egy rövidebb bekezdés erejéig ábrázolódik a könyvben: „*1904-et írtak akkoriban, az urak keménygallért, magasra szabott mellényt, cső alakú, kemény kézlőt, pódrótt bajuszt viseltek, s büszkéek voltak rá, hogy a haladás századában, a XIX. században születtek, s a XX. században élnek, amikor is az emberiség haladása oly szemmel látható, hogy vonat úgyszólván mindenütt jár, a városok utcáit villanylámpák merítik fénybe, s a vadászberekek kakas nélküli fegyvert és füst nélküli löport használnak. Az úrnők földig érő szoknyát, fűzőt, sonkaui blúzt viseltek, fejükre tornyozták nehéz hajukat, napernyővel sétálgattak nyári délutánokon, hegyes orrú, magas sarkú francia cipők voltak divatban, ritkán kötötték maguk a harisnyájukat, s a szerelmi ölekezés pillanataiban szégyelltek volna lihegni.*” (19–20. o.) Ez a leírás, bár látszólag szenvtelen és korfestő-adatközlő, két szempontból is figyelemre méltó: egyrészt az első mondat végén megjelenő antiklimax a villanylámpák után a vadászpuskák-ról – jelzője a gunyoros-szatirikus hangvételnek; másrészt, ha még kissé rejtetten is, de nyilvánvaló, hogy a szövegrész intonációja nem Kodolányi „saját hangja”, nem az „író” szól itt, de az úriemberek és úrnők modalitása. Az úriembereknek oly fontos ama va-

dászpuska, a delnőknek a sonkaui és általában a „módi”. Hogy a regénynyelv nem egy-séges, de hangvételre eredője – Bahtyin óta közhelynek számít a kritikában. Kodolányi műve ennek a formanyelvnek egyik ritka tökélyű megvalósulása.

Előbb azonban beszéljünk a satíráról! Most teszek arra kísérletet, hogy megmagyarázzam, a szörnyű és kegyetlen, brutális stb. részletek ellenére miért csapkodták a térdüket mégis a regény befogadói. Nem vitás, hogy eleinte satírának szánta az író a regényt, könnyed szórakozásnak, ilyesfajta címekkel: „*Osztályharc a nászágyban*”; „*Buborék*”. És a kommentár: „*Hiszen úgy múlt el az a világ, az a Monarchia, mint a buborék!*” (Id.: Tüskés, 238. o.) És ez a satíra valóban senkit és semmit nem kimél a regényben – ezért nem lehet kivétel az anya alakja sem: míg a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban, vagyis az önéletrajz más műfaj törvényeknek engedelmeskedő szövegében elsősorban a szeretetteljes odafordulás, itt a groteszk, kiméletlenül leleplező hang dukál a fiatalasszony mégoly szájalomra méltó figurájának. „*Még nevem sincs! – gondolta vérig megalázva, s tipegő járással bement a házba, ahogy a jól nevelt úrnők járnak.*” (8. o.) Szellemi horizontja nagyjából az Úriasszonyok Lapjánál kezdődik, és valahol a Gartenlaube táján ér véget; mikor házassága válságba jut, úgy érzi, szembe kell néznie a „Sorssal”. (Ez a „Sors” vagy pontosabban „Sükszál” Kádi életében is nagy szerepet játszik majd...) A giccs hálójában vergődik hát Némethné is, mint majdnem minden figura ebben a regényben. A giccs világának szabálykövetése, formaelvei határozzák meg életét – így aztán nem lehet regényírói kimélet a számára. Ez a mintakövetés eldönti egész életét. A legfőbb muszter persze a korban Erzsébet királyné transzcendentális alakja: „*Mint Erzsébet királyné, akinek két arasszal át lehetett fogni a derekát, bűvös kerti utakon andalogni sétált, s a BUCH DER LIEDER-t olvasgatta. Ilus is Erzsébet királyné volt, amint hogy az egész Monarchiában minden nő az akart lenni, vagy annak képzelte magát.*” (114. o.) Ha Némethné Erzsébet királyné, akkor természetes, hogy Németh Ferenc Józsefet követi: „*Korrekt volt, mint az Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek császára vaságyon aludt, négykor kell, dézsában fürdött, marhahúst evett, és elcsapta a sikkasztó minisztert.*” (144. o.) Mindez a torz

reprezentatív nyilvánossága megjelenése. Kétségkívül képvisel valamit, és nyilvánvaló az is, hogy publikusan teszi, és nemcsak követi a mintát, de mások számára is követendő példaként reprezentálja. (Hasonlóan ehhez a torz reprezentatív nyilvánosság példája Buda Pista havonta ismétlődő mulatozása az Arany Bányában – 410–415. o.) A mintakövetés azonban fantomalakokhoz kapcsolódik, az ekként utánzott király és királyné nem történelmi személy, de giccsesített regényalak, az életüket reprezentálni hivatott tények pletykák mindenekelőtt. (Mint ahogy Buda Pista dáridóját is csak a beavatottak látogathatják, a dalidó celebrálásáról azonban a kiszivárgott pletykák révén az egész falu pontosan értesül.)

A giccsminták követése a regényalakok intonációjában is általános. Így teszi Kodolányi polifónná a szöveget: itt senki sem a „saját” hangján szólal meg, de mindenekelőtt irodalmi példákat követ. Egészen nyilvánvaló ez a házvezetőnő, Miskolcziné esetében. Állandóan egyetlen förtelmes, nyúlósan hazug regényt forgat, életének minden mozzanatát az ebből merített példákhoz, eseményekhez szabja. Láttuk, hogy a regény mily mértékben befolyásolta, mikor lányára várt. Ostoba fejecskéjében Romváry gróf, Eveline, Katalin bárónő keringőznek, amikor vasárnaponként elhelyezi nehézkes testét – nem, nem a székből! – de a szörnyregényből származó „támlány”-ban. És a könyv által meghatározott ábrándozásnak immár semmi nem szabhat gátat: „*Őt év múlva Pirike huszonhárom éves lesz, az ura... illetve Németh úr negyven. No, ez aztán már nem duplája a huszonháromnak! A tapasztalat azt mutatja, hogy az ilyen házasságok a legideálisabbak. Mint Lőrinc gróf és Eveline házassága.*” (133. o.) Természetes hát, hogy Piroška is irodalmi mintákat követ. De a leánya, iskolázottságának megfelelően már magasabbakra néz: „*Olyan ez a ház, mint egy kastély Walter Scott IVANHOE-jában.*” (224. o.) De mindez nem elég, még az ANYEGIN-t is idekeveri, városi, költöcske szerelmét Lenszkijnek nevezi, magát néha Olgának, néha Tatjánának képzei – a giccsember világlátásában a remekmű is giccsé változik: az életet és a művészetet gátlátalanul azonosítja. Ám Piroška elsősorban mégis századvégi, kissé dekadens vagy magát legalább annak képzelő-álmodó mademoiselle. Ekkor természetes,

hogy a regény alapvető formaelvének megfelelően, ebben a túlfűtött, fűszeres, egzotikumokat halmozó hangnemben ábrázolódik holdfényes sétája az éjszakai kertben. Mi sem magától értetődőbb, mint hogy a hold „*ezüst-palástos herceg*”, kinek „*lassú lépéseit a békák ezereinek utemes kardala kísérte. Egy sereg láthatatlan néger verte a lármadobokat, vastag dobverőkkel meg vékony, pengő pálcákkal, hogy a holdfényes fenség erre az örök ritmusra járja lassú táncát, végezze áhítatos, rejtelmes fordulásait, megállásait, megpihenéseit*”. És így tovább, ebben az impresszionisztikus stílusban. Ez megint *nem* a regényíró külső-megcáfolhatatlan szólama, de nyilvánvalóan az erotikusan túlfűtött – talán menstruáló? – fiatal lány nézőpontja. (Valószínűleg ezt nem vette figyelembe Fülöp László, amikor „*betét*”-nek nevezte a jelenetet.)

Még a félanalfabéta Kádi is valamiféle irodalmi mintához fordul, amikor tudatosítja magában élete csődjét. Valami ostoba almanachból felszedett bárgyú ballada mentén ábrándozik a szerencsétlen sváb cselédlány: „*Most a ballada legmegrendítőbb mozzanata következett, Kádi szíve csordultig telt kéjes gyönyörűséggel, mint amaz aranykehely, amelybe a legeslegifjabb gróf a csónak szélén állva vörösborát tölté. – Akoor kijött a leedény, talpiig fehér ruhába, hajaa rőfitre fáágfa, imáár kéész apádaca... A króf ujdáról leehúszot ety aarany kaarikát: fokaat el szép le...ányszó, szereelmem szalogat...*” (440. o.)

A példák szinte a végtelenségig fokozhatók, de nem másolhatom ide az egész regényt. Van azonban egy nézőpont, amely mintha egybeesne a szerzőjével, Kodolányi nyilvánvaló gyermekkori alteregójának, Lacikának a nézőpontja. A kisfiú egyetemes tapasztalata, hogy mindenki hazudik: „*A felnőttek hazudnak. Ez biztos.*” És ez a megállapítás még a nyelvhasználatra is vonatkozik: „*Titkos nyelvük is van, csak azok értik, akik az összeesküvésben részt vesznek.*” (128. o.) Lacika felismerését a regény tényei sokszorosán igazolják. Mindenki hazudik, valóban, a szó leghétköznapibb és legelvonatottabb értelmében egyaránt. Miskolcziné hazudik, hiszen a háztartási pénzzel becsapja Némethet. Piroška hazudik, hiszen barátnőjének, Ducinak szóló levelében piknikekről, érdekes kirándulásokról, kikocsizásokról regél, holott egész nap egyedül unatkozik a házban. Kádi hazudik a szüleinek és a testvérének, azok meg versenyt csal-

nak vele. Németh hazudik az apjának. És a giccsemberek természetesen önmagukat is csalják. Mindent olvasmányaik szerint alakítanak, önismeretük minimális, a kétségbevonhatatlan tényeket figyelemre sem méltatják. A giccsvilág elnyeli a normalitás világát. Lacika csak életkora miatt van kívül a hazugság egyetemes világán, nem lehet kétséges, hogy a gyermek is a felnőttvilágba, vagyis az önámítás és alakoskodás álarcosbáljába tart (A kislány testvér már négyévesen is súlyosan fertőzött.)

A valódi kívülálló ekkor csakis egy állat lehet, mégpedig Valdi, az öreg vizsla. Magasabb szempontból azt lehetne mondani, hogy ebből a bölcs, higgadt kutya perspektívából van megírva a regény. Egy ízben ez a nézőpont valóban ábrázolódik: étel utáni kutatásai-csatangolásai közben Valdi feljut a padlásra, ahol Józsi éppen meghágyja Kádit. Az állat azonban közönyös a hazug emberi világ iránt. Valdi sztoikus, bölcs. *„Hol akad még a földön ekkora szeretet, ilyen minden emberi mértéket meghaladó turelem, ilyen csodálatos nyugalom és kedély?”* Így szól Kodolányi Valdira vonatkozó kérdése a SÜLLYEDŐ VILÁG-ban. Nyilvánvalóan sehol – hangzik a BOLDOG BÉKE-IDŐK kimondatlan válasza Nietzsche szavaival: *„Igy él az állat történelmietlenül”,* nem úgy, mint mi, ostobák, gonoszak, esendők, emberek.

Bán Zoltán András

POLGÁRI ÖRÖKSÉGÜNK

Zsolt Béla: *A végzetes toll. Publicisztikai írások Nyilvánosság Klub–Századvég, 1992. Ars Scribendi. 394 oldal, 280 Ft*

Volt egy nemzedék, nem is oly rég, melynek eszmélését és bukását világháborúk kísérték, melynek élete és halála egy osztály létével és krízisével forrott egybe. Nevezik őket urbánusoknak és polgáriaknak, a *Nyugat* második nemzedékének és neoliberaisoknak, én legszívesebben magyar citoyeneknek hívám őket. Volt egy nemzedék, melynek regényei fájdalomról és menekülésről, a polgárság

rossz közérzetéről szólnak. Regényeik egyszerre szociografikus hitelességű vádiratok és irracionális, misztikus menedékek. Egy apokaliptikus válságokkal küszködő, fuldokló osztály, a polgárság gyermekei ők, műveik e polgárság válságtudatának, átesztétizált, szépirodalomba merevült menekülésmódjainak ma is megrázó dokumentumai.

Életművük egy logikus, következetesen végiggondolt és végigélt ambivalencia, kettős igazság jegyében állt. Míg Márai, Zsolt, Hevesi, Szerb és társaik regényeikben a huszadik századi polgárság válságának legkönyörtelenebb elemzését, a bomlás atmoszférájának klasszikusan racionális ábrázolását adták, addig publicisztikájuk e polgári rend és gondolat, a polgári eszme és hagyomány védelme és igazolása. Míg regényeikben sirva és kacagva, nosztalgiáktól és önironiától telten, szidva és gyónva búcsúztak egy letűnt polgári világtól, addig publicisztikájukban ugyanennek az osztálynak értékeit védték, mindazt, amit a polgárság az emberiségnek és a magyarságnak adott, a demokráciát és a humanizmust s főleg a mi tájainkon oly idegen racionalitást.

Közülük a legnagyobb kétségtelenül Márai Sándor volt, ám közvetlenül utána – talán – Zsolt Béla következik. Egy monográfia megírásával eltöltött esztendő mondatja velem, hogy Zsolt Béla méltatlanul feledett, soha nem közismert életműve kincseket rejt. Regényei közül néhány: A DUNAPARTI NŐ, a KÍNOS ÜGY vagy a KAKASVIADAL kiemelkedő alkotás.

S ahogy tizenkét regénye, versei, ugyanígy teljesen feledett hatalmas terjedelmű publicisztikája is. *„Két évtizeden át, a húszas-harmincas években a magyar baloldal egyik vezető publicistája volt, akihez fogható ötletességgel és szenvedéllyel senki nem csatlazott a »kereszténynemzeti«, majd a fajvédő fasizmus ellen, s akinek cikkei magukkal ragadóvá tette az, hogy nemcsak szellem lüktetett bennük, hanem hogy egy ember egész létével vetette magát beléjük”* – írta szép visszaemlékezésében Komlós Aladár. Szellem és emberi hitel, valóban ezek jellemezték leginkább Zsolt Béla cikkei a két világháború között. Polgári napilapokba és irodalmi revükbe írt jórészt aktuális jelentőségű vezércikkeket, glosszákat, tárcákat és pamfleteket. Aktuális témákról, a napi politikai esemé-

nyekhez tapadva, lényegében a már eredetileg és virágkorában is eklektikus polgári radikális eszméket hirdetve.

Cikkei három problémakör, három neuralgikus pont köré csoportosíthatók. Megmutatják harcát egyrészt a demokráciáért, másrészt, ezen belül, a demokrácia feltételeként felfogott – sohasem vallási vagy érzelmi szempontokon alapuló – harcát a zsidósággal, küzdelmét a demokráciát szétzúzó antiszemitizmus ellen, s végül van cikkeinek egy harmadik csoportja is, melyben – az elfogult címkéket cáfolva – ugyanígy, a demokrácia védelmében szól a parasztságról.

Szokták Zsolt Bélát, joggal, a bukott polgári radikalizmus utolsó harcosának tekinteni, és szokták a polgári liberális jelzővel is illetni. Ő maga sohasem határozta meg eklektikus világnézetét. Legszívesebben mégis a francia XIX. század gyermekének vallotta magát: „Bizonyos, hogy tizenkilencedik századi ember, a francia forradalom dédunokája vagyok” – írta egy vallomásában. A VALLOMÁS A SZOCIALIZMUSRÓL című cikkében pedig saját polgári ideológiájáról, mint „olyan, végképp soha meg nem fogalmazott eszmékorról” beszél, mely „a francia forradalom jelszavaiból, a XIX. század filozófiájából és természettudományából, regényeinek aforizmáiból és demagóg frázisaiból leszűrte közhelyekből tevődött össze”. Valóban – jól látta önmagát – nem volt eredeti gondolkodó, az igazság közhelyeit írta aktuális témák ürügyén. Ám franciás öröksége, monomániás, tántoríthatatlan demokratizmusa, racionális politikai és szociális gondolkodása, az érzelmi érvelés és retorika kerülése egyedülálló szintet adott írásainak. Szinte szándékolatlan eszköztelen író volt, a logika, a józan ész, a franciás esprit megszállottja. Publicisztikája is majdnem kopár, nem stílusával, hanem érveivel hat. Legendás kávéházi társalgó volt, cikkeiben is ezt a társalgást folytatta. Soha nem élt ezoterikus műveltségelemekkel, hasonlatokkal, utalásokkal, csak kevesek számára érthető fordulatokkal. Kévszép irodalmias elemet használt, általában első személyben írt, kedvelte a közvetlen megszólítást, a párbeszédet vagy a levélformát, a tegezést. Demokrata volt nemcsak világnézetében, de stílusában is.

Demokrata és a zsidó érdekvédelem harcos publicistája. Ő, aki tucatnyi regényében

ostorozta, gúnyolta, utálta a dzsentrihez dörögölődő, asszimilálódó zsidó kispolgárt, publicisztikájában a magyar zsidóság egyik legradikálisabb szószólója, védelmezője volt. Védté a zsidóságot, mert a demokráciát védte. Kevesen látták és hirdették korában világosabban, hogy a faji kérdés szociális kérdés, hogy az antiszemitizmus a rablás ideológiája. Zsolt Béla – kora irracionális demagógiájának közepette – mai felfogásunkkal megegyezően, világos, racionális, hétköznapi egyszerű szavakkal magyarázta és tanította, hogy nincs külön zsidókérdés. Hogy az antiszemitizmus a gazdasági és politikai demokrácia hiányából fakadó szociális nyavalyák sötét leple. Ezért hát sosem volt hajlandó e jelenséget önmagában tárgyalni s az „asszimiláció” vagy a „zsidó irodalom” aktualizált kérdéseinek zsákutcáiba, vitáiba belemenni. Ez anomáliáról, tragikus fenyegetettségről mindig mint a magyar polgári demokrácia hiányáról, a valódi szociális problémákkal összefüggésben szólt: „Egyáltalában kinek lett jobb a gumibot tizenöt éves suhogtatásától? Milyen magyar sebeket gyógyítanak meg a sebek, amelyeket a zsidó koponyákon ütöttek? Ki tud többet az egyetemokről elzavart zsidók tudatlanságától, s kinek jutott több kliens, páciens, munkaalkalom a másik kenyérlétségből?” – visszhangzik ma is a vádló kérdés 1934-ből.

Zsolt Béla politikai publicisztikájának harmadik eleme – demokratikus, liberális meggyőződésének evidenciájaként is – a parasztság szociális és kulturális felemelkedéséért, a neobarokk feudalizmus ellen folytatott harca. Nem lehet ezt eléggé hangsúlyozni, hiszen Zsolt Bélát irodalmi közvéleményünk – ha egyáltalán – mint a népi-urbánus ellentét leg-harcosabb urbánusát ismeri. E demokratikus, népies elkötelezettségről, ám a népiekkel szembeni idegenkedéséről így vallott: „Haladó politikai és társadalmi célokat, hogy a parasztot földhöz, joghoz és kultúrához juttassam, nem kapcsolom össze regényes és tetszelős, de haladásellenes kultúrprogrammal és irodalompolitikával, mely kizárólag attól a néptől akar inspirálódni és új impulzust szerezni, amelyet félvad szociális, szellemi és erkölcsi alacsonyásból fel akar emelni.”

A Századvég Kiadó hiánypótló és rendkívül jelentős Ars Scribendi sorozatában megjelent

A VÉGZETES TOLL című gyűjtemény Zsolt Béla politikai publicisztikájának e hármas réteg-zettségét jól reprezentálja. Felépítésében – nagyon helyesen – a mechanikus időrend helyett tematikusan illusztrál.

A válogatás négy fejezetre bomlik. A VÉGZETES TOLL a parasztság érdekében, a feudalizmus ellen írt cikkeket, a POLITIKAI PORTRÉK A HORTHY-KORSZAKBÓL a legjelentősebb elemző arcképeket: Nagyatádi, Bethlen, Gömbös személyiségét elemző írásokat, az ELŐ AZ OKMÁNYOKAT! az antiszemitizmus elleni publikációkat s végül a MIÉRT JÁRUNK KÜLÖN UTAKON? az 1945 után a *Haladás*ban megjelent fontosabb vezércikkek válogatását tartalmazza.

A kötet tehát jól szerkesztett, jól reprezentálja Zsolt Béla szellemiségét, politikai publicisztikájának kiemelkedő darabjait. Alapvető, elvi fenntartásaink, hiányérzetünk mégis két irányból is megfogalmazhatók. Egyrészt – számunkra teljesen érthetetlen módon – más kutató válogatta a kötetet, és más írt hozzá utószót, s mintha nem is ismerték volna egymás – egyébként kitűnő – munkáját. Így történhetett, hogy Bozóki András kihagyott a válogatásból olyan valóban alapvető írásokat, melyekre Szalai Pál külön is kitér utószavában. Az utószó tíz cikkre hivatkozik cím szerint is, ezekből hét a kötetben nem szerepel.

S ugyanilyen megdöbbentő, hogy az alapvető írások mellett hiányoznak a válogatásból azok a híres-hírhedt pamfletek, vitairatok is, melyek annak idején a népi-urbánus vita nagy visszhangokat keltő megnyilvánulásai voltak. Gondolok itt olyan, mentalitástörténetünkhöz alapvetően hozzátartozó publikációkra, mint A VITA VÉGE, a VÁLASZ ÉS VITA vagy a NEM JÁTÉK. Egyébként az utószót nem irodalom-, hanem politikatörténetész írta. Talán ez is oka, hogy nemcsak a Zsolt Béla politikai publicisztikáját sokáig nagyrészt meghatározó népi-urbánus vita tárgyalása és dokumentálása marad el föléletes szemérmességgel a kötetből, de megerősítést nyer az a torzítás is, mely Zsolt Bélában elsősorban a politikust látja és láttatja, és teljesen figyel-

men kívül és reprezentálatlanul hagyja Zsolt Bélát, az irodalmárt, kritikust, a legendás szerkesztőt. Szalai Pál utószavában kiváló, a részletekig pontos politikatörténetet ad a harmincas, negyvenes évekről, bár talán kisé elfogultan elemzi Zsolt politikai helykeresését. Akármilyen hihetetlen, Zsolt, e fölényes intelligenciájú és rafinériájú ember inkább volt a reménytelenül szétvert, kilátástalan jövőjű polgári radikalizmus híve és harcosa, mintsem az érdeklődve, de gyanakodva is szemlélt szociáldemokráciáé. Zsolt Béla kitűnő író és publicista volt, de rossz politikus. Eleve reménytelen ügyre – a polgári radikalizmus győzelmére – tett, ami a művészetben ugyan lehet erény, a politikában azonban hiba.

Ezért is kellett volna a válogatásnak és az utószónak többet szólnia nemcsak az urbánus harcokat vivó publicistáról, de az irodalmáról is. Egyenesen megdöbbentő, hogy a politikai elemzésekben kitűnő utószó meg sem említi Zsolt Béla és a magyar polgári irodalom egyik legnagyobb vállalkozását, a tíz éven át főszerkesztésében, majd szerkesztésében megjelenő *A Toll* című folyóiratot. Ebben a lapban nemcsak olyan kimagasló irodalomtörténeti események dicsérik Zsolt Béla munkáját, mint az Ady-revizió vagy József Attila olyan remekműveinek megjelentetése, mint a MEDÁLIÁK vagy a TALÁN ELTŰNÖK HIRTELEN, és a tanulmányok, de itt jelent meg Zsolt Béla több mint száz írása is.

Egyik szemünk nevet tehát, de a másik sir. Nevet, mert végre e sorozatnak köszönhetően együtt olvashatjuk polgári örökségünk, az urbánus publicisztika legnagyobb értékeit s így Zsolt Béla írásait is. Azokat a ma különösen és ijesztően aktuális gondolatokat, melyek e leletmentő válogatás nélkül továbbra is elfeledett, ma már alig olvasható lapok és folyóiratok temetőjében porladnának. És sir, mert Zsolt Béla, a publicista oly sok vonásból, fanyar mosolyból és komor ráncokból összeálló arcának hiteles, igaz megidézése maradéktalanul mégsem sikerült.

Nagy Sz. Péter

KRITIKAPÁLYÁZAT

ÜZENET

a bárhoni magyar olvasónak és főkép
Ferdinándy Mihálynak,*
a Délszigetre, a „Baklovagok” kapcsán,
mely regénynek nevezett pars-pro-toto
családtörténet Bécsben, a Sodalitas Kiadónál
jelent meg, 1983-ban, 347 lapon

Scriptori salutatem. Ketten írtuk ezt a leveles-regényt, Mihályom, Szentgáli Jenő és én magam, Rudolf. E kettőst te kerekítettéd háromsággá, édes öcsém, amikor elvállaltad a tudós íródeák szerepét. Nem is olyan régen még vajákosnak nevezték az olyan embert, mint te vagy, amikor történetet írsz, manapság azonban párizsi és bécsi doktorok műveinek hatására, egyes pionírek a „pszichés” jelzővel illetik azt, ki a dolgok mélyére lát. Legyen bár az, nem több, látszólag, mint egy családi levelezés. Az ilyen ember, mint te, Mihályom, soh' sincs egyedül. Engedd meg, hogy az olvasók kedvéért nyilvánosan elmondjam azt, miként küld az ember üzenetet a másvilágról, földi hiveinek.

Ha hiszitek, ha nem, a megholtak többsége nem a Mennybe vagy a Pokolba, hanem a Purgatóriumba kerül. Hogy korombeli hasonlaltal éljek: annyian vagyunk itt kortársak a Tisztítótűznek nevezett régióban, mint Kossuth Lajos temetésén valának. A másvilági purgálás több módja közül az egyik az, amikor péntekenként lepergetik, mindenkinek külön-külön, saját földi életét, hol szerettei, hol pedig ellenei viszonylatában. (A Gye-hennában csak az ellenek, a Paradicsomban csak a barátok viszonylatában.) Az életek összefonódnak a földön, jobbra kibogozhatatlanul. Könyvünk, többek között, ezt is példázza. Bár az olvasó kezébe adjuk a szálakat, a csomókkal éppúgy nem boldogul, mint ahogy nem boldogultunk mi, amikor életün-

ket leéltük. A Tisztítótűz dimenziójában megadatik, hogy az összefonódó életeket kettesével, hármasával lássuk, néha úgy, hogy nem fő, hanem társszereplői vagyunk saját életünknek. Megsejtetted a lényegét ebből, Mihályom, helyesebben jól odafigyeltél, amikor sügtünk neked. Könyvedben (könyvünkben) az én életem (Rudolfé) összefonódik Jenőével, s vele napló-, levél-párbeszédet alkot, miként összekötött bennünket a vér, a kultúra, a barátság, egy asszonyszerlem lehetősége és kettőnk karakterének különbözősége. Az egyezők gyakrabban sűröljék, a különbözők leginkább kiegészítik egymást. Ámbár ha kettőnket egy harmadik, a gyengébb s gyengédebb nemből való viszonylatában nézzük, mi ketten két pólusa lehettünk egy nő önéletrajzának.

Annálfogva, hogy látszólag regényt szerkesztünk, mondanivalónkat sok plauzibilis (igaz, de nem való) levél formájában kanalizáltuk. Dimenziókban ismeretes asztaltársaságot alkot az ún. „Ellenszegülők csoport”, hol a hangadók – hol igen, hol nem – a századfordulón délceg Ferdinándyak. Atyáddal közeli barátságot, mondhatni belső rokonságot tartok. Érdekes módon ő olyan tulajdonságokkal is rendelkezik, mint Jenő, s olyanokkal, mint én magam. Mintha, bizonyos ponton, benne egyesülnénk.

Ugyanakkor őt mélyen érdeklik még itt is a lovak, mentális fogadásokat köt Pegazusokra (sors bona nihil aliud), és nyer, mint egy szemfényvesztő. Meg kell jegyezzem, hogy amikor a Kossuth apánk betegségét és elhalálozását követő konstellációban atyád képviselő lett Mohácson, mintha csak magamat láttam volna ácsorogni annak a kies történelmi nagyfalunak korteseiktől övezett állomásán. Amiként familiádban olykor az aggastyánban is kitartott a férfierő, úgy mibennünk, Szentgáliakban is megélt ez a tendencia, lásd idősb Szentgáli Illés példáját. Lazább pázhuzamba állítható a te atyád és az én első házasságom, szerelmem, annak balvégzete és az azután következő optimista fordulat.

A BAKLOVAG regény szárnyán jobban megértjük, amit az ELLENSZEGÜLŐK* életrajziró kegyelete nem részletezett kellőképpen, ti. az aktív férfi árnyékában az unalmá-

* 1992. októberben volt nyolcvanesztendő. A *Liget* 1992. márciusi száma szerint nemrég mondta Rugási és Márton uraknak: „Aztán egy délután Puerto Ricóban elkezdtem írni, és két hónap alatt megírtam a BAKLOVAGOK-at, és akkor már tudtam, hogy ezt folytatni kell. És hogy ez, mint Goethe mondta a FAUST-ról, ez a Hauptgeschäfft...”

* Az ELLENSZEGÜLŐK, 1859–1919 (San Francisco, 1980) a Ferdinándyak két generációjának családi korportréja

ban a káros szenvedélyeire fanyalodó nőt, a becsapott szerelmes férfi önáltató pszichológiáját, a válást mint a terhek letudását, s a ritka, de nem páratlan felszabadultságot, ami egy „második élet” kezdete lehet.

Am, azért, nagy selyma is vagy, Mihályom! Éppenséggel ott szeged fonalát a történesnek, ahol már oly sok mindent kiterítettél, ahol összefonódó életünk, részben, látszólag különválík, részben új fordulatot vesz, ahol valóban összeszőhetné már a sors a hymen szálait. Többet nem mondok, hadd okozzak álmatlan éjszakákat földi lektoroknak, akik tudni szeretnék, mikor lőnek bakot a Baklovagok, ki meddig megy el gondolatban és tettben a bejósolt testi vagy lelki összefonódás útján, hogy vélekednek és nyilatkoznak földszabadult gondolkodású nők a századvég előtt, mit ért (családjának) az ember, ha nemes volt s ha magyar?

Önvállveregéssel mondom: *olvassátok*, hisz ilyenek voltunk mi magyar atyámfiai, magánéletünkben. Közülünk eme ferencjós-kás időkben több volt a művelt vagy műveltségre éhes ember, mint mindenkor történeszek azt hinni engednék. A jobbágyfelszabadítás érvényesítésével a patópáloknak befellegzett. Jól láttad, Mihály öcsém, aki élni akart, emberi szinten, annak tudni kellett. A tudás, a csillapodó ütemű, de még mindig tartó konjunktúrában gyümölcsöztethető volt direkte, mint szerénységem esetében, vagy áttételesen, mint Jenő példája mutatja. Ilyetén, regénynek nevezett könyvünk* a kor egy szelete; koruk arénájában önnön nehézségeikkel küszködő lovagjainak lovagias védelme. Osztályunk, koromban, nem parasztnyúzással vétett, hanem megannyi mulasztással. Bárha megértenék ezt is, a korszellemben, de családi síkon íródott könyvből az olvasók, ami nehezebb, mint gondolnánk, mert ismerni kell ehhez az ELLENSZEGÜLÖK-et is. A kettő úgy illik egymáshoz, mint glazkésztyű az úri kézre. Lásd, Mihály öcsém, azért is választottunk téged íródeákunknak, mert korábbi írásaidal tanúbizonyságot tettél páratlan ráhangolóképességről. Gárdonyira mondom, akihez a tör-

téneti regényforma legkövetkezetesebben illett, hogy manapság nincs még egy múltbúvár Hunniában, benn és kívül, aki regényformában úgy ráérezne a múltra, mint tenmagad. Nekünk, regényhőseidnek, nemcsak magánéletünk van, de a társadalomhoz kapcsolódó társaságunk is; nemcsak a korabeli jelenben élünk, hanem lelki tartalmunkban ott motoz a mi múltunk is. Hanem, drága barátom, ne élj vissza múltba látó képességeddel! Az olvasó tudatlan, balga állat a sűrűsödő belvárosi omnibuszok forgatagában! Elütik a tények, mert gondolkodni nem, csak élvkedni szeret. Ami neked kézzelfogható, neki obscurus lehet, mint a közlekedést akasztó reggeli köd. Amiképpen Tolsztoj Leó a HÁBORÚ ÉS BÉKE írásakor részletes családfákat készített (habár regényének nyomtatott felszerelése ezeket eredetileg nem tartalmazta), azonképpen neked a családfát helyesebb lett volna az Előszóba illesztened, a neveket lehetőleg megtoldva, azoknak bece-, fölvett és kitalált névvariánsaival is.

A regény szöttesében, mint a vertikálisan három részre osztott mennyezeti freskókon, alul, a földi terep alatt, és fölül, a levegőgében, honolnak az asszonyok. Főalakként Henriettet látjuk, ő ad legtöbbet magából, megélt, elképzelt és lehetséges kapcsolatok fűzik Jenőhöz és hozzám, vagyis a központi földi figurákhoz. De ott nyüzsgő, alul, a szerencsétlen Teréz, és feljebb, bár ugyanabban a morális régióban, Baba. Az én babám. Pollyka még fiatal, s így nincs deignálva, az ősasszonyok sincsenek, igaz, Apollónia és Katolnay Ida hovatarozását ítélje meg az olvasó – örökségük által. Fenti freskóhasonlatom nem pontos. Gobelinre gondoljunk inkább, ahol a férfiak vadásznak, az asszonyok himeznek, majd együtt ülnek le vacsorázni. Mindezt egyszerre látjuk a gobelinen, s ha már elolvastuk, a regényben.

Be kell vallanom, mi másvilágjak gyakran elkövetünk egy aprócska kis hibát. Mivel ismerjük a földi történések végét, pillanatnyi helyzetváltozásainkat érzékeltetendő pozitívabban nyilatkozunk utólag, mint tettük azt annak idején. Ékesszólóbbak vagyunk egymás közti levelezésünk rekonstruálása közben (talán mert időnként e levelezés jegyzőjére, rajta keresztül a földi utókorra sanditunk), mint amikor a leveleket, oly gyakran sebtében, megirtuk. A lényegen nem vál-

* A teljes sorozat: A SZENTGÁLIAK (1943), a MENEKÜLÖK (1944), a BAKLOVAGOK (1983), az ÜNNEPRONTÓK (1989) és a hátralévő NAGY X (?) a magyar nemesi középosztály volt életének és szellemi felvérteztségének háromgenerációs, háromdimenziós regénye.

toztatunk, nem változtathatunk. Túlannról (azaz az én dimenzióból) nézve minden logikus, minden vargabetű vége kiegyenesedik, és beletalál a célpontba. Mikszáth Kálmán,* akit egyébként gyakran látok, mert gibicelek neki, úgy szerkesztette regényeit, hogy az anekdoták, mint a cserkésző vadászok a vadat, egyre inkább beközelítették a végkifejletet. Mihály fiam, te úgy szerkesztesz, mintha egyre csak szonátákat zongoráznál, holott észrevétlenül összehozod velük mint alkotóelemekkel, a zongoraversenyt.

A regényben minden helyreáll. Gyermkeim érzelmei. A párbajhősiesség. A műörténeti mánia. A féken tartott és a féktelen szenvedélyesség. A baklovagság – a fordítva látás tudománya. Ősképkultusz. Fizikai és szellemi átöröklés.

Mi, messi árnyak a Purgatóriumban, csak sugallunk.** Az idézeteket az íródéaknak kell kikeresni. Dúskáló bősége ezeknek, a középkori latin himnuszról, Jenő szindarabján keresztül, egészen a népdalig, bókversikéig. Mégsem mondanám, hogy a könyv egésze, e hitelesítő eszközök révén, csupán utazás a századelőbe. Mi, akiknek már megadatik, hogy a múltat – saját jelenünket a földön – lepergetve, a földi jelent viszont egy-egy ráérző intellektus agymozgásán keresztül lássuk, a BAKLOVAGOK-at mai könyvnek is hisszük. Mert hiszen a bonyolult érzelmi magatartások körötkben is lepatinthatók, Miskám. A regény egymás viszonylatában élő alakjai, amikor az lehetséges, nem függnék egymástól. Lételemük a függetlenség. Ez a korunkban is létező, családunkban hangsúlyozott vonás ma elterjedtebb. Ami a többi érzetet, tulajdonságot illeti, a büszkeség, dölyf, hiúság, féltékenység, szerelem, szeretet *az őseinktől való*; úgy adjuk tovább nektek, azon

* A nagy palóc, ha jól megszámlolom, annyi könyvet írt, mint Ferdinándy Mihály. De mig neki megadtott a helyben maradás és az anyanyelv mindenkorai áldása, F. M. portugálul, spanyolul, németül is alkotott, angolul, latinul, franciául, olaszul is szólt, ha kellett, nem feledett, édes, kicsiszolt anyanyelve mellett. Magyar „mestere”, ha van ilyen – Kemény Zsigmond vala, kinek zordságát nem tanulta el; külföldi „tanító” közt Heidegger és Unamuno a fontosabbak. Ifjú titán Szondi Lipót és Kerényi Károly társaságában volt.

** Eumenisei közül Goethe (ki a felosztásért más-ként is felelős, lásd WILHELM MEISTER hat könyvét) és Alighieri árnya egyaránt belengik a regénysorozat egészét

melegében, s ti gyermekeiteknek, más és más adagolásban. Tisztábban látsz bennünket, mint mi, amikor eltűnk, önmagunkat láthatuk. Ebből látszik, de csak a tudóknak, hogy távcsővel nézel, amibe belefér az egész kép. Saját korában nem ott fejeződött volna be a könyv, ahol befejeződik. Olvass el újra pár századvégi magyar regényt. Nagyobb részük szentimentalizmusba torkollik. Kisebb részük a társadalmi szatírába csúszik.

Szégyellettük megvallani titkos gondolatainkat.* Azon mesterkedtünk Jenővel, hogy valaki végre nyilvánosságra hozza ezeket.

Ég veled, Mihályom! Eme reflexiók közvetítésére, lábjegyzetelésére megkértük érdemtelen hivedet (mivel jobb nem akadt), ki-nek neve, jószérével, rejtve maradjon.

Szentgáli Rudolf és Jenő

* A BAKLOVAGOK egymagában is delejes áthallásoktól telített történelmi-társadalmi regénysorozat – elődei és utódai nélkül családregény-keresztmetszet. Ferdinándy Mihály tekintélyes és sokágú életművében riválisa ennek a KUN LÁSZLÓ SIRATÁSA¹ (München, 1977). A magyar irodalomban egyedülállóan Ferdinándy Mihály minden műve kettős látást sugároz: az irodalmiak történeti, a történelmieket irodalmi látással, betekintéssel adnak könyveinek átható humanista visszfényt.²

Aki Odysseus doctusként a világot, annak egyetemeit peripatetikusan járta, ki külföldön is két helyütt lakik, ki messi városokba kirajzott leányait folyvást vándorolva, unokáit más nyelveken csacsogva lelheti csak, annak aligha gyűlik egy szakajtóba oly sok fészekaljnyi intellektuális tojása. Holott az ideológia kikergette magyar polihisztor íróelmék között is – ilyen Cs. Szabó, Határ, a készségét tekintve Szabó Zoltán, irodalmi sokoldalúságát nézve Márai is – most már Ferdinándy Mihály életművével kellene szembenéznünk. Két okból: mert ő tud közülünk – mármint az írók között – a legtöbbet a magyar műltről (külföldiul írt monográfiái is jobbára ezt a tudásanyagot szélesítik), és mert róla, műveiről hallottunk és hallattunk ez idáig legkevesebbet. A változások utáni itthoni könyve első fecske volt, Rugási 1990-es *Jelenkor*-beli tanulmánya fehér holló; méltó, részletes értékelése még várat magára. Szolgáljanak e sorok adalékkul emez elkésett renaissance-hoz.

¹ II. kiadás: Budapest, 1989.

² Három könyv kiemelendő: DER HEILIGE KAISER. OTTO III. Tübingen, 1961; EL EMPEROR CARLOS V. Rio Piedras, 1967; PHILIPP II. Wiesbaden, 1977.

³ GÓC ÉS MACÓC: A BIRODALOM VÉCNARJAI. Budapest, 1990.

Talpasi Tamás

ELŐKÉP ÉS BETELJESÜLÉS AZ IRODALOMBAN

*Tibor Fabiny: The Lion and the Lamb
Figuralism and Fulfilment in the Bible,
Art and Literature
Macmillan, London, 1992. 164 oldal*

Fabiny Tibor angol nyelven megjelent könyve többéves külföldi és hazai kutatómunka eredménye. A szerző utóbbi években írt tanulmányaival s különösen a TIPOLÓGIAI SZIMBOLIZMUS című, általa szerkesztett és írt kötetével készült e szintézis elkészítésére. A művet nemzetközi szempontból a szerző módszere teszi különösen értékesé: Fabiny Tibor saját témája bemutatásakor – tudatosan vagy akaratlanul – követi a középkori speculum-szerzők és szótárkészítők módszerét, vagyis a legelvontabb és legáltalánosabb ugyanolyan módon ölt testet, manifesztálódik a konkrét festészeti vagy irodalmi műalkotás egyes részeiben, mint a szimbolizált transzcendencia a szimbolizáló valóságmozgásban. Az egészen elvont és a konkrétan jelenvaló ilyen közvetlen kapcsolata egyrészt teológiai, másrészt jelelméleti megalapozást igényel.

Számunkra a műnek van egy külön értéke. Olyan szemléletmódot és anyagot mutat be, olyan kapcsolatokat tár fel igen leleményesen, de ugyanakkor a legszigorúbb rendszerrel, amely a hazai olvasó előtt teljesen új, s így képes heurisztikus élményt nyújtani. Nagyon jól ismeri a kérdés angol, német és francia szakirodalmát, sokat merit a közelmúltban elhunyt, Fabiny tudományos fejlődésére jelentős, személyesen is irányító hatást gyakorló Northrop Frye műveiből, különösen a THE GREAT CODE-ból. Jó érzékkel tájékozódó, hivatott közvetítője is a legmodernebb és legértékesebb szakirodalmi eredményeknek. Az adott kérdésben tapasztalt, részben politikai okokra is visszavezethető, hazai tudatlanság miatt nagyon szükséges a könyv magyar nyelvű megjelenítése is. A magyar olvasó világszínvonalon álló összefoglalást kaphatna így a tipológiai szimbolizmusról.

A mű címe az oroszlán és a bárány összekapcsolásával a szerző mondanivalójának végső lényegére, kvintesszenciájára utal. A Jüda-oroszlán az ÓTESTAMENTUM-ot reprezentálja, ami beteljesül az ÚJTESTAMENTUM-
i

bárányszimbólumban. Jézus Krisztusban, mint ahogy ezt az APOKALIPSZIS V. fejezete mondja. A cím aenigmáját Fabiny a harmadik fejezet végén, a 75–77. oldalakon oldja fel a bibliai szöveg elemzésével, bár a két szimbolikus értelmű állat egységére már korábban is utal. Az alcím értelemszerű fordítása előkép és beteljesülés a BIBLIA-ban, a művészetben és az irodalomban.

Sokaknak idegen a könyvben következően végigvitt gondolkodásmód, mivel a mai ember megszokta a ható-kausalitás módszereit és sikerét, nem nagyon foglalkoztatja a párhuzamos kauzalitás, az utóbbit a megismerés inkább a költészetben, mintsem a tudományban gyökerező, alacsonyabb rendű válfajának tartja, amely – úgymond – képtelen arra a szigorú módszerességre, amely a mai ember számára a valódi bizonyosság alapja.

A jelenségek pusztán e világi magyarázata, az ok-okozati összefüggések abszolutizálásán alapuló „lineáris”, racionális, modern gondolkodásmód meglehetősen sekélyesnek tűnt volna fel a középkori teológusok és filozófusok számára. Szerintük a természet, az anyag egyes részei egymásra való hatásának mechanizmusa vagy a történelem eseményei nem értékelhetők pusztán önmagukban. A természet és a történelem minden jelensége, pillanata Isten szándékának megnyilvánulása, állandó és dinamikus viszony Isten és világ között. Az „eseményeknek” csak ebben a perspektívában van értelmük, amint az egyik Isten-Világ-Ember kapcsolat megnyilvánulása, példája egy másik Isten-Világ-Ember kapcsolat eseményének. Istennek azonban nem volt célja a kapcsolat monoton ismétlése, hanem minden egy irányba, Isten teremtető művének beteljesítése irányába hat. S ennek következtében a legnagyobb esemény saját fiának földre küldése és a Fiú megváltó halála. Minden lényeges, ami korábban történt, ennek előrejelzése, „típusa”, „figurája”.

A szimbolikus teológia nem valami bizonytalan, logika előtti mentalitás szülötte, hiszen akkor számunkra csupán archeológiai jelentőséggel birna, hanem ellenkezőleg, a vallásos gondolkodásmód egyik állandó formáját alkotja. A tudati lét olyan lehetőségét és ténylegét, amit elveszítettünk.

Fabiny Tibor a XVIII. századi szcientista optimizmus és racionalista gondolkodásmód előtti (és mivel e vonatkozásban még mindig

a felvilágosodás korában vagyunk, ezért lehet, hogy hozzátehetjük: és utáni) tudat birodalmába vezetni az olvasót, ahol nem a haladás, az újdonság, a még nem ismert iránti vágy minden érték non plus ultrája, hanem az állandó visszatérés, az emlék, a transzcendencia perspektívájának lehetősége. Ilyen szűkkeblű racionalista alapon állnak a tipológiai szimbolizmusnak a szerzőnk által idézett ellenfelei, akik vagy skandalumnak, vagy butaságnak tekintik az Ó- és ÚJTESTAMENTUM ilyen viszonyát. Fabiny – miután áttekinti a pró és kontra érveket – a modern hermeneutika, szimbólumelmélet és művészetek közötti összehasonlító kutatások alapján a tipológia újszerű értését, „a new fresh understanding of typology”-t szeretne adni.

A HERMENEUTIKAI KONTEXTUS című második fejezet a BIBLIA nyelvi, nem történeti szempontú modern kutatásait veszi szemügyre (a történeti kutatások nagy újkori nyitánya a XVIII. századi Jean Astruc nevéhez kapcsolódik, aki a nyelvi megformálás problematikáját történeti irányba fordította, s ilyenek voltak például Goethe BIBLIA-kutatásai is). Ismét felvéve a nyelviség elsőrendűségének gondolatát, Fabiny Tibor elvileg választja el a BIBLIA-t minden más irodalmi alkotástól (ezt tették egyébként a középkori egzegéták is), mivel Isten nem pusztán név, hanem Ige, dinamikus principium, önmaga beteljesítése, a BIBLIA-nak többletjelentése van a pogány szövegekhez képest. Ricoeurre és másokra hivatkozva állapítja meg, hogy a BIBLIA esetében nem a szöveg oldódik fel az olvasóban, hanem az olvasó egója szűnik meg a szövegben, maga is könyvvé válik, Isten történetének lesz a részévé. Nem „külső” könyv, hanem Isten ember szívébe irt szava. A szent szövegek középkori jelentésrétegeinek tendenciái az Origenészre visszamenő hármass (test-lélek-szellem, teoria-sententia-sensus plenior), illetve népszerű négyes (litterális, allegorikus, morális, anagógikus) felosztás valamennyi részén alkalmazható az előképbeteljesülés szimbolikus rendszer.

Fabiny könyvének stílusa egyszerű, természetes és olvasható, mint ahogyan a humán tudat, ha tényleg az, mindig megtalálja a megfelelő, széles körben érthető kifejezési formáját. S így tartja a középkori hagyomány is: *Sacrae Scripturae Sermo humilis*.

Pál József

GÉNEK PIROS-FEHÉR-ZÖLDBEN

Czeizel Endre: *A magyarság genetikája*

Csokonai, Debrecen, 1990.

262 oldal + melléklet, 172 Ft

Az öröklődéstan – sok más természettudománnyal ellentétben – politikailag vitatott diszciplínának számított Magyarországon. Először a fajelmélettel járatta le a világháború előtti genetikus nemzedék jó néhány neves képviselője; 1945 után pedig egyéb vívmányokkal együtt a Liszenko-féle öröklődést is kénytelenek voltunk átvenni a Szovjetuniótól.

Azok az önmagukban tudományos kérdések, hogy van-e szerepük a kromoszómáknak az öröklődésben, és hogy a szerzett tulajdonságok átöröklhetők-e, politikummá váltak az ötvenes évek Magyarországon is. A tudományos elmaradottság egyre nőtt, hiszen a nyugati világban, ahol nem – teszem azt – Adenauer vagy Eisenhower, hanem a lombikjaik fölé görnyedő orvosok döntöttek a szakkérdésekben, a genetika az élettani tudományok egyik leggyorsabban, legdinamikusabban fejlődő ágává vált. Az öröklődéstan eredményei megtermékenyítették a gyermekgyógyászatot és az agronómiát, a sugárbiológiát és a gyógyszerészetet, a biokémiát és a zoológiát – mindenhol, csak éppen az Elbától és a Lajtától keletre nem. Ott Liszenko tanítványai rossz bűvészként vírusból fehérvérsejtet, búzából rozst tudtak csinálni – vagy legalábbis ezt állították magukról.

Ez a helyzet persze a kommunista országokban sem tarthatott örökké, s tulajdonképpen régen esedékes volt, ami a hatvanas és főleg a hetvenes években, Liszenko eltűnése után történt. A genetika berobbant a magyar tudományos életbe, és újjáélesztésében igen jelentősek, nehezen túlbecsülhetők Czeizel Endre érdemei. Orvosi képzettségén és tudási tehetségén kívül Czeizel olyan személyes tulajdonságai is hozzájárultak a genetika újjáélesztéséhez, népszerűvé válásához és dinamizáló hatásához, mint a kitűnő előadókészség, a lelkes tudománynépszerűsítő hajlam és a jó stílus érzék.

Bizonyos, hogy a német segítséggel végzett népességgenetikai vizsgálat, melyet most

Czeizel a művelt laikus közönségnek ismert, ugyancsak be fog vonulni a magyar tudomány történetébe. Dióhéjban a következőről van szó: az úgynevezett genetikai jelek, vagyis csak az öröklődés által befolyásolt biológiai tulajdonságok révén mintegy genetikai „fénykép” készíthető egy-egy népességcsoportról. Ilyen genetikai jel a nagyközönység által is jól ismert vércsoport. Czeizel és munkacsoportja a vizsgálatban huszonnyolc genetikai jelet határozott meg összesen mintegy ezeröttszáz emberen, tizenkét magyar népességcsoportban – az őrségi „törzsökös magyarok”, a palócok, a matyók, a kis- és a nagykunok, a jászok, a moldvai csángók, a bukovinai székelyek, a zsidók, az északkeleti és a délnyugati cigányok között, továbbá a budapesti „kevert” népességben.

A vizsgálat orvosi, biológiai, etnológiai és történeti célokat tűzött ki maga elé. A népességgenetika a történelem segédtudományává válhat, mert a származási és vándorlási kérdések némelyike kellő kritikával könnyebben eldönthető, vitája új szempontokkal gazdagítható. Az effajta népességgenetikai vizsgálattal ugyanis meg lehet határozni két népesedési csoport egymástól mért genetikai távolságát, ami végső soron a közös származásra – vagy annak hiányára –, az egyes populációk biológiai-öröklődési értelemben vett rokonságára vagy későbbi nagyobb fokú keveredésére utal.

A felmérés részben nyilvánvaló, részben meglepő eredményeket hozott. Jelentős mértékben különbözik a maradék magyar népességmintától egyrészt a zsidó, másrészt pedig a cigány népesség genetikai jellege. Ez logikus is, hiszen a magyarság nem zsidó és nem cigány része valahonnan az Urál környékéről származik, a zsidóság Palesztinából, a cigányság pedig Észak-Indiából. (Természetesen a zsidóság és a cigányság egymástól mért genetikai távolsága is jelentős.) Fontosabb ennél, hogy a zsidóság és a cigányság nagy tömege öröklődéstani értelemben viszonylag rövid ideje, egy-két évszázada él együtt a magyarság többi részével, s ezalatt különböző okok miatt, amelyeket Czeizel helytálló módon részletez, nem került sor olyan fokú keveredésre, mint például a vagy ezer-ezeregyszáz évvel ezelőtt a Kárpát-medencébe bemasirozó ősmagyarság és az ezen a környéken élő

szláv vagy német ajkú lakosság között. A kisebb vagy nagyobb arányban szláv, német eredetű magyarok őseinek egy része sem az Etelkőzből érkezett a Duna–Tisza tájékára; náluk azonban az eltérő származást a későbbi nagyfokú elvegyülés ellensúlyozta.

Ennek megfelelően egyrészt a részleges (tehát a zsidóság és a cigányság nélküli) magyar népességminta, másrészt pedig a szlávok és a németek között a genetikai távolság nem túlságosan nagy: a keveredés, a beolvadás náluk sok nemzedék óta tart. A román genetikai mintával való összehasonlítás nem volt lehetséges, mert hasonló vizsgálatot románok között még nem végeztek. Igen meglepő, hogy az őrségi magyarok, akiket a néprajz eddig a régi „törzsökös” magyarok leszármazottainak tartott, genetikailag különösen közel állnak a szlávokhoz – olyannyira, hogy Czeizel azt a lehetőséget is felveti: a régi időkben szlávokat telepítettek a nyugati gyepűre, s az őrségi magyarok ezek leszármazottai.

Meglepő tény a kis- és a nagykunok egymástól mért, aránylag tekintélyes távolsága, ami eltérő származásra utalhat. Ez a tény elmentmond eddigi történelmi ismereteinknek. Nem így a finn és az iráni genetikai profil viszonylagos közelsége; a jászok feltételezett iráni eredetét ez a vizsgálat is megerősítette. Csodálkozásra ad viszont okot, hogy a türk mintától a magyarságé aránylag távol áll. Pedig a magyar őstörténelemből tudjuk, hogy népünknek különösen intenzív és bensőséges volt a kapcsolata türk csoportokkal, s komoly szaktudósok is akadnak, akik például a székelyeket türk, nem pedig finnugor eredetűeknek tartják. Irdatlannak nevezi a szerző a genetikai távolságot az ázsiai nagyrasz (köznyelvileg: a sárga fajta) és a részleges magyar népességminta között.

Czeizel vizsgálata e sorok írója szemében – aki orvos, és öröklődéstani kérdésekkel szakmája, az ideg- és elmegyógyászat szempontjából foglalkozik ugyan, de nem hivatasos genetikus – korrektnek tűnik. De ezt végső soron a szakkritikának kell majd eldöntenie. Sokkal fontosabb e helyütt az a kérdés, hogy milyen pszichológiai és társadalomtudományi következtetések vonhatók le a vizsgálatból.

Czeizel ezeket a konzekvenciákat részben

elszórtan, részben könyve utolsó fejezeteiben részletezi. Mindjárt leszögezzük, hogy mind-ezeket jelentéktelen kivételektől eltekintve – és ellentétben azzal, amit alkalmilag az értelmi fogyatékosokról írt – helytállónak és humanistának tartjuk. Ugyanakkor Czeizel társadalomfilozófiai és szociológiai tájékozottsága és érzéke nem egyenrangú biológiai jártasságával, a társadalmi folyamatokat leegyszerűsítetten szemléli, így fejtegetései általában helyesek ugyan, de nem a legmagasabb színvonalúak. (Ez alól persze vannak kivételek; briliáns, amit a „*magyar tehetség*” mitoszáról ír.) Egészen biztos például, hogy az incesztustabu nem a vérfertőzés hátrányos genetikai következményének következménye (133. o.); ezzel az ősemlék nem lehetett tisztában, és e feltételezést már Freud is meggyőzően megcáfolta. A dunai konföderációról írottak utópizmusa is naiv; kár, hogy Czeizel nem olvasta azt, amit erről a témáról Kende Péter írt a *Századvég* 1989-es különszámában. De ezek nem túl jelentős hiányosságok. Czeizel mindenestre előkelő társaságban van, mert a Nobel-díjasok sem kerülhetik el, hogy a svéd királlyal váltott kézfogás után papírra ne vessék világmegforgató utópiákat, amelyekben persze szinte soha nem érik el az eredeti szakmájukban felmutatott színvonalat.

Czeizel pontosan hangsúlyozza, hogy a származástudatnak fontos a jelentősége az egyéni és a közösségi identitás, a hovatartozási tudat szempontjából. A magyar identitás élményét minden felnövekvő és szellemi képességei birtokában lévő magyar átéli; a „mi a magyar?” kérdése hozzátartozik a magyarság narcisztikus érdeklődéséhez, egyén- és társaspszichológiailag nem kerülhető meg. Ez persze más népekre is vonatkozik.

A magyarság, „a magyar jelleg” azonban genetikailag nem határozható meg: öröklődéstani szempontból a legtöbb magyar, a német ajkú és a szláv között nincs nagy különbség, holott nemzeti identitásuk jelentősen eltérő. A vizsgálat meggyőző cáfolata a különböző fajelméleteknek, például a Szabó Dezső-féle teóriának a „*magyar faj*”-ról. Magyar faj, magyar fajta biológiai, genetikai szempontból nem létezik.

A kóros, például vérzékenységet vagy értelmi fogyatékoságot okozó génektől eltekintve a DNS-állománynak az ember társadalmi tevékenységében szinte semmi szerep nem jut. Magyar az, aki magyarnak vallja magát, s ezért – szögezi le Czeizel – az öröklődéstaniilag eltérő zsidóság és cigányság egyenértékű része a magyarságnak. A magyarság – különböző arányban ugyan – történetileg finnugor, türk, oszmán-török, szláv, germán, román, latin, örmény, zsidó, cigány, avar, iráni, görög és még ki tudja milyen elemekből állt össze. (Garai Gábor költőnek egy Amerikába kivándorolt őse és annak az újvilágból visszatérő utódja révén indián felmenői is voltak. Némely magyar fiatal édesapja a hatvanas, hetvenes években Magyarországon tanult afrikai egyetemista.) Mindezzel együtt sajnos aligha lesz elkerülhető, hogy szélsőjobboldali, fasiztoid erők demagóg érvet kovácsoljanak egyrészt a részleges magyar népességcsoport, másrészt pedig a magyar zsidóság vagy a magyar cigányság közötti genetikai távolság tényéből. Ha ez bekövetkezik, arról persze a tudomány éppoly kevésé tehet majd, mint ahogy egy megerőszkolt asszony sem felelős az ellene intézett támadásért. Csodálkozunk, hogy a magyar közélet új prófétája – aki terjedelmes dolgozatában öröklődéstani szempontból teljesen dilettáns módon ejtett szót arról, hogy a magyarság „*vomlásának*” genetikai okai is vannak, és élnek köztünk olyan népcsoportok, amelyeknél állítólag nem működött a természetes kiválasztódás – még nem fedezte fel ennek a vizsgálatnak nyilván a saját szájze szerint is értelmezhető következtetéseit.

Czeizel könyvét, egy felvilágosult, sokoldalú természettudós alkotását, mindenkinek jó szívvel ajánlhatjuk. Igaz, Czeizel nem Bibó – Czeizel Czeizel; ez is elsőrangú „védjegy” –, de bárcsak minden bölcsész annyit tudna a génekről vagy az atommagról, mint amennyit Czeizel irodalomról, társadalomról, történelemről. A természettudományi műveltség inségében szenvedő (?) társadalomtudományi értelmiségnek tehát A MAGYARSÁG GENETIKÁJÁT különösen nagy nyomattal kommandáljuk!

Harmat Pál

AZ AMNÉZIA MUNKÁJA

Robert Harris: *Führer-nap*

Fordította Balázs György

Rakéta Regényújság, XX. évf. 1993/1–8. sz.

Tavaly jelent meg a New York-i Random House kiadásában a brit újságíró FATHERLAND című detektívregénye, *uchroniája*. A történet 1964-ben játszódik, amikor Berlinben, a Nagynémet Birodalom fővárosában Hitler vezér és kancellár hetvenötödik születésnapjának megünneplésére készülnek. A világháború német győzelemmel ért véget, noha a Franciaországtól az európai Oroszország határáig terjedő Reich keleti végeit nem sikerült pacifikálni – állandó kommunista partizánzaklatások indokolják a nemzet harckészültségét. A maradék Európa – például Magyarország – csatlós vagy – mint Nagy-Britannia – fogatlan: az agg Churchill kanadai emigrációban tengeti napjait. A másik nagyhatalommal, az Egyesült Államokkal, az atompatt biztosítja a békét. Kennedy elnök a détente jegyében éppen berlini látogatásra készül. *Joseph* Kennedyről van szó (John Fitzgerald apjáról), aki a háború alatt londoni nagykövet volt és (valóban) Hitler iránti szimpátiájával tűntetett.

A Kripo, a bűnügyi rendőrség Sturm-bannführerét gyilkossági ügyhöz riasztják, ám hamarosan a Sipo, a biztonsági rendőrség (ennek része a Gestapo is) ki akarja venni a kezéből az ügyet, mert az áldozat magas náci méltóság. Ám az „aszociális” hírben álló nyomozó párhuzamos kutatásba kezd, és egy szövevényes bűnügyet tár fel. A nyomok egy 1942-es értekezlethez vezetnek, melyet Reinhard Heydrich, a Sipo mostani főnöke hívott össze, s melynek résztvevői gyanús körülmények között haltak meg az elmúlt évtizedekben. A jelenlegi áldozat is résztvevője volt a *wannseei* konferenciának. Fenyegetve érezvén magát, néhány társával ellenlépésre készülődött, s ez gyorsította fel az eseményeket. Egy svájci bank safe-jében a lengyel protektorátusból származó hadizsákmány, egy reneszánsz festmény mellett a konferencia jegyzőkönyvét is rejtgetetik. Ezzel az időzített bombával készülődtek az átállásra, mielőtt őket is elérí végzetük. A festmény a HÖLGY HERMELINNEL, Leonardo híres krakkói képe. A konferencián pedig az Endlösungról, a zsi-

dókérdés végleges megoldásáról született döntés.

Az izgalmas történet során a detektív egy amerikai újságíró segítségével három bűnügyet tár fel: a gyilkosság sorozatról kideríti, hogy ezek magas rangú állami tisztviselők által irányított kivégzések; az áldozatokról kideríti, hogy Lengyelország háborús kirablása idején mérhetetlen kincseket oroztak el saját maguk számára; s végül magáról a gyilkos és rabló államról is kideríti a feledés homályába vesző ösbűnét. Ő maga elpusztul, de az újságírónőt még kimenekíti az igazsággal és annak dokumentumaival.

A kitűnően megszerkesztett és bonyolított krimiszál egybefonódik a fantasztikus történelmi rekonstrukcióval. Harris, akinek ez az első regénye, 1986-ban már nevet szerzett *SELLING HITLER* (H. ÁRUSÍTÁSA) című dokumentumkötetével, amelyben a hamisított Hitler-naplókról írt. A *FÜHRER-NAP* legtöbb szereplője (így az áldozatok is) valóságos történelmi személyek, akiknek későbbi sorsa a fantázia műve – ha Németország megnyeri a világháborút. Ugyanígy kitalálja a háború utáni Berlint, Speer valóban meglévő tervei nyomán, kitalálja a kísérteties náci életformák továbbélését „*az örök éberség állapotában*” (Hitler), kitalálja a háború utáni világpolitikai berendezkedést.

A mi lett volna, ha? kérdésének azonban van egy ezeknél mélyebb rétege is. A főhős ugyanis maga is önkéntelen részese az össznemzeti felejtésnek. A kommunizmus rémtetteiről minden tudható. „*A kivégzőgödröket, a kínzókamrákat, a sarkkörön túli gulágokat a némelek mind megőrizték a bolsevik gonoszság múzeumaként, emlékeztetve ezzel a holtakra... A televízió dokumentumokat mutat Sztálin holokausztjáról – kifehéredett koponyák, járó csontvázak, buldózerrel eltakarított hullák, asszonyok és gyerekek sárba ragadt rongyai, akiket dróttal kötözték össze, és tarkón löttek.*” A zsidók sorsát ezzel szemben a hallgatás, az „*elmentek Keletre*” és az ehhez hasonló eufemizmusok takarják el. A végző megoldást sikeresen elvégző állam bűnére fátylat borít, tanúit elnémitja, s ha nincs, aki fenntartsa az emlékezetet, az amnézia munkája beteljesedik.

Robert Harris regénye a *wannseei* konferencia ötvenedik évfordulójára jelent meg.

Radnóti Sándor

LINGVA ÉS NATIO

Esterházy Pál: *Harmonia Caelestis*

Kotta: Zenetudományi Intézet, *Musicalia Danubiana* sorozat, kiadta Sas Ágnes. Budapest, 1989

Felvétel: Zádori Mária, Fers Márta, Gémes Katalin, Károlyi Katalin, Kállay Gábor, Moldvay József, a Szombathelyi Énekegyüttes, a Capella Savaria. Művészeti vezető és karmester Németh Pál Hungaroton, HCD 31 148-9 (1991)

A HARMONIA CAELESTIS teljes és hiteles partitúrájának megjelentetésével a magyar zene-tudomány régi adósságát törlesztette, és egyben önmagát cáfolta meg. Mindaddig az az idehaza nem ismeretlen paradox helyzet állt fenn, hogy bár kézikönyvek és antológiák mint kivételesen értékes és ritka XVII. századi műzenei emlékeink egyikére hivatkoztak rá, tudományos publikációk készültek róla, sőt tananyagká is vált – ennek az 1711-ben Bécsben kinyomtatott, 1699-ben összeállított és a jelek szerint az 1690-es években vagy még korábban született, meglepően gazdag ének- és hangszeregyüttest foglalkoztató, a kollektív és egyéni teljesítmény közötti izgalmas határsávban elhelyezkedő katolikus egyházi gyűjteménynek a kottája nem volt hozzáférhető, így a rá vonatkozó állítások is ellenőrizhetetlenek maradtak. (A jelen kiadást megelőzte egy 1972-ben indult és félbeszakadt, de egyébként sem szöveghűségre törekvő kísérlet; a kottahiány mindenestre nem akadályozta lemezfelvételek készítését, melyek közül a Liszt Ferenc Kamarazenekaré már 1971-ben is a teljes gyűjteményt tartalmazza.) A mostani kötet bevezető tanulmányában nemcsak egy helyre sűrűsödik valamennyi eddigi kutatási eredmény, hanem a szöveg jelentős újdonsággal is szolgál.

Az új vagy újonnan végig gondolt eredmények azt valószínűsítik ugyanis, hogy Esterházy Pál herceg aligha tekinthető a kollekció tényleges szerzőjének. Ellene szól fennmaradt és tipikusan amatőr játékosra valló virginálrepertoárjának listája; a HARMONIA CAELESTIS kéziratában hébe-hóba felbukkanó kottairása is gyakorlatlan kezlet mutat; s a kézirat címzése sem teszi egyértelművé a herceg szerzőségét. A kézzelfogható érveknél azonban, mint rendesen, itt is hitelesebbek a kézzel nem fogható érvek. A zeneszerzés, a

zene megcsinálása ez időben jószerivel kézművesmunkának számított – a megbecsülés, amely később a zene kitalálásának járt ki, ekkor még ismeretlen. A zenét nem kellett külön kitalálni, csak megfékezni, megmunkálni és elrendezni. A zeneműben maga a zene nyilatkozott meg, s éppen azért tudott kézműves-jelentőségén túllépve egyetemes szellemi megnyilvánulássá válni, mert az alapanyag eleve adott volt. S ahogyan a mű a zenét, az uralkodó az uralkodást testesítette meg, és a zenei szintézisben mintegy az uralkodás nézegette tükröképét kedvtelve. Mert uralkodáson megint csak nem ennek leszűkített és polarizált jelentését értették: uralkodni nem annyit tett, mint elnyomni, hanem mint az Egészet birtokolni – uralkodni nemcsak a nép vagy a hadsereg, hanem a retorika, a jogtudomány, a poézis és bizonyos mértékig a zene fölött is. Ez az Egész volt az, amelyről az uralkodó nem mondhatott le valamely rész technéje javára. Az egykori nádor a jelek szerint a főúri dilettánsnak ugyanazt a típusát képviselte, mint I. Lipót vagy VIII. Henrik, akikről sorra derül ki, hogy „műveikben” legfeljebb az iniciatívát adták meg ebből vagy abból az irányból, s a tisztán zenei kidolgozást muzsikusaikra bízták (a zenebolond Nagy Frigyes nyilván kivétel marad).

Az „autore” megjelölés mindazonáltal egy tekintetben mégiscsak a szó mai értelmezését követeli. Egyfelől a naiv-egyszerű latin versek egységes stílusa, másfelől az, hogy e versek forrásai – bár jelen vannak olyan híres középkori himnuszok is, mint a VENI, SANCTE SPIRITUS (No. 30), a PANGE, LINGUA (No. 33) vagy a VENI, CREATOR SPIRITUS (No. 34) – csak csekély mértékben kereshetők vissza, harmadrészt Esterházy több kötetre rúgó irodalmi-költői munkássága maga nagyon is kézenfekvővé teszi azt a – bevezető tanulmányban nem említett – lehetőséget, hogy a szövegekért, legyenek azok eredetiek vagy, mint az helyel-közzel kimutatható, aprólékos centonizációs technikával soronként kompiláltak, a herceg kezeskedett. Esterházy szerzősége mellett szól a többi művében uralkodó szerepet vivő Mária-kultusz erőteljes jelenléte is. Eppen a zene autonómiájának kérdésessége, a zene közvetítő szerepe tenné értethetővé, ha szerzőként, akár a kor operáiban, a szövegírórt jelölték volna meg. A komponis-

ta, feltehetően az Esterházy alkalmazásában álló muzsikusok egyike nevének feltüntetése a mellőzhetetlen hercegé mellett aligha felelt volna meg a hierarchiából adódó etikett szabályainak.

A HARMONIA CAELESTIS műfaját képviselő közép-európai gyűjtemények és a dallamok származásának feltárása azonban nem a komponista kilétére, hanem a komponista fogalmának értelmezésére kérdez rá. A kuriozumnak vélt kótetről kiderült, hogy műfajában egy világosan körvonalazható közép-európai énekeskönyv-repertoár része, mely nem kis részben közös dallamkincsből merít. A számos átfedés, a megőrzés-változtatás finom és szövevényes hierarchiája, a népzene áramába besodródott népének újfent megerősítik, hogy a kötetnek mai értelemben vett szerzője nincs – és ha a dallamok kiválasztása, a szövegek rájuk illesztése valóban Esterházy keze nyomát őrzi (mint ahogy a helyzet valóban ez lehet), s ha a címlapon mégis az ő neve áll, ez csakis azt jelentheti, hogy a zenei *elaboratiót* másodlagosnak tekintették ama munkával szemben, melyet ma tekintünk másodlagosnak.

Mindez nem volna több filológiai érdekességnél, ha a HARMONIA CAELESTIS nem kapott volna egyfajta emfaticus hangsúlyt, ha nem képviselt volna valamiféle ön maga jelentőségén túlmutató eszményt a magyar zenetudomány közegében. E közegben a kötet úgyszólván mostanáig nem egyszerűen ritka XVII. századi zenei emlék, nem a korabeli magyar kultúra integráltságának és periferikus helyzetének tanúja, nem egy kivételes erudíciójú főúr teremtette kivételes körülmények szerencsés szülötte volt – hanem mind ezen túl vagy helyett azt a felemás szerepet osztották rá, hogy a magyar zenekultúrának a török idők utáni folyamatosságát s ezzel, kimondva vagy kimondatlanul, a „magyar” zene egészének szervességét és autonómiáját jelképezze.

A hős korban nem volt zenetudomány, csak zenetudósok voltak. A magyar zenetudományt, némi leegyszerűsítéssel, két ember képviselte: Szabolcsi és Kodály. A tudományág megkészt, ám romantikus és parádicsomi állapota volt ez, ahol az oktatás személyes kapcsolatot és életre szóló elkötelezettséget jelentett – az információ nem szá-

kadt le az átadó szemléletéről és erkölcséről, és éppen e szemlélet és erkölcs hordozójaként öröklődött tovább. A mai napig ez a személyes intézményrendszer él tovább, ennek minden fájdalmas szépségével: szép, mert az európai egyetemek módszerében és formájában is személytelen tömegoktatásával szemben az informátornak az információért vállalt személyes felelőssége révén behozhatatlan többletre és morális előnyre tett szert; de fájdalmas, mert lehet tudni, hogy e létmódnak nincs jövője és utánpótlása, mivel az átadó individuumok mögül eltűnőben az, amit hirdetnek, s aminek maguk is részei-képződményei: az európai kultúra individualizmusa – a tekintélyt mindig a tradíció táplálja. Erre a személyfüggésű rendszerre épült rá a háború után az akadémiai intézethálózat, s ezzel az ország intézményes működése immár a humán tudományokon is tanulmányozhatóvá lett. A felszínen mindenütt ott a modern intézményrendszer valamennyi kelléke, hiánytalanul, sőt talán hivatkozhatóan – pontosan annyira hivatkozhatóan, amennyire önnön taljtalanságukat, felszínességüket kompenzálni kell. (A Parlament gigantikus méretei fordítottan arányosak a magyar demokratikus hagyomány szervességével.) Az intézményekben való betagozódás – sajnos és szerencsére – a zenetudományban is érintetlenül hagyta a személyfüggésű intézményrendszert. A zene területén természetesen a népzenetudomány, *magyarul*: Kodálynak és néhány munkatársának saját egyszeri tapasztalatain nyugvó külön bejáratú tudása volt a gomb, melyet az intézmény kabátjához hozzávarrtak. (Nem meglepő, hogy a két csoportot, amelyek egyesítéséből az Intézet létrejött, Kodály, illetve Szabolcsi vezette volt.) A Kodály vezette Népzene Kutató Csoportban összesűrűsödött egyszeri és összemérhetetlen tudás köré és fölé épült az intézmény anélkül, hogy túllépett volna azon a körön, amelyet magyar zenetörténetnek szokás nevezni. A mag kiegészült persze egy-két toldalékkal, de az egyetemes zenetörténet korszakainak és a zenetudomány módszereinek döntő többsége nem képviselteti magát az intézetben. Nem arra gondolok, hogy Magyarországon mindenáron Mozartot vagy Monteverdit kellene kutatni; el kell fogadni, hogy az alap kutatás lehetőségei, vagyis az idehaza található forrá-

sok a munka, sőt az intézmény felépítésének egészét is megszabhatják. Nincs is joga senkinek azt állítani, hogy az Intézetben nem folyik hasznos kutatómunka vagy hogy ne születnének színvonalas termékek – két kicsiny sejt az Intézeten belül egyenesen világszínvonalon működik (még ha energiáit nem annyira az intézményességből, hanem megint csak a tekintélyből nyeri is). Olykor azonban a történetileg kialakult egyoldalúságot, a szellemi infrastruktúra hiányát régebben szükségképp valamiféle magyarideológia: a *magyarországi* források öncélú kutatása és főképp egyfajta szerves magyar zenei fejlődéstörténetként való interpretálása kompenzálta. A nemzeti öntudatnak ez a serkentése, melyet a humán tudományok, köztük a hangsúlyosan apolitikusnak-periferikusnak vélt zenetudomány az előző rendszer internacionalizmusával szemben űzött, az adott helyzetben erkölcsileg magasabb rendű volt. Talán eredményei is tartósabbak lettek volna, ha mindezzel párhuzamosan hangsúlyt kap az is, hogy a XIX. századig a *magyar* nem ki-rekesztő jelző volt, s a *lingua-natio* természetes gesztussal vált ketté a jogban és a fejekben egyaránt; hogy nemzeti öntudat kutatása például a XVIII. században merő anakronizmus, hiszen még az identitás alapját alkotó nemzeti nyelvet is csak száz évvel a HARMONIA CAELESTIS születése után konstruálta lelkes intellektüelek szűk csoportja; hogy a zenészsréteg még a XIX. század egy részében is alapjában német volt, s még Erkelnek sem állt szándékában operáival valamiféle sajátos magyar műfajt teremtenie; s hogy egészében véve a nemzeti ügynek ép-penséggel az Európába való integráltság, nem pedig a különállás hangsúlyozásával tesszünk szolgálatot. A korszellelem ignorálásával természetesen elsikkadt a HARMONIA CAELESTIS valóságos kutatói kihívása: a komponista fogalmának ártértelemezése és ezzel persze Esterházy szerzőségének mibenléte is. A jelen kiadás szenvtelenül állapítja meg: a műben összesen egy dallamról bizonyítható, hogy az csakis Magyarországon volt használatban – *szerencsére* csak egyről, tehetni hozzá, vagyis a többivel mind az európai repertoárhoz kapcsolódtunk. Elfogulatlanságával és az alaposság mellé társuló objektivitásával a kiadvány valódi és végleges szemléleti fordulatot sejtet.

A szerzőjétől és prekoncepciójától megfosztott, forrásait és történetiségét viszont viszszanyert HARMONIA CAELESTIS nem lett se jobb, se rosszabb mindezzel – pontosabban jobb is lett meg rosszabb is. Pusztán barokk zeneként szemlélve mindenekelőtt a kompozíciós eszközök korlátozottsága és a formálás differenciálatlansága tűnik fel. Az ötvenöt szám háromnegyede nem több, mint a primitív vonóskisérlettel meghangszerelt dallam maga, s a műzenei formaigény felé csak lépcsőnként jutni. A következő stádiumban a népének elé vagy mögé hangszeres köz- vagy előjáték kerül; így a dallam a korszerű instrumentális zenével kerül konfrontációba. A legdifferenciáltabb típus immár több tételt foglal egybe, vagyis a strófikus dal, mintegy a történeti folyamatot is ábrázolva, az összetett forma alá rendelődött. A kötet a szlovák, lengyel, német, francia eredetű dallamokat szeliden simítja bele a korszerű olaszos műzenei nyelvbe – s azok boldogan hagyják magukat, jelezve, hogy a Közép – ami a nyelv vonalán a latin – még él, s az ennek meg-ingását kihasználó nemzetállam eszméjét még hírből sem ismeri.

A gyűjtemény heterogén dallamforrásait a feltűnően egységes atmoszféra ellensúlyozza. A latin versek minden pietista póztól mentes, naiv-naturális közvetlenséggel átélte őszinte vallásosságról tanúskodnak. Kulcsszavai: édesség, lágyág. (Néhány cím: DULCIS JESU; JESU DULCEDO; DORMI, JESU DULCISIME; O SUAVISSIME; O JESU DELECTABILIS.) S a zenében csodálatosképp minden technikai korlátosság ellenére is ugyanez az egységesség: a két pastorale (DORMI, JESU DULCISIME – flauto *dolce*-val – és CUR FLES, JESU) hangulata többé vagy kevésbé mindenütt jelen van. A források keveredése egyfajta nem túlságosan magasröptű, ám sajátos és egyszerű közép-európai szintézist teremtett, a Duna-táj szelid dombjainak, a mai Alsó-Ausztria tájainak és apátságainak, az osztrák katolicizmus népies derűjének atmoszféráját árasztva, azt, amit utóbb majd az Esterházy-szolgálatban álló Joseph Haydn miséiben hallunk újra; a „pannon melosz”, ahogy Szabolcsi mondhatta volna, a latin szöveggel és a világos-olvadékony olasz melodikával ellenpontozva pedig mintha valóban a táj édességének rejtett forrását: szelid fénnyel kisugárzott latin múltját hozná felszínre.

Minálunk ritka, hogy az egyik művészi vállalkozás a másikat folytatja, reflektál és épít rá, a kultúra párbeszédébe vonja be – ahogyan azt a *Capella Savaria* tette a kiadás-sal. Nem zavaró, hogy az egyes számok folyamatos egymásutánban szólalnak meg, úgy, ahogyan a maguk korában sosem tették (erre vall nem egy tétel más szöveggel való ismétlődése is) – nem zavar, sőt a kötet egységes tónusa éppen így, funkciójából kiemelve válik érzékelhetővé. A váltakozó szólamszámú, korántsem letisztult összetételű vonóegyüttes és a szólószólamok különböző hangfekvése az együttest öröndetes bővülésre készítette. A Capellának a zene személytelen alapanyagából, a zenei elemekből, toposzokból és gesztusokból kiinduló előadói filozófiája itt bizonyos összhangra lel a HARMONIA CAELESTIS-nek az individualizálódás terén való átmene-tiségével; ha valami, ez a zene valóban nem igényli a drámai gesztusokat, az egyediség és az eredetiség kidomborítását. Emellett a his-torikus kottaolvasást is jól kamatoztatták: a SOL RECEDIT IGNEUS antifonális szerkezeté-nek kellemes levegősségét, diákos hangját a könnyed *inégal* játékmódnak köszönheti. Zádori Mária szopránjának bája és édessége egészen kivételes mértékben reflektál a köte-tet belengő dolce-karakterre; a zene és a hang olyannyira egymáshoz tapad itt, hogy más előadóval hallgatni meg a művet eztán alighanem képtelenség lesz. Fers Mártának a Zádoriénál még kevésbé hajlékony és érzelmi éretlensége miatt is eltérő, az idősebb mű-vésznőével mégis ideálisan vegyülő hangja kellemesen töri meg az előadóiánségból is adódó monotonit. További fejlődése remél-hetőleg lemezekon követhető majd nyomon. Gémes Katalin is bebizonyította, hogy min-denekelőtt az úgynevezett régi zene világá-ban a helye; makulátlan intonációja és szó-vegejtése, gyönyörűen telt hangszíne, a stí-lusban való otthonossága azt mutatja, milyen káros a minálunk még mindig honos szem-lélet, melyben az énekes azonos az operaéne-kessel. Rövid megszólalásaikban Moldvay Jó-zsef basszusa és Kállay Gábor tenorja megfe-lelő. Egyedül az altista Károlyi Katalin szori-tott hangképzése és érthetetlen szövegejtése marad alatta a többiek támasztotta magas igényeknek.

Dolinszky Miklós

KRITIKAPÁLYÁZAT

BECCARIA MAGYARORSZÁGON

Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről
Fordította Császár Ferenc. Zágrábban, 1843.

Nyomtatta Suppan Ferenc.

VIII. 9–102 [recte: 202] oldal

Bűntett és büntetés

Fordította és bevezette dr. Tarnai János

Révai Leó kiadása, 1887. 120 oldal

Bűntett és büntetés

Fordította és bevezette dr. Tarnai János

Második, átdolgozott kiadás

Franklin, 1916. 191 oldal

(Olcsó könyvtár, 1799–1805. sz.)

Bűntett és büntetés

Fordította Sebestyén Pál.

A bevezető tanulmányt írta Kádár Miklós

Akadémiai Kiadó, 1967. 140 oldal

(Az állam- és jogtudományok úttörői, 6. kötet)

A bűnökről és a büntetésekről

Fordította, a bevezető tanulmányt

és a jegyzeteket írta Madarász Imre

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.

108 oldal

„Nagy hatású”: ez az állandó disztó jelzője az alább tárgyalandó nevezetes könyvnek. Valóban, kevés mű van, amely a Beccarié-hoz hasonlóan szinte kizárólag a *hatástörténet-re* és a *szöveghagyományra* vonatkozó kutatáso-kat követelné és engedné meg. Ez a tanul-mány is e két területen óhajta szemügyre venni a dolgok állását – a DEI DELITTI E DEL-LE PENE új magyar fordítása erre nemcsak jó alkalmat nyújt, hanem kundulási pontul is szolgál: a jelen írás elsősorban a Madarász Imre tanulságos bevezetője fölötti morfondí-rozások nyomán keletkezett.

Ahogy arra Madarász Imre előszava is utal, Beccaria könyvének két, egymástól a fe-jezetek, bekezdések sorrendjében lényegesen eltérő szövegváltozata létezik: az egyik az első kiadásoké, a másik André Morellet átdolgo-

zásáé. Tarnai János előszavában csak azt jegyzi meg, hogy „*Morellet lefordította franciára*” (57. o.), illetve hogy a „fordítás [ti. Tarnaié] az [...] ún. reformált szöveg után készült”. (60. o.) Az akadémiai kiadás megemlíti ugyan – hibásan – Morellet nevét (12. o.), de nem ír a kétféle változat tényéről. A módosítások a franciára fordítással egyszerre készültek, a mű megjelenését követő évben, 1765-ben. Ahogy a címbe betoldott TRAITÉ szó is jelzi, Morellet Beccaria lazább szerkezetű szövegét deduktív-kifejtő értekezéssé formálta. Az eljárásról már a kortársak véleménye is megoszlott: Beccaria párizsi tartózkodásának krónikása, Melchior Grimm jegyzi meg, hogy „ez a fordítás sok szemrehányást érdemel”, illetve hogy „*Morellet kegyetlenül tönkretette Beccaria úr könyvét*”. Mindenesetre az átollózás révén lett a filozófiai munkából jogi szakszöveg; ahogy ezt a kérdést legértekeztesebben kifejtő Jean Pandolfi megállapítja: „*Morellet nem is utal az »általános alapelvekre«, vagyis a filozófiai elmélkedésekre: már az első fejezettől kezdve így jár el. Számára Beccaria munkája mindenekelőtt jogi szöveg, fegyver a törvényhozói küzdelemben, ezért megcáfolhatatlan műnek kell látszania (»értekezés-nek), mely filozófiaiilag nem vitatható.*” Ugyanezen a véleményen van a DEI DELITTI... szövegkritikai szempontból leginkább mérvadó nemzeti kiadásának kísérő tanulmánya is.

Átdolgozásával Morellet döntően hozzájárult ahhoz, hogy A BÜNTETTEKRŐL ÉS A BÜNTÉTESEKRŐL elinduljon a világhír felé, és a XIX. század eleji kodifikációs konjunktúra egyik alpművévé váljon. Ezzel Európának azokban az országaiban, ahol a modern büntető törvénykönyvek elkészültek, Beccaria hatástörténetének aktív szakasza lezárul, s miközben a büntetésüggyel foglalkozók figyelme a végrehajtás technikája, a börtönök felé fordul, a DEI DELITTI... méltóságteljesen bevonul a jogtörténet klasszikusai, diákriogató kötelező olvasmányai közé. Az új korszak alpműve, Gustave Beaumont és Alexis de Tocqueville SYSTÈME PÉNITENTIAIRE AUX ETATS-UNIS-je (1834) már egyszer sem hivatkozik Beccariára. A mű kritikai kiadásának előszava joggal mondja ki, hogy a SYSTÈME PÉNITENTIAIRE... végképp leszámol a felvilágosodásnak a büntetés-végrehajtást illető „illúzióival”.

Beccaria magyarországi hatására vonatkozóan Madarász Imre két megjegyzést tesz: „*Magyarországon – ahol a liberalizmusnak nem voltak nagy korszakai, csak nagy egyéniségei – Beccaria neve már a felvilágosodás korában ismert volt; a reformkor nagyjai közül elsősorban Eötvös József,] a magyar liberalizmus legjelesebb alakja harcolt »Beccaria és követői« szellemében a büntetőjog reformjért, a halálbüntetés eltörléséért, nemkülönbben Deák Ferenc.*” (10. o.) A másik megjegyzése szerint Madarász Imre nem fél attól, hogy fordításának „*egyik-másik fordulata a magyar reformkori próza stílushangulatát idézi fel*”. (11. o.)

Bevezető tanulmányának első passzusából kiderül, hogy Beccaria magyarországi hatásának vizsgálatát illetően melyik a két kulcsfontosságú történelmi időszak. Madarász értékelése egybevág azzal a Kádár Miklósnál is olvasható, általánosan elfogadott megállapítással, amely szerint Beccaria hatása kimutatható az 1795-ös, az 1827-es és az 1843-as törvénytervezetekben, illetve -javaslatban. Az 1795-ös tervezetnek és Beccaria elgondolásainak párhuzamait Hajdu Lajos monográfiájában meggyőzően bizonyítja. Ugyanő – munkája jegyzetanyagában – rövid összefoglalást nyújt Beccaria munkásságáról, és a hatástörténeti feldolgozás hiányára is felhívja a figyelmet.

Az idézett másik fél mondat a kimondottnál többet *hallgat el*. Ha nem feltételezzük, hogy Madarász Imre a Császár Ferencénél stílusában *reformkoriasabb* szöveget kíván összeállítani, akkor helye van az alábbi vélekedésnek: a mondat jelentősége az, hogy a reformkori törvényjavaslatokról a reformkori prózára irányítja a figyelmet. Ha pedig ténylegesen követjük Madarász Imre fél mondatának iránymutatását, akkor a negyvenes évek egyik legkiterjedtebb vitáját kísérhetjük végig, benne Beccaria szövegszerűen bizonyítható, sajátosan összetett jelenlétével.

A büntetőjog magyarországi irodalmában a forradalmat megelőző évtized elején bekövetkezett fellendülés nem más, mint az 1843–44-es országgyűlés idevonatkozó munkálatainak elméleti előkészítése. A régóta aktuális kérdést a reformbizottságot kiküldő 1840:5. tc., illetve a hozzá kapcsolódó akadémiai pályázat helyezi előtérbe. A következő három év folyamán Eötvös, Lukács Móric, Szemere Bertalan könyveim kívül számtalan kisebb

írás tájékoztatja a közvéleményt, amely élen-
ken érdeklődik e szaktudományos téma
iránt. Nagyon érdekes, hogy az ezúttal való-
ban „az általános haladásból”, „a dolgok termé-
szetéből” következő feladat felvetésének érde-
mét a kortársak egyetlen műnek (UTAZÁS
ÉSZAK AMERIKÁBAN, 1834) és szerzőjének,
Bölöni Farkas Sándornak tulajdonították.
Eötvös József és Lukács Móríc a FOGHÁZJAVÍ-
TÁS-ban így írnak: „Elég az, hogy mihelyt Bölöni
Farkas Sándor utazásának leírásában a hazát az
amerikai büntető-rendszerre figyelmessé tevő, azon-
nal az úgy számtalan lelkes pártolókra talált.” Az
Athenaeum Ugod. kézjelű szerzője BORTON-
UGY című cikkében ugyanezt erősíti: „A börtön-
ügy Magyarországon is fölébresztette a hazafi-
ak figyelmét, leginkább Bölöni Farkas Sándor, Eöt-
vös és Szemere Bertalan írásaik által.” Sárváry
Jakab, az akadémiai pályázaton második he-
lyezést elért tanulmányában (A BÜNTETÉSRŐL
S KÜLÖNÖSEBBEN A HALÁLBÜNTETÉSRŐL) szin-
tén hivatkozik Bölöni Farkas munkájára,
majd így folytatja: „Illy egyetemi hatás kevés mű-
nek jutott osztályrészül!” Csengery Antal, már a
forradalom után, így emlékezik vissza a fog-
házjavító évekre APPERT LEGÚJBAB MUNKÁJA-
ról szóló recenziójában: „Alig van kérdés, mely
jobbán foglalkoztatta volna közpályán haladó fér-
fiainkat, mint épen a börtönreform. Midőn már
szinte 20 év előtt Bölöni Farkas megismertette a
nemzettel az amerikai börtönrendszert, a megyék és
hírlapok vetekedve szólaltak föl ez ügyben.”

A tárgy önmagán túlmutató fontosságát az
adta, hogy a jogegyenlőség kérdése általa
megvitatható lehetett anélkül, hogy magának
a rendiségnek a közjogi struktúráját a vitá-
ban érinteni kellett volna. Bővebben erről
Fayer László ír AZ 1843-I BÜNTETŐJOGI JAVAS-
LATOK ANYAGGYŰJTEMÉNYÉ-ben. Fayer ezen-
kívül felhívja a figyelmet a büntetőreform
fontosságának még egy okára: „A negyvenes
évek legnagyobb magyar államférfiainak pályájá-
ban a büntetőjog volt a nyilvános és törvényhozási
szereplésnek részint kiindulási pontja, részint egyik
kiemelkedő mozzanata”, és foglalkozik a magyar
jogászi karnak a reformmunkálatoktól való
távolmaradásával is. A rendi érzékenység ki-
mélése végett a kiterjedt irodalom Werbőczit
is ritkán említi, s akkor is helybenhagyólag.
Szemere Bertalan díjnyertes akadémiai pá-
lyamunkájában (A BÜNTETÉSEKRŐL S KÜLO-
NÖSEBBEN A HALÁLBÜNTETÉSRŐL) a „P. III. tit.
20.”-at idézi, „Mutilare neminem”.

A reformerek tájékoztató munkája legin-
kább számadás a tájékozódásról. A korszak
büntetőjogi irodalmában kevés eredeti gon-
dolatra bukkanhatunk: a bevallott cél a kül-
föld eredményeinek magyarországi megis-
mertetése. Ahogy a számos fogházjavító cikk-
nek helyet adó *Athenaeum* már idézett szerző-
je írja: „Azért tisztelet a fáklyavivőknek, kiket a
sors szóhatalommal ajándékozza meg, hogy legyenek
hirdetői szent igéknek. Literatúra s írók nélkül csak
tengés van, de nincs nemzeti élet. Irm, hazámfiak,
író urak, jót; és olvasni szorgalommal és jól, e két
dologban képzelhetetlen erő fekszik.” Ebben még
a némiképp kívülálló, a magyarországiakat –
főként Szalayt – sokat bíráló Kemény Zsig-
mond is megnyugszik: „Mi Szent István óta a
fontosabb törvényhozási tárgyakban mindig ide-
genhoni anyagokat dolgoztunk föl, és inkább elsa-
játítani, átalakítani, vérünkbe olvasztani, mint te-
remteni tudunk.”

A magyar büntetőjogi irodalom különös-
ségét a tárgy kidolgozásának intenzitása adja:
egy-két év alatt fogadják be azt, amit Euró-
pában jó ötven év alatt munkáltak ki. Egyfe-
lől megteremtik a fogházjavítási irodalmat, a
nyugat-európai szakírókkal majdnem párhu-
zamosan. Ezt az eredményt közíróink nem
győzik kellő öntudattal emlegetni. Lugossy
József FUGGELÉK A FOGHÁZJAVÍTÁSI TÁRGY-
HOZ című cikkében így ír: „Mi magyarok [...] *pirulás*
nélkül mérkőzhetünk meg az ő és új világ
bár mellyik nemzetével.” Eötvös és Lukács Móríc
megállapítják, hogy a német államokban „a
poenitentiaris rendszer a tudományos vitatkozás
mezején még túl nem ment. Ennél valamivel tovább
ment Magyarország”. Csengery a másutt vég-
rehajtott börtönreformok ismertetése után
ezt kérdi: „Ez adatokat tekintve, állíthatni-e, hogy
Magyarország oly igen elkészett e tárgyban más
nemzetektől?” Másfelől – visszamenőleg – lét-
rejön a szintén hiányzó kodifikációs iroda-
lom, sőt azoknak a munkáknak a sora is,
amelyek a büntetésügyet mint a megtévedt
ember jobbitásának eszköztét közelítik meg.
Ennek az a következménye, hogy a büntető
törvénykönyv és a börtönreform másutt
alapvetően technikai jellegű tárgyalása Ma-
gyarországon sajátos filantróp színezetet is
nyer.

Az emberbaráti érzülettől áthatott írások
majd mindegyikében felismerhető A BÜN-
TETTEKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL hatása. Így
– ha szövegében nem is, legalább szellemé-

ben – megegyezik Beccariának a nevelésről szóló soraival az, amit az *Athenaeumnak* A VÉTEKREKRŐL ÉS ORVOSLATUKRÓL című cikkében közöl az S-S. aláírású szerző: „*Meg kell előzni a vétkes vágyakat, lerontván azoknak két fő okát, az ínséget s a bűnös, féktelen szenvedélyeket. Így a gyenge palástoló szer helyett biztos és mindenható gyógyszer alkalmazunk. [...] E nagy következményt csupán a nevelés által érhetni el [...] azon igaz és tökéletes nevelés által, mely az egész emberre kiterjed.*” Kossovics Károly a „kicsikart vallomások” és a „célszerűleg és mesterségesen elrendezett kérdések” ellen emel szót, akárcsak Beccaria teszi, művének XXXVIII. fejezetében.

Olykor a nagy előd stílusára is ráismerhetünk. Tóth Lőrinc alábbi sorai nemcsak tárgyukban emlékeztetnek a DEI DELITTI...-re: „[A T. L. által is a legsúlyosabb véteknek tartott hazaárulással kapcsolatos] eszméket összezávarták, s hibás történeti és jogi nézetek, vagy, mi még rosszabb, zsarnoki vessző alatt meggörbedt szolgáltság [Kiemelés: G. G.] miatt elfelejtkeztek a büntetőjog örökké szent főelveiről, melyeket egy Beccaria, egy Filangieri tiszta elméje szálanként fejtett ki, s tisztességes rendszerre alkotott.” Ugyanő e cikkének befejező közleményében a Beccaria által is felvetett kérdésről, a szavakban elkövetett vétség megtűlésének nehézségéről így ír: „*Ha szavakból vétket csinálunk, tömve lesz a társaság feladókkal s gonoszlevekkel, a kölcsönös bizalom el fog enyészni, a nemzet nemesb jelleme elkorcsúlni, a véstényesztő sötétség országa [Kiemelés: G. G.] ránk borúlni, erkölcsök elromlani.*” Tóth Lőrinc egy másik, már idézett cikke, A BECSTELENÍTŐ BÜNTETÉSEKRŐL szintén Beccaria gondolatmenetét követi. Ugyanezzel a témával foglalkozik Szöllősi Balázs és Mezriczky Péter egy-egy írása is. A filantropia olyan írásokban is jelen van, amelyeknek szerzői a téma effajta megközelítését a kiindulási alapként szolgáló műből nem olvashatták ki. Toldy Ferenc – Beaumont és Tocqueville munkájával foglalkozva – a Tudománytárban, ismertetésének végén a börtönök lakóiról így ír: „*Emberük ők is, kik erkölcsi szép rendeltetésektől elestek, s mindenen előtt nem gyűlöletet, hanem szánakozást érdemelnek; s az emberi nemesebb érzésnek rajtok nem bosszút kell állania, hanem a mennyire lehet, erkölcsök javítása által pótolni, ami rajtok elmulasztott.*”

A legújájközöttabbak, a büntetőreform el-

méleti megalapozásának terén legtöbbet vállalók munkáiban már nem találjuk nyomát a Beccariát jellemző filantrop érzületnek. Iránymutatónak tartják azonban a halálbüntetésről vallott nézeteit: „*Beccaria – írja Lukács Móric BÜNTETŐJOGI THEORIÁK című tanulmányában – az embertől megtagadván saját életére való jogot, innen azt következtet, hogy az ember, midőn természeti állapotból szerződés útján társaságba lépett, ez utóbbinak javára arról, miről nem rendelkezhetik, nem mondhatott le.*” Szemere, Sárváry is elsősorban a halálbüntetés tárgyalása kapcsán idézi Beccariát követendő példaként.

E szerzők a kodifikációs kérdések és a büntetések alapelveinek elemzése közben is megemlékeznek A BÜNTETTEKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL – noha e tárgyban legtöbbször kritikával. Beccaria idevonatkozó, általános, elvi kijelentéseit ugyanis elsősorban Benthamnek, valamint a német (Fichte, Feuerbach, Mittelmaier) és az itáliai kútfőknek (Romagnosi, Rossi) kötetekre terjedően részletes, kifejtő rendszerezéseivel vetik egybe. E tekintetben egyébként a hasonlóképpen oszt rák fennhatóság alatt élő lombard liberálisok a magyarokkal párhuzamosan haladnak: a büntetőreform kodifikációs vonulatába tartozó munkát ad ki Carlo Cattaneo. A DELLA RIFORMA PENALE (1842) Bentham és Romagnosi művein alapul, és már nem hivatkozik a szintén milánói Beccariára. A FOGHÁZJAVÍTÁS – feltehetően Lukács Móric által írt – soraiban ezt olvashatjuk: „*Ha ezen kísérleteknek [ti. Montesquieu, Beccaria, Howard kísérleteinek] habozó, határozatlan, egyoldalú s ki nem elégitő eredményeit egybehangoztatjuk a Bentham által készített lajstrommal, mely a büntetés hatásait oly helyesen elemzi, s a kitűzött cél minden oldalait méltányolja, el nem tagadhatjuk tőle azon észrevételt, hogy első vala, ki a büntetésnek kamérésére határozott s biztos szabályokat, a törvényhozó által szinörmértékül használandókat, nyújtott.*” Szemere hasonlóképpen a tárgy rendszeres kifejtését hiányolja: „*Utána [ti. Montesquieu után] Beccaria lépett föl, ki a büntetésben szinte négy tulajdonságot monda szükségesnek. 1. Hogy a bűnnel analóg legyen; azonban mit ért alatta, nem magyarázza ki. 2. Hogy nyilvános legyen; itt e szót, kétségkívül, példással veszi egy értelműnek. 3. Hogy szelíd legyen; szinte határozatlanul hagyja, mint Montesquieu. 4. Hogy arányos legyen. Sőt ezek fö-*

lött Beccaria még azt is kívánja, hogy a büntetés bizonyos, gyors és elkerülhetetlen legyen; azonban látnivaló, miképpen ezek nem tulajdonai a büntetésnek, hanem tartoznak az alkalmazásra s törvénykezésre."

Csak Szalaynál és Eötvösnél találkozhatunk azzal a történetileg is megalapozott értékeléssel, amely Beccariát az immár meghaladni szükséges nagy elődök sorában helyezi el. Szalay THEMIS-ének első füzeté Beccaria nevével indul: „A múlt század közepe óta, midőn a philantropiának jöllevő befolyása által, név szerint: Beccaria és Filangieri, Montesquieu és a Calas-k lánglelkű ügyvédének [Voltaire] vezetése alatt, ezer előítélet salakjától tisztult meg a jogtan [...] s fő eredményeit kijelelni, az egyetemi haladásnak közepette, már nálunk is kellett." Eötvösnél: „Csak miután Beccaria s követői a büntetés egyik céljának ösmerék a gonosztevők megjobbítását, lehe-e világos a tömlöcök céliránytalansága."

Az országgyűlés törvény-előkészítő vitáinak során a DEI DELITTI... szerzőjére való hivatkozás már a szónoki fogások közé tartozik. Az 1843. augusztus 19-i kerületi ülésen Beccariával érvelnek mind a halálbüntetés ellen, mind a mellette felszólalók. Fayer forráskiadása közli az alábbi hozzászólásokat: „Palóczy (Borsod megye) [...] 1735-ben született Beccaria, és lön világos, a hóhérszék megkevesedett, s ő az emberi nemzet legnagyobb jöltevőinek egyike lett; mert ő volt a Machiavelli ellenében, ki a halálos büntetésnek, ha nem egészen is, legalább nagy részbeni eltorlósít eszköze"; illetve „Kruplanicz (Esztergom megye) [a halálbüntetés fenntartása mellett érvelve]: Beccaria azon mondását idézi: ha a duhós oroszánt puskával nem veszthetem el, mennykövet használok ellene".

Felmerül a kérdés: milyen nyelven és melyik kiadásban olvasták Beccariát a reformkori szerzők? Császár Ferenc fordítását valószínűleg többen ismerték, mint amennyien hivatkoznak rá. Tóth Lőrinc A BECSTELENÍTŐ BÜNTETÉSEKRŐL írt cikkében két helyen idézi Beccariát. Az egyik megegyezik Császár Ferenc fordításával (109. o.), a másik (110. o.) gördülékenyebbé teszi azt. Lukács Móríc lábjegyzetben utal a magyar fordításra; elismerően csak Sárváry említi: „DEI DELITTI E DELLE PENE [...] nem régen Császár Ferenc tudós hazánkfia által edes anyai nyelvünkre is lefordított." Azonban munkája során ő is német kiadást használ, akárcsak Szemere Bertalan:

egyikük az 1788-as breslaut, másikuk az 1798-as lipcseit. Császár Ferenc szövege egyébként alapvetően korrekt, de a szakszókincs kezdetlegessége miatt a többivel – az alábbiakban szemügyre veendő későbbi fordításokkal – összevethetetlenül archaikus.

A magyar kiadások közül az első három a Morellet-féle szövegváltozathoz ragaszkodik. Ez természetes, hiszen Császár Ferenc magától értetődően választhatta az elterjedtebb változatot. A felsoroltak közül a második (Tárnai János munkájának kizárólag a második, átdolgozott kiadását vettem figyelembe) és a harmadik (akadémiai) kiadás pedig jogtörténeti szövegösszefüggésben értelmezi Beccaria munkáját. Madarász Imre viszont visszatér az eredeti szöveghez. Ennek az az oka, hogy olvasatában A BÜNTETÉSEKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL olyan mű, amelyet szerzője „nem jogtudományi szakmunkának, hanem a felvilágosodás büntetőjogi manifestumának" szánt, s amelyet „gyumolcsosóbb az általános eszmétörténet, s konkrétan a felvilágosodás eszmerendszere, felől megközelíteni". (6. o.)

Mindezzel a legteljesebb mértékben egyetértek. Azt sajnálom csak, hogy a szerző a részletes elemzést a javasolt megközelítési mód alapján nem végzi el. Ez nem Madarász Imre hanyagsága miatt van így, hanem azért, mert szándéka nem a mondott munka mondott szempontok szerint való vizsgálata (illetve annak megalapozása egy arra alkalmas fordítással), hanem: „mind fordításával, mind hozzá írott bevezető tanulmányával és kíséző jegyzetével – szeretne hozzájárulni a halálbüntetés teljes és végleges eltörléséhez hazánkban".

Itt sajnálatosan vége kell hogy szakadjon a párbeszédnek; Madarász Imre ugyanis kilép a Beccaria-kutatások értelmezési tartományából. Számára a mű többé nem klasszikus jogtörténeti és/vagy filozófiai szöveg, hanem újra tett: a kötelező olvasmány mint manifestum. (Amely akkor lépne vissza a tradíció mezőjére, ha hatást gyakorolna a magyar törvényalkotásra, ami által bekerülne a jogtörténeti tankönyvek lapjaira és így tovább és így tovább...) Arról azonban diskurzus nem folytatható: hihetjük-e azt, hogy a magyar országgyűlésre e több mint kétszáz éves szöveg hatást gyakorolhat. Talán a parlamentre kifejtett nyomás első lépéseként (mintegy kol-

lektív aláírásként) értelmezhető a címlap ver-zóján olvasható mondat, miszerint „*A szöveget gondozta az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Demokratikus Diákuniója*”. Hiszen egyrészt kurrens fordításért mind szakmai, mind nyelvi szempontból a fordítót terheli az egy-személyi felelősség, másfelől a szövegből ki-maradó jó néhány szó, illetve fél mondat ar-ról tanúskodik, hogy a magyar fordításnak az eredetivel való egybevetését nem végezte el senki.

Nagyjából a következő mondatokról van szó (szögletes zárójelben közlöm a valamelyik korábbi magyar kiadásból átvett kiegészítést; itt és a későbbiekben „2.” Tarnai János, „3.” Sebestyén Pál, „4.” Madarász Imre fordítását jelenti, továbbá „5”-ös sorszámmal hivatko-zom az eredeti szövegre, amelynek általam használt kiadása: Beccaria, Cesare, *DEI DELITTI E DELLE PENE*, a cura di Franco Venturi, Torino, 1973):

4., 16. o.: „*Nem mindent követel meg a termé-szeti törvény, amit a kinyilatkoztatás megkövetel*” [„a tisztán társadalmi törvény nem követeli mindazt, amit a természet törvénye” (2., 63. o.) – „né tutto ciò che esige questa lo esige la pura legge sociale” (5., 5. o.); 4., 17. o.: „a társadalmi állapotot megelőző [„háborús” (3., 51. o.) – „stato di guer-ra” (5., 5. o.)] állapot”; 4., 19. o.: „nem az emberi természet józan vizsgálója hozta [létre; (5., 9. o.)] őket [ti. a törvényeket]”; 4., 22. o.: „Vigyázni kell, nehogy ehhez az igazság [recte: „igazságos-ság” (2., 57. o.) – „giustizia” (5., 13. o.)] szóhoz valamiféle reális dolognak a képzetét gondoljuk, mint a fizikai erőé vagy valamely létező lényé”; [„nem más az, mint az emberi gondolkodás egy módja s e gondolkodásmódnak végtelen befolyása van minden egyes ember boldogságára” (2., 72. o.) – „ella è una semplice maniera di concepire degli uomini, maniera che influisce infinitamente sulla felicità di ciascuno” (5., 13. o.); 4., 38. o.: Itt Mészáros Imre egy teljes jegyzetet elhagy, vö.: (3., 68. o.), ill. (5., 32. o.); 4., 45. o.: „Éppoly kevésbé szabad az ember az igazság kimondásában a kínok és a gyötrelmek közepette, mint amennyire [„annakidején”] lehetetlen [„volt” (3., 74. o.) – „lo era allora” (5., 41. o.)] család nélkül megakadá-lyozni a tűz és a forró víz hatását.”; 4., 51. o.: „Egyfelől a [közönyös – „insensibile” (5., 48. o.)] bíró kényelmei és gyönyörűsége”; 4., 58. o.: „A va-gyonelkobzás a gyöngék fejére tűz díjat, az ártatlan-nokkal szenvedtetni el a bűnös büntetését [„és arra

kényszeríti az ártatlanokat”], hogy [„kétségbeesé-sükben” (3., 95. o.) – „e pongono gli innocenti medisimi nella disperata necessità” (5., 56. o.)] bűnöket kövessenek el.”; 4., 63. o.: „ahol az uralmat [„csak” (3., 88. o.) – „non... che” (5., 63. o.)] az igaz uralkodó gyakorolja”; 4., 74. o.: „[szinte – „quasi” (5., 75. o.)] sohasem az ész volt a nemzetek törvényhozója”; 4., 75. o.: „Ez [ti. a házasságtörés] egy olyan szükséglet[„tel való visszaélés-” (3., 125. o.) – „dall'abuso di un bi-sogno” (5., 76. o.)]ból születik, amely állandó és egyetemes az egész emberiség számára”; 4., 78. o.: Az első bekezdés utolsó mondata előtt egy másik hiányzik: „Ha pedig a tettest visszatérése esetén buntelnök, úgy örökössé tennők a kivándor-lást s így lehetetlenné válnék a társadalmi kár jó-vátétele.” (2., 164. o.) – „Il punirlo quando ritor-nasse il reo, sarebbe l'impedire che si ripari il male fatto alla società col rendere tutte le assenze perpe-tue.” (5., 80. o.); 4., 82. o.: Újra elmarad egy jegyzet, vö.: (3., 118. o.), illetve (5., 86. o.). Az akadémiai kiadásban található jegyzetből – viszont – az alábbi mondat marad ki: „Vádol-tak vallástalansággal, de nem érdemeltem meg.” (2., 158. o.) – „Sono stato accusato d'irreligione, e non lo meritava.” (5., 86. o.); 4., 96. o.: „A ke-gyelmezést tehát, azt az erényt, amely egy uralkodó számára [„olykor” (3., 99. o.) – „talvolta” (5., 102. o.)] a trón minden kötelezettségét helyettesítette.”

Nem csak a fent említett hiányosságok mi-att nem sikerült Madarász Imrének az elő-szóban vállaltakat („a lehető legnagyobb hűségre törekedtünk, nemcsak tartalmi, de formális, stílá-ris-hangulati szempontból is”) teljesítenie. Szöve-gében jó tucatnyi egyértelmű félrefordítást számoltam össze. Így például: 4., 26. o.: „Igy szerzik meg a polgárok azt a magánbiztonságot, amely igazságos, mert ez az ok [cél – „lo scopo” (5., 17. o.)], amiért az emberek társadalomban él-nek”; uo.: „milyen sorsra juthat az ő vagy tagjai szabadsága [ami ugyan szó szerint valóban „l'esito della sua libertà, o dei suoi membri” (5., 18. o.), de magyarul mégis inkább „szabad-sága vagy testi épsége” (3., 61. o.)]; 4., 29. o.: „a becsület és az erény [...] fogalmai [...] változnak az idő múlásával, amely tovább élteti a nemzeteket [a dolgok neveit – „i nomi alle cose” (5., 21. o.)], mint a dolgokat”; 4., 43. o.: „valami nem tudom milyen metafizikus és érthetetlen becsuten-ségtől való megtisztítás végett” [„hogy a becsuten-ségtől valami metafizikai és érthetetlen módon meg-tisztuljon” (3., 73. o.) – „per non so quale meta-

fisica ed incomprensibile purgazione d'infamia" (5., 38. o.); 4., 61. o.: „Egy, bár enyhe, fenytés biztos tudatának sokkal nagyobb a hatása, mint egy másik borzalmasabbnak [mint egy borzalmasabbtól való félelemnek – „il timore di un altro più terribile” (5., 59. o.)], amely a büntetlenség tudatával [reményével – „colla speranza” (uo.)] párosul.”; 4., 68. o.: „az emberiség története hibák [tévedések – „errori” (5., 68. o.)] végtelen tengerének képét mutatja”; 4., 70. o.: „A közhír, a szökés, a bíróságon kívüli vallomás, egy büntárs vallomása, a sértett fenyegetései és a vele való tartós ellenségeskedés [a kölcsönös fenyegetések és az állandó ellenségeskedés a sértettel – „le minaccie e la costante inimicizia con l'offeso” (5., 70. o.)] [...] elégséges bizonyítékok egy állampolgár letartóztatásához”; uo.: „minél kevésbé lesznek borzalmasak a börtönök és híruk” [„minél kevesebb a börtönökben a kín és a éhezés” (2., 81. o.) – „A misura... che sarà tolto lo squallore e la fame dalle carceri” (5., 70. o.)]; 4., 76. o.: „A gyermekölés éppúgy egy elkerülhetetlen ellentmondás következménye, amelybe a nő kerül, aki gyöngeségből vagy erőszak hatására megessett” [„engedett” (3., 126. o.) – „abbia ceduto” (5., 78. o.)]; 4., 78. o.: „Ha a távollévőt hátrahagyott javaiban büntetik, az [...] megakadályozna minden kereskedelmet” [itt: „érinkezést” (3., 123. o.) – „commercio” (5., 80. o.)]; 4., 83. o.: „a szerencsétlen és büntelen [„vád alá helyezhető” (3., 119. o.) – „incolabile” (5., 86. o.)] csődbejutottat”; 4., 88. o.: „aki a vizsgálat alatt nem válaszol a neki feltejt kérdésekre [...], büntetést érdemel [...], hogy ily módon az emberek ne feledjék a példaadás szükségességét” [„nehogy... megműsithassák azt a példaadást, amellyel a köznek tartoznak” (3., 71–72. o.) – „non deludano così la necessità dell'esempio che devono al pubblico” (5., 92. o.)]; 4., 91. o.: „Jobb megelőzni a büntetteket, mint büntetni azokat. Ez a fő célja minden jó törvényhozásnak, mely annak a művésze, hogy az embereket a lehető legnagyobb boldogságra vagy a lehető legkisebb boldogtalanságra vezéreljük, hogy az életben minden jót és rosszat számításba véve beszéljünk.” [„az élet jó és rossz oldalaira vonatkozó számítások nyelvén szólva” (3., 134. o.) – „per parlare secondo tutt'i calcoli dei beni e dei mali della vita” (5., 96. o.)].

Sebestyén Pál fordítási hibái is hosszú listát tesznek ki: 3., 66. o.: „a közvélemény, amely talán egyetlen összetartozó eleme [„egyedül kötőanyaga” (4., 41. o.) – „il solo cemento” (5., 35. o.)] a társadalomnak”; 3., 75. o.: „[A kivallatás

során az ártatlan és a bűnös] közötti minden különbség megszűnik éppen azoknak az eszközöknek folytán, amelyekben a különbséget felfedezni vélték.” [„ugyanazon eszköz miatt, amelyet annak felderítésére szántak” (4., 45. o.) – „per quel mezzo medesimo, che si pretende impiegato per ritrovarla” (5., 41. o.)]; 3., 82. o.: „a valamely országban előforduló nagy büntettek nem jelentik okvetlenül annak hanyatlását” [„egy nemzetnél nem mindig a nagy bűnök a hanyatlás jelei” (4., 74. o.) – „non sempre in una nazione i grandi delitti provano il suo deperimento” (5., 76. o.)]; 3., 103. o.: „[A bűnös feladását jutalmazó törvények] ellenkeznek az erkölcsnek és a politikának azzal a szükségszerű egységével, amely az embereknek boldogságot nyújtanak [...], az országoknak békét, a világnak pedig a felette átvonuló bajoktól való megszabadulást” [„a világ(nak) pedig a nyugalom s a pihenés egy valamivel hosszabb szünetét a bajok közepette, amelyek átvonulnak rajta” (4., 85. o.) – „l'universo qualche più lungo intervallo di tranquillità e di riposo ai mali che vi passeggiano sopra” (5., 89. o.)]; 3., 119. o.: „[Az adósságok esetében] a bűnös szándékot meg lehetne különböztetni a súlyos vétkeiségtől, a súlyos vétkeiséget az enyhétől és ez utóbbit a teljes ártatlanságtól: [...] az utolsónak fenn kell tartani a jóvátétel módjának szabad megválasztását, míg a harmadiktól ennek a lehetőségét meg kell vonni, átengedve a tettest a hitelezőnek.” [„a harmadiktól elvenni ezt a szabadságot, s a hitelezőnek engedve át azt” (4., 82. o.) – „riserbando all'ultima la scelta libera dei mezzi di ristabilirsi, togliere alla terza la libertà di farlo, lasciandola ai creditori” (5., 86. o.)]; 3., 132. o.: „Ezt csak olyan diktátor volna képes megtenni, aki bátor volna [mint] Sulla és olyan lángeszű, hogy képes volna felépíteni azt, amit egyszer már lerombolt.” [akkora a tehetsége az építéshez, mint amennyi annak volt a romboláshoz (4., 60. o., némi változtatással) – „tanto genio d'edificare quant'egli n'ebbe per distruggere” (5., 59. o.)]; 3., 138. o.: „Mindenki, aki elgondolkozik a történelmen, amelynek korszakai időről időre hasonlóságot mutatnak korábbi korszakokkal” [„a nemzetek történelmében, amelyek bizonyos idő elteltével hasonlítanak a fő korszakokat illetően” (4., 94. o.) – „sulle storie, le quali dopo certi intervalli di tempo si rassomigliano quanto all'epoche principali” (5., 100. o.)].

A legmegbízhatóbbnak Tarnai János fordítása látszik, amelyben csak egy elhibázott mondatot találtam. 2., 149. o.: „A polgári tör-

vények, melyek a testet és a vagyont féltékenyen őrzik, nevezetes ellentétben állanak az úgynevezett becsület törvényeivel, melyek a közvéleményt mindennek fölé helyezik.” [„amit a közvélekedés még többre becsül” (4., 33. o.) – „V'è una contradizione rimarcabile fralle leggi civili, (...) e le leggi di ciò che chiamarsi onore, che vi preferisce l'opinione” (5., 26. o.)] Ugyanezt a hibát elköveti Sebestyén Pál is, 3., 112. o.

Magyarosság szempontjából vizsgálva a szövegeket, szintén azt tapasztaltam, hogy sajnos egyik fordítás sem állja meg maradéktalanul a helyét. Megmagyarázható, ám mégis érthetetlen, hogy a fordítók nemigen voltak tekintettel az elődök munkájára (ez a megállapítás főként az utolsó két kiadásra érvényes); ezért nem is beszélhetünk folyamatos korszerűsítésről, emendációról. A tartalmilag nem kifogásolható mondatokat tekintve jóval többször találkoztam jó stílárús megoldásokkal az akadémiai kiadás szövegében, mint Madarász Imréében. A három alábbi példa jól mutatja, hogy Madarász Imrének nem volt szerencsés mindig következetesen tartania magát alapelveihez: „Nem akartuk sem rövidebbé, sem egyszerűbbé, sem modernebbé tenni Beccaria olykor hosszú, bonyolult, antikos (!) körmondatait, de minél többet vissza akartunk adni e körmondatok megrendülő erejű pátoszából, lelkesült retorikájából, nem félve attól, hogy fordításunk egyik-másik fordulata a magyar reformkori próza stílushangulatát idézi fel. Óvakodtunk attól, hogy Beccaria tuzes könyvecskéjét azoknak a tudós jogász doktoroknak a hideg, ezoterikus és orrhangú szakszargonjába költsek át, akiket Beccaria mindig gúnnyal említett.” (11. o.) Vö.: 4., 35. o.: „A halálos büntetések mindenki számára, aki elfogad egy párbajkihívást, hiába próbálták kiirtani ezt a szokást, amelynek alapja abban rejlik, amitől egyes emberek a halálnál is jobban félnek, mert megfosztatván a mások megbecsülésétől, a tisztességes ember attól tart, hogy vagy teljesen magányos lesz, amely állapot elviselhetetlen egy társas embernek, vagy a sértegetések és gyalázkodások céltablája, amelyek ismételt hatásukkal felülmúlják a büntetés veszélyét”, ill. 3., 114. o.: „A párbajozókat fenyegető halálbüntetések hiába törekedtek kiirtani ezt a szokást, amelynek alapja abban rejlik, amitől tisztességes emberek jobban félnek, mint a haláltól; a tisztességes ember ugyanis attól tart, hogy mások jóvéleményétől (!) megfosztva, teljesen magányos lényvé válik, amely állapot pedig a társas életet kereső

ember számára elviselhetetlen; vagy pedig attól, hogy sértegetések és becstelenség tárgya lesz, amelynek ismételt hatása felülmúlja a büntetés veszélyét.” – 4., 58. o.: „Mely szomorúbb látvány, mint egy család, melyet a családfő bűnei taszítottak a gyalázatba és nyomorúságba [...]”, illetve 3., 95. o.: „Van-e szomorúbb látvány, mint az olyan családé, amelyet a családfő bűne becstelenségbe és nyomorúságba taszított [...]” – 4., 69. o.: „Egy nem kevésbé általános, mint a társadalom céljával, az egyéni biztonságról való meggyőzéssel, ellentétes hiba, hogy a törvényt végrehajtó bíró önkényesen börtönbe vethet állampolgárokat, megfoszthatja szabadságától egy ellenségét mondvacsinált urugyekkel és büntetlenül hagyhatja egy barátját a bűnössége mellett szóló legsúlyosabb gyanúkok dacára”, illetve 3., 63. o.: „Egy legalább annyira gyakori, mint az egyéni biztonságérzet társadalmi céljával ellentétben álló tévedés az, hogy a törvényt alkalmazó bíró korlátlanul börtönbe vethet állampolgárokat, mondvacsinált uruggyal megfoszthatja szabadságától valamely ellenségét, és a bűnössége mellett szóló legkomolyabb gyanúkok ellenére is büntetlenül hagyhatja a barátját.” A példák sora folytatható. Mindezekon kívül Madarász Imre fordításába becsúszott egy-egy nehezen indokolható „paralogizmus” (68. o.), „kiméra” (91. o.), „problemátikus” (92. o.), sőt egy „szabadna” (70. o.) is.

Ugyanakkor valóban előfordul az is, hogy Sebestyén Pál fordítása jogi bikkfanyelvvé torzul. 3., 97. o.: „A legrövidebb időt a büntetőper szükségszerű tartamához, valamint ahhoz az elsőbbségi joghoz kell mérni, amely valakit megillet abban a tekintetben, hogy ugye előbb kerüljön ítélethozatalra.” Ezzel szemben Madarász fordításában a vonatkozó mondat így szól: 4., 51. o.: „A legrövidebb időt a per szükséges tartama alapján kell kiszámítani és annak elsőbbsége alapján, akinek joga van, hogy előbb ítéljenek felette.”

Néhány esetben még mindig Tarnai Jánosnak – fordítása második kiadását tekintve is legalább hetvenöt éves – mondatai a legsikertesebbek. Vö.: (rendre 4., 27. o.; 3., 62. o. és 2., 79. o.) „a társadalmi szerződésnek egy stabil jelképe”, „a társadalmi szerződésnek... állandó forrásműve” és „maradandó emlék... a társadalmi szerződésről” – ami az eredetiben: „uno stabile monumento del patto sociale” (5., 19. o.) ; illetve, ugyanott egy másik példa: „Ez okból látjuk”, „Ezért láthatjuk azt” és „Ez az oka” – „Questa è la cagione, per cui veggiamo”.

A két utolsó kiadásban a szöveghez tartozó magyarázó jegyzeteket is találunk. Az akadémiai kiadás esetében a jegyzetek (magát meg nem nevező) készítője jól meghatározható olvasóközönségnek, a felvételre történelemből tanultakat már elfelejtő, de a jogi szaknyelvben még nem teljesen jártas hallgatóknak írt a szövegben való eligazodást segítő – egy kis sé talán túl takarékos – apparátust. Némi derűre okot egy főszövegbe belekerülő jegyzetmondat ad: „A XIX. századig élt Itáliában az a szokás, hogy a tettes menedéket nyerhetett valamely vallás gyakorlásának szentelt helyen (templom, kolostor).” (101. o.)

Madarász Imre jegyzeteit műfajilag leginkább kommentároknak tekinthetjük. Itt azonban e műfaj legszélsőségesebb minimálverziójával van dolgunk; az értelmező közbevetések jobbára a *Nemzeti Sport* olvasásához illelő befogadói diszpozíciót tételeznek fel. „A könyv egyik legrövidebb, ugyanakkor legfontosabb fejezete, amely klasszikus tömörséggel foglalja össze a beccariai felvilágosult jogelmélet forradalmi újszerűségét.” (32. sz. j.), avagy: „A nyitottság politikájának korában különösen aktuális e klasszikus gondolat.” (35. sz. j.), ill. „Ez a »§« logikus és méltó bevezetése a következő, kiemelkedő fontosságú fejezetnek.” (57. sz. j.) A jegyzetek másik részét képező filozófiai referenciák pedig annyira szűkszavúak és alapvetőek, hogy sem annak nem mondanak semmit, aki még nem hallotta a párhuzamba állított szerző nevét, sem annak, aki már igen: „*Utalás Hobbes LEVIATHÁN című könyvére.*” (9. sz. j.); „*Az államhatalmak szétválasztásának és a bírói függetlenségnek locke-i – montesquieu-i eszméje.*” (18. sz. j.); „*Ahogy Montesquieu gondolta (A TÖRVÉNYEK SZELLEMRŐL-ben).*” (48. sz. j.)

A BÜNTETTEKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL magyarországi irodalmának jóformán teljes körét teszi ki az eddig tárgyalt szövegkiadások elé íródott három előszó. Tarnai János és Kádár Miklós bevezető tanulmányaikban a jogtörténelem szemével nézik Beccaria művét. Mindketten részletesen szólnak a Voltaire értekezéséből is ismert Calas-perről, arról az eseményről, amely a DEI DELITTI... megírása közvetlen kiváltó okának tekinthető. Ezenkívül Tarnai elsősorban az előzményekhez, a

középkori joggyakorlathoz és a francia felvilágosodás eredményeihez képest helyezi el Beccariát, s az előbbi illetően magyar adalékokkal is szolgál. Kádár Miklós előszavának nagy részét – rövid európai hatástörténeti összefoglaló után – tartalmi elemzésnek szenteli, amelynek keretében Beccaria művét az érvényes büntetőjogi elmélettel és gyakorlattal veti össze. Frazeológiájában a tanulmány természetesen olyan, amilyennek egy 1967-es keltezésű írásnak lennie kellett. Stílusán ehhez azonban még hozzáadódik az, hogy a szerző az írott tudományos szöveg normájától következetesen eltér a szabad egyetemi előadás javára. Például: „*Liszt Ferenc, annak idejében hallei egyetemi tanár,* A JOVÓ BÜNTETŐJOGA címen Magyarországon, Budapesten, a jelenlegi Fővárosi Bíróság nagy (»Esküdtszéki«) tárgyaló termében előadást tartott. Mondanivalójából Beccaria tanainak hatása pontosan kitűnt. Az előadás rendezője a Jogász Egylet.” (16. o.) Ez így együtt már eléggé elkedvetleníti az olvasót.

Madarász Imre számára a Beccaria-örökségből – mint már említettem – a halálbüntetés eltörlésének szorgalmazása a legfontosabb. E tárgyra tanulmányában kétszer is visszatér. Bevezetője emellett használható életrajzi összefoglalót is nyújt, amelyben az „egy-könyves” Beccaria egyéb műveit, közgazdasági és esztétikai, főművétől színvonalukban lényegesen elmaradó értekezéseit is megemlíti. A BÜNTETTEKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL elhelyezése a XVII–XVIII. század filozófiai kontextusában erősen vázlatos. Mindenesetre jó, hogy Beccariával összefüggésben végre utalás történik a természetjogra és a kontraktualizmusra.

E kérdéskör behatóbb elemzése azonban már messze vezetne, hiszen egészen más referenciában kellene megvizsgálnunk Beccariának a magyarországi természetjogi gondolkodásra gyakorolt hatását. Itt legfeljebb a fentiekre nézve érvényes tanulságot összegezhetjük: a büntetőjogi viták során Magyarországon egyszerűen jelentkeztek és egymás mellett hatottak a természetjog és a jogi pozitivizmus eredendően egymást felváltó eszméiramlatai.

Gángó Gábor